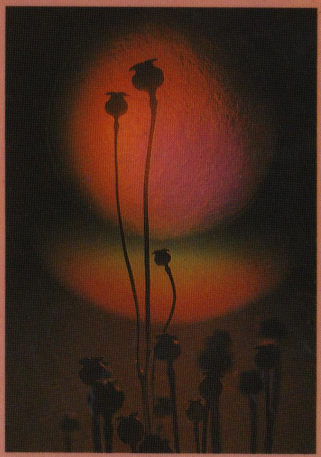
KAPİTALİZM SOSYALİZM EKOLOJİ

YÖNELİM BOZUKLUKLARI

ARAYIŞLAR

André Gorz

Fransızcadan çeviren: Işık Ergüden

AYRINTI

ANDRÉ GORZ

Andrè Gorz, 1924 Viyana doğumlu Fransız gazeteci/yazar Michel Bosquet'nin özellikle kitaplarında kullandığı takma adıdır.

Bosquet, *Les Temps Modernes* dergisinde, Jean Paul Sartre'ın çevresinde oluşan ekibin içinde yer aldıktan sonra, yirmi yıl süreyle, Fransa'nın ünlü haftalığı *Le Nouvel Observateur*'de çalıştı. Dergide çıkan araştırma-inceleme yazılarında olduğu gibi, felsefi ve kuramsal eserlerinde de geleceğin gündemini sorgulamaya yöneldi. *Le Nouvel Observateur*'den emekli olduktan sonra kendini bütünüyle kitap yazmaya verdi. Fransa'da, Herbert Marcuse ve İvan İllich'in düşüncelerinin tanınıp yaygınlaşmasında önemli bir rol oynayan Michel Bosquet-André Gorz'un başlıca eserleri şunlardır:

Le traître, Jean Paul Sartre'in Önsözü'yle; *La morale de l'histoire*/Tarihin Ahlakı, 1959; *Stratégie ouvriére et néocapitalisme*/İşçi Stratejisi ve Yeni Kapitalizm, 1964; *Le socialisme difficile*/Güç Sosyalizm, 1967; *Réforme et Révolution*/Evrim ve Devrim, 1969; *Critique du division du travail,* 1973; *Critique du capitalisme quotidien*/Gündelik Kapitalizmin Eleştirisi, 1973; *Ecologie et Politique*/Ekoloji ve Politika, 1975; *Fondements pour une morale*/Bir Ahlak İçin Temeller, 1977, *Ecologie et liberté*/Ekoloji ve Özgürlük, 1977; *Adieux au porolétariat*/Elveda Proletarya, 1980 (Çev. Hülya Tufan, 1986, Afa Yayınları); *Les chemins du paradis*/Cennetin Yolları, 1983 (Çev: Turhan Ilgaz, 1985, Afa Yayınları); *Métamorphoses du travail-Quête du sens-Critique de la raison économique*/Çalışmanın Dönüşümleri-Anlam Arayışı-İktisadi Aklın Eleştirisi, 1988 (Ayrıntı'nın yayın programına alınmıştır.)

Ayrıntı: 76
İnceleme dizisi: 40

Kapitalizm, Sosyalizm, Ekoloji
Yönelim Bozuklukları/Arayışlar
André Gorz

Fransızcadan çeviren
Işık Ergüden

Yayıma hazırlayan
Ayşen Gür

Kitabın özgün adı
Capitalisme Socialisme Écologie
Désorientations/Orientations

Éditions Galilée/1991
basımından çevrilmiştir

© Éditions Galilée

Bu kitabın tüm yayın hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak fotoğrafı
Sam Haskins

Kapak düzeni
Dilek Özyüksel

Basıma hazırlık
Renk Yapımevi 516 94 15

Baskı
Renk Basımevi 518 54 36

Birinci basım
Ağustos 1993

ISBN 975-539-046-4

AYRINTI YAYINLARI
Piyer Loti Cad. 17/2 34400 Çemberlitaş-İstanbul Tel: 518 76 19 Fax: 516 45 77

André Gorz

KAPİTALİZM, SOSYALİZM EKOLOJİ

Yönelim Bozuklukları Arayışlar

AYRINTI

İ N C E L E M E D İ Z İ S İ

ŞENLİKLİ TOPLUM
İvan Illich/2. basım

YEŞİL POLİTİKA
Jonathon Porritt/2. basım

MARKS, FREUD VE GÜNLÜK HAYATIN ELEŞTİRİSİ
Bruce Brown/2. basım

KADINLIK ARZULARI
Günümüzde Kadın Cinselliği
Rosalind Coward/3. basım

FREUD'DAN LACAN'A PSİKANALİZ
Saffet Murat Tura/Tükendi

NASIL SOSYALİZM?
HANGİ YEŞİL?
NE İÇİN SANAYİ?
Rudolf Bahro

ANTROPOLOJİK AÇIDAN ŞİDDET
Der: David Riches

ELEŞTİREL AİLE KURAMI
Mark Poster

İKİBİN'E DOĞRU
Raymond Williams

DEMOKRASİ ARAYIŞINDA KENT
Kürşat Bumin

YARIN
Sanayi Toplumu Yol Ayrımında
Eleştiri ve Gerçek Ütopya
Robert Havemann

DEVLETE KARŞI TOPLUM
Pierre Clastres

RUSYA'DA SOVYETLER (1905-1921)
Oskar Anweiler

BOLŞEVİKLER VE İŞÇİ DENETİMİ
1917'den 1921'e Devlet ve Karşı Devrim
Maurice Brinton

EDEBİYAT KURAMI
Terry Eagleton

İKİ FARKLI SİYASET
Levent Köker

ÖZGÜR EĞİTİM
Joel Spring

EZİLENLERİN PEDAGOJİSİ
Paulo Freire

SANAYİ SONRASI ÜTOPYALAR
Boris Frankel

İŞKENCEYİ DURDURUN!
İnsan Hakları ve Marksizm
Taner Akçam

ZORUNLU EĞİTİME HAYIR!
Catherine Baker

SESSİZ YIĞINLARIN GÖLGESİNDE YA DA TOPLUMSALIN SONU
Jean Baudrillard

ÖZGÜR BİR TOPLUMDA BİLİM
Paul Feyerabend

VAHŞİ SAVAŞÇININ MUTSUZLUĞU
Siyasal Antropoloji Araştırmaları
Pierre Clastres

CEHENNEME ÖVGÜ
Gündelik Hayatta Totaliterizm
Gündüz Vassal/2. basım

AĞIR ÇEKİM
Değişen Erkeklikler
Değişen Erkekler
Lynne Segal

CİNSEL ŞİDDET
Yaşayanların/Yaşatanların Anlatımlarıyla
Alberto Godenzi

ALTERNATİF TEKNOLOJİ
Teknik Değişmenin Politik Boyutları
David Dickson

ATEŞ VE GÜNEŞ
Platon Sanatçıları Niçin Dışladı?
Iris Murdoch

OTORİTE
Richard Sennett

TOTALİTARİZM
Simon Tormey

İSLAM'IN BİLİNÇALTINDA KADIN
Fetna Ayt Sabbah

MEDYA VE DEMOKRASİ
John Keane/2. basım

ÇOCUK HAKLARI
Der: Bob Franklin

ÇÖKÜŞTEN SONRA
Sosyalizmin Geleceği
Der: Robin Blackburn

DÜNYANIN BATILILAŞMASI
Gezegenimizin Bürokratikleşmesinin Anlamı, Önemi ve Sorunları Üstüne Bir Deneme
Serge Latouche

TÜRKİYE'NİN BATILILAŞTIRILMASI
Cengiz Aktar

SINIRLARI YIKMAK
Feminist Yeşil Bir Sosyalizme Doğru
Mary Mellor

KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ
Yönelim Bozuklukları/Arayışlar
André Gorz

AVRUPAMERKEZCİLİK
Bir İdeolojinin Eleştirisi
Samir Amin

Hazırlanan Kitaplar

GÖSTERİ TOPLUMU VE YORUMLAR
Guy Debord

DEMOKRASİ VE SİVİL TOPLUM
John Keane

SİVİL TOPLUM VE DEVLET
Der: John Keane

AHLÂK VE MODERNLİK
Ross Poole

GÜNDELİK HAYAT KILAVUZU
Susan Willis

DAHA AZ DEVLET
DAHA ÇOK TOPLUM
Özgürlük/Ekoloji/Anarşizm
Rolf Cantzen

TÜKETİM TOPLUMU
Jean Baudrillard

ÜRETİMİN AYNASI
Jean Baudrillard

AMERİKA
Jean Baudrillard

MODERNLİĞİN SONUÇLARI
Anthony Giddens

REKLAMCILAR ENTERNASYONALİ
Armand Mattelart

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

I. YÖNELİM BOZUKLUKLARI/ARAYIŞLAR 12

II. PAZAR, MAL, TİCARET İLİŞKİLERİ 29

III/A. HİZMET TOPLUMU, İKİLİ TOPLUM 36

III/B. BİR ÇALIŞMA POLİTİKASI İÇİN ÖNERİLER 47

IV. KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ 55

V. SOSYALİZMİ YENİDEN TANIMLAMAK İÇİN 68

VI. ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİNİN KRİZİ VE SANAYİ-SONRASI SOL 76

VII. MERKEZİ ÇATIŞMANIN ESKİ VE YENİ AKTÖRLERİ 92

VIII. SOLA, AMA NEREDEN? 106

IX. TOPLUMSAL SÖZLEŞME OLARAK ÇALIŞMA SÜRESİNİN AZALTILMASI 127

X. SONSÖZ: BİR AVRUPA SOLU OLACAK MIDIR?/ *Otto Kallscheuer* 148

ÖNSÖZ

Sosyalizm, sistem olarak ölmüştür. Hareket ve örgütlü politik güç olarak ise can çekişiyor. Geçmişte ilan edilmiş bütün hedefleri zaman aşımına uğradı. Sosyalizmi bağrında taşıyan toplumsal güçler yok olmak üzere. Sosyalizm, peygambervari boyutunu, maddi temelini, " tarihsel özne"sini kaybetti; sosyalizmin çalışma ve tarih felsefesi Tarih tarafından ve proletaryanın değilse bile, en azından işçi sınıfının yok olmasına yol açan teknik değişimler tarafından çürütüldü.

1961-1988 arasında sanayi işçi sınıfının gerçek sayısı İngiltere'de %44, Fransa'da %30, İsviçre'de %24, Batı Almanya'da %18 oranında azaldı. Birçok Avrupa ülkesinde, on iki yıl içinde (1975-1986), bütün sanayi işçilerinin üçte biri ya da hatta yarısı ortadan

kalktı. Bu on iki yıl boyunca, Fransız sanayisi, 1890-1968 yılları arasında yaratmış olduğuna hemen hemen eşit sayıdaki iş alanını ortadan kaldırdı[1].

Aynı dönemde, hizmet sektöründe çok sayıda iş ortaya çıktı; ama bu işler genellikle yarım günlük ve/veya geçici, düşük oranda kalifiye, mesleki evrim şansı olmayan ve sosyalist doktrinlerde çalışmanın ve çalışanların özünü ve değerini oluşturan şeyle ilişkisi olmayan işler. Olaylar o şekilde gelişiyor ki, sanayi işçi sınıfı, büyük oranda kadınlardan oluşan ve durumunun geçiciliği ve amaçlarının doğası gereği, çalışmasıyla ne toplumsal bir kimlik ne de ekonomik, teknik veya politik iktidarı yürütme yeteneği kazanabilen bir sanayi-sonrası proletaryanın yararına gerilemiş gibi gözüküyor.

Kısacası, çalışma da değişmiştir, "çalışanlar" da. Çalışan nüfusun ne kadarı kendi kimliğini hâlâ çalışmasından ve çalışma hayatından yola çıkarak tanımlamayı düşünmektedir? Çalışma, kaç kişi için hâlâ hayatın merkezindedir? Fransa, bu soruların cevabını öğrenmek istemeyen ender ülkelerden biridir. Hiçbir gazete, kamu araştırma enstitüsü, sendika, patron örgütü, bakanlık, üniversite araştırma merkezi çalışma karşısındaki tavırların, çalışma ve hayat üzerine düşüncelerin geçirdiği evreleri araştırmamıştır. Bu nedenle, çalışma ilişkilerinin ve koşullarının yine de Fransa'dan daha iyi olduğu Batı Almanya'da yayımlanan en yeni anketin sonucunu aktarıyorum: Soru sorulan kişilerin sadece %15'i (yönetici kadronun %35'i) için mesleki hayat kişisel hayata göre önceliklidir. Büyük çoğunluk için çalışma, artık hayat demek değildir. Hayat, çalışmada değildir. Ne nitelik olarak, ne nicelik olarak.

Niceliksel açıdan, insan çalışma hayatına daha geç başlıyor, daha erken terk ediyor, daha sıklıkla ara veriyor; aynı zamanda, *yıllık tam gün* çalışma süresi 1960'ta 2150 saatten 1990'da 1650 saate indi, üstelik hastalık nedeniyle meydana gelen yıllık 150 saatlik süreyi de bundan çıkarmak gerekir. Öyleyse , otuz yılda, yıllık bireysel *tam gün* çalışma süresindeki düşüş %23'tür. Oysa, bu otuz yıl boyunca, (tekrar Alman rakamlarına başvuruyorum) yıl-

1. Bu konuda bkz. Emmanuel Todd, **L'invention de L'Europe**. Paris, Le Seuil, 1990.

lık çalışma hacmi (yani bütün aktif nüfusun çalıştığı toplam saat) %28 oranında azaldı; bu dönemde, çalışma saati başına üretim üç misli arttı ve işsizlik -ya da daha doğrusu, "hayatını kazanma" olanaksızlığı- endişe verici boyutlara ulaştı.

Bu koşullarda, sol bir perspektif ne anlama gelmektedir? Bu koşullarda, "sosyalist olmak" ne demektir? Eğer bu, *çalışanların* özgürlüğü için savaşmak ise, o zaman sosyalistler, kendilerini hâlâ, her şeyden önce çalışmalarıyla tanımlayan, kendilerini her şeyden önce çalışan olarak hisseden ve çalışmalarını, en azından potansiyel olarak geliştirici ve yaratıcı bir faaliyet olarak yaşayan bu %15'in ideolojik ve elitist sözcüleridir. Bu durumda, sosyalizmin özellikle *her türlü* çalışmayı yaratıcı ve geliştirici bir faaliyete dönüştürmesi gerektiğinden mi söz edilecektir? Bunu kabul edebilirim; ama bir koşulla: Çalışma-istihdamın yani ücretlendirilmiş üretici çalışmanın zamanımızda hızla azalan bir oran (uyanık geçen zamanımızın beşte biri) olduğunun unutulmaması ve zorunlu ya da özgürce seçilmiş, özel ya da toplumsal bütün ücretlendirilmemiş faaliyetlerin, işçi sınıfına ait olmanın ve çalışan olarak, sermayeninkine karşıt çıkarlara sahip olmanın bilincini oluşturan bu "çalışma"ya dahil edilmemesi gerekir[2]. Her çalışma, kelimenin aynı anlamındaki çalışma değildir. Her çalışma, bir toplumsal kimlik ya da bir sınıfa ait olmanın kaynağı değildir.

Bu koşullarda, çalışma-istihdamın bireylerin ve toplumun hayatında gelecekte alacağı yer nasıl tasarlanmalı? Giderek etkinliği artan tekniklerin giderek azalan bir çalışmayla daha fazla zenginlik yarattığı bir uygarlığın geleceği nedir? Giderek palazlanan zenginlerin ve sayısı giderek artan dışlanmışların uzlaşmazlığı nedeniyle toplum kısa sürede dağılmadan ücret sisteminden çıkış gerçekleşebilir mi? Ekonomi-politik kurucularının verimsiz diye nitelendirdiği işleri artırarak ücretli toplum kurtulabilir mi? Hayatın gündelik ve temel faaliyetlerine kadar bütün işleri sürekli olarak paraya çevirerek, profesyonelleştirerek, ücretli işe dönüştürerek bu toplum kurtulur mu? Yoksa, ücret sisteminden farklı bir faaliyet kaynağı ve bütünleşme tarzı bulmak; tam gün çalışma toplumunun ötesinde, herkesin gelirinin, emeğini *sattığı* fiyat olmaya-

2. Bu konuda bkz, 6-7 ve 8. bölümler.

cağı bir "tam faaliyet" toplumu tasarlamak mı gerekmektedir?

Ücret sistemine dayalı toplumdan çıkış, her durumda, ekonomik ve toplumsal sistem olarak kapitalizmi sorgulamayı gerektirmiyor mu? Sorgulamanın bir tür yönelim bozukluğu, perspektif yokluğu, güvensizlik ve yararsızlık duygusu gibi olumsuz biçim alması, politik bir proje tarafından formüle edilmemiş, düzenlenmemiş, üstlenilmemiş olmasından mı kaynaklanıyor? Ekonomik etkinlik, verimlilik, rekabet değerlerinin egemen olmaktan çıkacağı ve *ekonomiye hizmet etmek* yerine, kendi yüce amaçları için *ekonomiden yararlanacak* bir topluma doğru kapitalizmin aşılması sorunu, Sovyet çizgisinin çöküşünden sonra, hiç olmadığı kadar güncel bir sorun değil midir?

"Sosyalizm" terimi, artık hiçbir verili *toplumsal düzeni* ya da kısa veya uzun vadede gerçekleşek *toplum modelini* belirtmemektedir. Sosyalist perspektif ve referanslar anlamını bu kadar yitirdi mi? Kapitalizmin, dünyaya toplumsal bir *düzen* ya da bir toplum *modeli* sunmaya gerek duymadan dünya ekonomisine egemen olduğu doğru değil mi? Toplumlarımızın kapitalist toplumlar *olduğunu* ve sosyalizmin ayrı olarak var olan başka bir sistemden yola çıkarak tanımlanmak zorunda olmadığını unutmamak gerekir: Sosyalizm, kapitalizmin karşıtı olarak tanımlanır, yani toplumsal güçler ilişkisinde, karar süreçlerinde, teknik, çalışma, gündelik yaşantı, tüketim ve gelişim modellerinde olabildiğince yüksek bir verimlilik kaygısının damgasını taşıyan toplum biçimlerinin radikal eleştirisi olarak tanımlanır.

Sosyalizmin referans olmaktan çıkması, aynı zamanda, kapitalizm ötesinde arzulanabilir bütün referansların da terk edilmesi, kapitalizmin "doğal" ve aşılmaz olarak kabul edilmesi her şeyden önce verimliliği gerekli kıldığı için kaçınılmaz olarak egemenlik, yabancılaşma ve şiddet kaynağı haline gelen sermayenin ekonomik-maddi matrisini önemsiz bir nicelik olarak kabul ederek, demokrasiden ve adaletten safça bir idealizmle söz edilmesidir.

Kapitalizmin aşılmasını (bu aşmayı, sermayenin ortadan kaldırılmasıyla karıştırmamak gerekir -bu konuya tekrar döneceğim) betimlemek için başka bir terime sahip olmadığımız sürece, yeniden tanımlamak koşuluyla da olsa, sosyalizm referansı korunmalı-

dır. Jügen Habermas, "kapitalist toplumun radikal-reformist özeleştirisi" olan sosyalizmin "ancak eleştiri nesnesiyle birlikte ortadan kalkacağı"nı yazarken, aynı anlamı belirtmektedir: "Eleştirilen toplum, alış satış fiyatıyla ifade edilmeyen şeyleri ciddiye almayı ve önemini kavramayı öğrenerek dönüştüğünde" [3] sosyalizm de ortadan kalkacaktır.

Bu kitapta ele alınan temaların bazıları bunlardır. Kitabı oluşturan metinlerin çoğu, önce çalışma ve çalışma uygarlığı bunalımının, on yıldan beri, bir düşünce tartışmasının merkezinde olduğu Almanya'da yayımlandı. Alman Yeşilleri'nin önemli bir atılım kazandırdıkları bu tartışma, solun bütün bileşenlerine -sendikalar, Sosyal-Demokrat Parti (SDP), Hıristiyan-Sosyalistler- derinlemesine nüfuz etti ve üniversiteler, kiliseler, belediyeler tarafından düzenlenen kolokyum ve seminerlerin değişmez konusu oldu... Almanya'da, klasik sol, eğer kendisini "çalışma dünyası" ile özdeşleştirmeye devam ederse geleceği olmadığına artık ikna olmuştur; dahası, sanayi toplumunun, gelişiminin etkileri nedeniyle yok olacağı ya da paradigma değiştireceği bir eşiğe ulaştığı konusunda da ikna olmuştur.

Fransa'da, bu konular göz ardı edilmiştir. Sanki sanayi-öncesi ve bağımlı bir ülkeymiş gibi, egemen ideoloji, çalışmanın ve sanayi uygarlığının geleceği sorununu değil, sadece sanayileşmiş uluslar arasında "Fransa'nın yeri" sorununu ele almaktadır. Temel kaygı, insan çalışmasını yığınsal olarak ortadan kaldıran ve doğasını değiştiren teknik-bilimsel bir değişimin muhtemel anlamıyla ve tarihsel kazanımlarla değil, Fransız sanayisinin özellikle Alman sanayisiyle olan rekabet etme gücüyle ilgilidir. Rakip olarak algılanan bir ülkeyi "yakalama", taklit etme ve onun eşiti olmaya yönelik bu değişmez kaygı, toplum ve uygarlıkla ilgili sorunlar karşısında körlük etkisi yaratmaktadır; oysa "rakip", sanayideki başarısı nedeniyle bu sorunları tartışmaya açmak zorunda kalmıştır, -bu yüzden Fransa'da da var olan aynı tür sorunları görmemezlikten gelmek için başvurulan bir bahane de olamaz. Bu sorunlara yan çizmek, bir kere daha, modernizasyonda geri kalmaya kesin olarak mahkûm olmak demektir.

3. Jürgen Habermas, "Wass heisst Sozialismus hente?", J. Habermas, **Die nachholende Revolution**, Frankfurt/Main 1990, s.203

I. YÖNELİM BOZUKLUKLARI/ARAYIŞLAR

1. "Reel sosyalizm" denen sistemler yıkıldı; soğuk savaş sona erdi; Batı zafer kazandı. Kimin üzerinde zafer kazandı? Neyin üzerinde zafer kazandı? Batı'nın zaferi, demokrasinin zaferi midir? Kapitalizmin zaferi midir? Artık geleceğe güvenebilir ve "bizim toplumsal sistemimiz dayanıklı ve sağlam çıktı, insanlığa şimdiki ve gelecekteki sorunlarına çözüm umudu sunuyor, model işlevi görebilir" diyebilir miyiz?

Batı'nın göreli ve kısmi üstünlüğü, daha çok, yapılarının kararsızlığına, çeşitliliğine, gelişme, dönüşme, sorgulama yeteneğine dayanmıyor mu? Bunlar da kısmen özerkleşmiş güçler arasında sürekli yeni çatışmaların patlak vermesine neden olan ve ne denetlenebilen, ne de bir kez olsun dengeli bir *düzenin* hizmetine girebi-

len sayısız iç çelişkiden, bir eko-sistemle kıyaslanabilecek karmaşık çokbiçimlilikten kaynaklanmıyor mu?

Bu karmaşık toplum neye doğru gelişmekte, dönüşmekte ve farklılaşmaktadır? Giderek daha az şeffaf, yönetilebilir, idare edilebilir binlerce kısmi pazara doğru mu? Ya da tersine, pazar mantığının ve güçlerinin üstünlüğüne doğru mu? Ya da , fırtınalı bir süreç içinde, her iki yöne birden mi? Ya da ayırt edilebilir hiçbir yönü olmaksızın, başsız sonsuz bir düzensizliğe, kaotik bir barbarlığa doğrü mu (Kuzey ve Güney Amerika'nın sayısız megapolu tarzında)?

Bir toplum yönsüz, yönelimsiz, hedefsiz, umutsuz sürebilir mi? Ekonomik verimlilik ve başarı saplantısı içinde, nihai hedefi konfor artışı olan bir toplum sürebilir mi? Bu yönelim ve umut yokluğuna karşı, artan oranda erkek ve kadın, soyut biçimde dini, hatta bütünlükçü düşünce sistemlerinde bir sığınak aramaya çalışmayacak mıdır?

Körfez Savaşı'nın patlak vermesinden sonra son on yılın en güçlü neo-pasifist dalgası bu kez Fransa da dahil olmak üzere bütün Avrupa'yı silip süpürdü. Sloganlardan bazıları "No blood for oil",* "artık yeter", "barış şimdi", "acil ateşkes", "silah için tek frank yok", "US go home"** ve -Hamburg'lu liseliler tarafından taşınan dev bir bez üzerinde- "korkuyoruz" dur. Neden korkuluyor, kimden ve ne zamandan beri korkuluyor? SS'ine ve Gestaposu'na dayanarak, zorunlu modernizasyon politikasına Nazi devlet modeline uygun ırkçı, militarist ve fetihçi bir giysi giydiren kanlı bir zorbalıktan mı korkuluyor? Güney halklarının özgürleşme arzusuna cevap veren bir dünya politikasını kendi öz güçleriyle (diplomatik, ekonomik, askeri) sürdürmek için Amerika'nın vesayetçi gölgesinden kurtulamayan Avrupa'nın yeteneksizliğinden mı korkuluyor? İnsanlığın, özgürlüğün ve halklar arasındaki barışın düşmanı olarak sadece Amerikan emperyalizmini belirtmek için alternatif solun, Yeşillerin, komünistlerin ve aşırı sağın, neo-pasifistlerle ortak bir cephede buluşabilme fırsatından mı korkuluyor? Yoksa, işkenceci ve soyguncular sürüsü karşısında ödünlerle

* "Petrol için kan akmasın." (ç.n.)
** "Amerika defol" (ç.n.)

ve hoşgörüyle barışın kurtarılamayacağından mı korkuluyor? Chevénement'dan Le Pen'e alternatif soldan Club de L'Horloge'a, Yeşiller'den FKP'ye, IV. Enternasyonal'den tarihsel De Gaulle'cülere uzanan bir yelpazede hangi ortak değerler üzerinde bir cephe kurulabilir?

2. Batı zafer kazanmıştır; kapitalizmden başka ekonomik sistem yoktur. Orta ve Doğu Avrupa'nın yoksul insanları on yıllar boyunca kapitalizm için dilekte bulundular. "Reel Sosyalizm"in çöküşüyle birlikte özgürlüğün, refahın, güvenliğin ve adaletin krallığına girivereceklerini sandılar. Korumacılığı, güvenliği, bireysel refahı, geleneksel değerler üzerinde yükselen toplumsal ve ahlaki düzeni sağın temsil ettiğini sanarak, sağa oy vermek için can attılar. Ama hayır, sağ pazarı, rekabeti, daha fazla üretim için baskıyı, kâr tutkusu ve kazanma aşkını, en zayıfların ezilmesini, toplumsal güvenliğin ve kamu hizmetlerinin parçalanmasını, eski-DAC aktif nüfusunun üçte biri, belki bir süre sonra yarısı için işsizliği ve daha başka şeyleri ifade ediyordu. Totaliter düzenden kurtuldular mı? Güzel. Ve şimdi, "özgürlük, ama ne yapmak için?"

Kapitalizm, dengeli bir toplumsal düzenle bir arada düşünülemez. Bu saptama, önceden *Komünist Manifesto*'da bulunuyordu: "Katı olan her şey, erir gider"; değişime direnen şey, acımasızca yok edilir. Güvenlik, denge ve esenlik ancak hayali, mitik ve dinsel biçimlerde var olabilir. Kökleri gelenekte olan komünüter-toplum düzeninin yok oluşunun bıraktığı boşluğu ulus, ulusal duygu ve ulusçuluk doldurur. Bu düzenle birlikte kaybolan "kimlik", ancak içerikten yoksun bir kendini onaylama, bir "biz biziz" biçiminde var olabilir: Biz İyi'yiz, Kötülük onlardan gelir; ahlaki sapkınlıktan, ulusun çöküşünden, ulusal komünüter birliğin yok olmasından suçlu olan onlardır. Kendimizi onlara karşı koruyalım, kendi kimliğimizi zaptedilemeyecek bir kalenin duvarları haline getirelim.

Onlar: Burada Türkler, Araplar, Yahudiler, Slavlar, Amerikalı-

lar. Orada Hıristiyanlar,Yahudiler (hâlâ), Amerikalılar (hâlâ), Ermeniler, Kürtler... Zorunlu modernizasyon -ama sadece zorunlu modernizasyon değil- Doğu Avrupa'da Yakın ve Ortadoğu'da, Güney'de pre-modern, ulusçu-dinci ideolojilere ve aidiyet biçimlerine doğru bir kaçışa neden oldu. Batı'da, aynı kaçış hareketi, üç yüzyıl önce başlayan ve bilgisayarlaştırma, dijitalleştirme, moda, pazar, rap, fast food, fast sex ve bütün bağların, bütün güvencelerin ve bütün aidiyet, topluluk, dayanışma, denge biçimlerinin yok olmasıyla hızlanan bir modernizasyon sürecinin meyvelerini toplamıştır.

Sağcı radikalizm için olduğu gibi solcu radikalizm için de bir ülke, bir halk "Onlar"ın çürüttükleri dünyanın bütün sapkınlıklarını ve bütün hatalarını temsil eder. Tiksinilen yabancının, şeytani Başka'nın cisimleşmesi olan bu ülkenin adı "Amerika"dır. Çünkü "Amerika", "melting pot",* etnik kimliğin yok oluşu, ırkların ve kültürlerin karışımı, aşırı hareketlilik, geleneksel düzenin çözülüşü, elitlerin ve soylu değerlerin çöküşü, ulussuz sermayenin ve parasal güçlerin egemenliği ve toplumsal güvenlik ağından yoksun kendi başlarına terk edilmiş bireyler anlamına gelir. "Amerika", Başkaları kadar, biziz de.

Aşırı sağın dinci ve ulusçu bütünlükçülerinin, dinin ve hayatın, çalışmanın ve ahlakın, bireyin ve ulusal topluluğun birliğini yeniden oluşturacak bir düzene duydukları nostaljik özleme, aşırı solcuların komünoter bir topluma olan nostaljik özlemlerinden daha yakın hiçbir şey yoktur; aşırı sağın ve aşırı solun gözünde, özerkliğin radikal biçimde eleştirel (Katolik ya da Protestan, Yahudi ya da tanrıtanımaz) anlamıyla kendi kendisine cevap veren özgürleşmiş bireyden daha fazla nefret edilecek hiç kimse yoktur. Düşman, yine de, her zaman modernitedir, yani zorunluluklardan ve hiyerarşik toplumsal düzenin verdiği değişmez mevkiden kurtulmuş bireylerin özgürlüğüdür.

Burada söz konusu edilen özellikle Herbert Marcuse'da bulunduğu biçimiyle Amerikan toplumunun ve uygarlığının radikal eleştirisi ve de Amerikan emperyalizmine karşı mücadele değildir. Burada ele alınan, sağda olduğu gibi solda da, bu eleştiriyi ve

* Eritme potası. (ç.n.)

bu mücadeleyi sistematik bir maksat ve geçersizliğini ilan etme davası yönüne çeken ideolojik söylenmeyenlerdir.

3. Doğu'da, (ir)reel sosyalizmle birlikte, acı bir biçimde yokluğu duyulan şey de çöktü: Baskıcı da olsa, dengeli bir düzen tarafından ayarlanan bir yaşamın sağladığı ahlaki rahatlık payı - ve başka yerde çoktan gerçeklik, bizim gerçekliğimiz, olan farklı bir gelecek umudu. Batı toplumlarının bu gerçekliği yönelimden, gelecek perspektifinden ve gözetilmesi herkes için anlamlı bir uğraş olacak hedeflerden korkunç biçimde yoksun olarak yeni katılanlara kendini gösterir. Gelecek korkusunun, özel hayata doğru kaçışın, umutsuzluğun asıl nedenleri ne ozon deliğinde ve sera etkisinde, ne de mahalli bile olsa bir savaşın gözle görülmez sonuçlarında doğrulanan endişededir; korkunun nedenleri, daha çok, bu toplumdaki perspektif ve proje yokluğunda, yaşama ve var olma tarzını daha uzun süre devam ettirmenin olanaksızlığındadır- ve bu durum mahalli planda olduğu kadar, dünya ölçeğinde de geçerlidir; birliğin ve yaşayan toplumsal bağların çözülmesindedir; toplumsallaşma bunalımında ve bir işin adayları arasındaki vahşi rekabettedir -tüm bunlar, bireyleri özerk süreçlere ve anonim güçlere karşı güçsüz kılar ve güçsüz protestolar ve nefretleri, salt gücün soyut övgülerini, ulusalcı-ırkçı "özdeşleştirici" tutkuları ya da kılı kırk yaran bir bağnazlığı yaratır.

Hiç kuşku yok ki bu güçsüzlüğün nedenleri, özerkleşmiş üretim ve yeniden üretim süreç ve araçlarının hayatın doğal temellerine kadar bireysel varoluşu tehdit ettiği toplumsal bir sistemin denetlenemez ve anlaşılamaz karmaşıklığında aranmalıdır. Ama, "sistem kötü, onu radikal biçimde ortadan kaldırmak gerekir" derken, henüz hiçbir şey, politik hiçbir şey söylenmemiş olur. Çünkü, reel kapitalizmi ortadan kaldırıp yerine konabilecek farklı, anlaşılır, denetlenebilir ve dengeli hiçbir toplumsal sistem yoktur. Komünizmin daha dün sunduğu sanılan "global alternatif" 1950'li yıllardan itibaren inandırıcılığını yitirmiştir -hiç inandırıcı olmamıştı da diyebiliriz.

Sovyet sisteminin kesin çöküşüyle birlikte yok olan, sadece "gerçekten sosyalist" olamayacak -teorik olarak bu kanıtlanabilir- bir dizi sosyalizm değildi. Sovyet sistemiyle birlikte, aynı zamanda, kurucu büyükler tarafından tanımlanan ve kısmen dinsel bir *iman* biçimi altında çeşitli şekillerde ortaya çıkmaya devam eden "otantik" sosyalizm (ya da komünizm) kavramı da çöktü: Bu *iman*'a göre, söz konusu karmaşık, donuk, farklılaşmış, sürekli olarak değişen toplumsal sistemi aşarak pre-modern toplumların güvenliğini ve bütünlüğünü yeniden bulmanın mümkün olması *gerekir*; pre-modern toplumlar yabancılaşmanın (genç Marx'ta, bireylerin karşısına insan-dışı güçler olarak çıkan özerkleşmiş toplumsal güçleri belirten terim) ortadan kalktığı; çalışmanın ve hayatın, toplumun ve topluluğun, bireyin ve kolektifin, kültürün ve politikanın, ekonominin ve ahlakın yeniden oluştuğu; sistemin işlevsel isteklerinin her bir bireyin hedefleriyle ve herkesin hayatının yönünün Tarihin yönüyle çakıştığı toplumlardır. Kısacası, devlet iktidarının, hukukun, ekonominin, politikanın ve kültürün ayrı mercilere ve kurumlara ihtiyaç duymayacağı, çünkü dengeli, adil ve iyi bir düzen bir kere herkes için inşa edilince evrimin mümkün olmadığı bir toplum: Tarih, sona erecek, ilerleme ve modernite kavramlarının hiç anlamı olmayacaktır.

Başka bir yerde[1] göstermeye çalıştığım gibi, bu birleşmiş, tamamıyla bütünlenmiş toplum, Sovyet sistemi örneğinde, bütünlüklü sanayileşme yoluyla, proletarya diktatörlüğü biçiminde inşa edilmeli ve bireyin kendisini kolektivite içinde tanımlamasına ve "kolektif üretken işçi" ile özdeşleşmesine, onunla bir hissetmesine olanak tanımalıdır. Teknik, coğrafi ve mesleki uzmanlaşma, karmaşıklık ve farklılaşma, tüm ülke çapında işbölümü, işletmeler arasında değişim, üretim kararlarında maddi ihtiyaç ve zorunlulukların hesaba katılmasını -kısacası, kapitalist sistemde işletmelerin birbirleriyle olan pazar ve mal ilişkileri tarafından gerçekleşen koordinasyon, ücret ayarlama, düzenleme mekanizmalarını -gerektiren sanayileşmiş ekonomik aygıt, sistemin istediği toplumsalla bireyselin, ekonominin, politikanın, kültürün ve etiğin farklılaşmamış birliğiyle -öngörüleceği gibi- açıkça çelişecektir.

1. Bkz. **Métamorphoses du travail**, Paris, Galilée, 1988, 1. bölüm, kısım 4.

Ancak, satıcı ve pazar ilişkileri, ekonomik alt-sistemin ve işletme yönetiminin görece özerk olmasını, farklı alanlarda (yönetsel, hukuki, ekonomik, politik, bilimsel vs.) sistemin farklılaşmasını, bu alanların iktidardan kurtulmuş düzenleyici mekanizmalara özgü yasalara göre işlemesini gerektirir. Tüm bunlar, bireylerin tümüyle özdeşleşmeye çağrıldıkları farklılaşmamış makro-sosyal bir özneyle bağdaşmaz.

İster sosyalist olsun ister komünist, komünüter toplumun birliği, toplumsal *sistemin* işleyişinin yaşanan deneyimden ve herkesin ihtiyaç ya da çıkarlarından algıladığımız sezgisel gerçekliğe uygun olarak bilinçli ve iradi olarak yönetilebileceğini varsayar. Bir sanayi sistemi çerçevesinde bu kolektif yönetim beş yıllık planlarla sağlanıyordu. Bu planlar, boyutları ve karmaşıklığı nedeniyle donuk olan bir toplumsal makineyi anlaşılır kılar; ve bütünün hedeflerini, herkes kendine mal etsin diye, sistem ölçeğinde ifade etmek zorundadır. Oysa, tahmin edileceği gibi, sistemin bütünü içerisinde kendiliğinden anlaşılır hale geleceği varsayılan planlı yönetim, bireyler tarafından anlaşılamayan ve yönetilemeyen karmaşıklıkta bir yönetim cihazını gerektiriyordu. Bu cihaz, yukarıdan gelen kararlara ve aşağıdan gelen inisiyatiflere kendi durgunluğuyla karşı koyarak, toplum ve hatta yönetici politik merciler karşısında özerkleşiyordu. Kapitalizmde pazar yasaları biçimini alan ekonomik alt-sistemin bireylerin deneyimi ve yaşamı karşısında özerkleşmesi, burada otokratik ve baskıcı bir planlama cihazı biçimini alıyordu. Yabancılaşma, pazar sisteminde olduğu kadar eksiksizdi. Çünkü, Sovyet sistemi, kendi aralarında görece bir özerklikle hareket etmeye muktedir alan ve kurumlara bölünmüş olmadığından politik-yönetsel kararların ne reel ekonomik koşullara, ne de hissedilen ihtiyaçlara uymasına olanak tanıyordu. Sistem, öz gelişme dinamiğinden yoksun ve yeniden üretim yeteneğinden uzaktı ve *a fortiori*, kapitalist sanayi toplumlarının yenilenme oranı ve karmaşıklık derecesini egemenliği altında tutamıyordu. Hareketsiz, pre-modern bir toplumun eksikleriyle, sanayi kapitalizminin eksiklerini aynı anda taşıyordu ve ne birinin, ne de diğerinin üstünlüklerine sahipti[2].

2. Daha fazla kesinlik için, burada kullanılan kavramların tanımlandığı bir sonraki bölüme bakınız.

4. Bu saptamalarla, pre-modern tarzda, birleşik komünoter bir toplumun, kaçınılmaz olarak karmaşık bir sanayi ekonomisi koşullarında olanaksızlığını belirtmek istiyorum sadece. Bu koşullarda, "reel sosyalizm", aklın ve hayatın birliğini yeniden oluşturmaya yönelik teşebbüslerin kaçınılmaz yenilgisini kanıtlıyordu. Birleşik, komünoter (komünist) bir toplum ancak toplumsal sistemin karmaşıklığını azaltarak kurulabilir (ya da yeniden kurulabilir); bu da, sanayi tekniklerinin ve işlevsel uzmanlaşmanın, görevlerin bölümlenmesinin, bu görevlerin gerektirdiği ticaretin geçim ihtiyaçlarını kendileri üretecek küçük topluluklar yönetimde üretim araçları kullanan dengeli bir toplumsal düzenin (bir *stable state economy*'nin) yararına "radikal biçimde ortadan kaldırılması"nı gerektirir.

En radikal Yeşiller'in "sanayisizleşme" ütopyası da işte budur. Komünist toplum projesini sonuçtan ilkeye giden bir biçimde yeniden güncelleştirir. Ve bu ütopyayı gerçekleştirebilecek toplumsal ya da tarihsel özne bir olmadığından, kapitalizmin zorunlu çöküşü teorisi, ekolojik yorum tarafında yeniden ele alınır (bu yorum da gerçekdışı değildir): Bu yoruma göre, kapitalist uygarlık, kaçınılmaz bir biçimde, feci bir yıkıma doğru ilerlemektedir; kapitalizmi yıkmak için devrimci bir sınıfa ihtiyaç yoktur, sistem kendi mezarını ve bütün olarak sanayi uygarlığının mezarını kazmaktadır. Bu eko-radikal kuramın pre-modern karakteri, sanayi-sonrası bir toplumun doğuşunu kapitalizmin kendisini aşacağı bir ***gelişimin*** sonucu olarak değil, dış etkenlerden kaynaklanan bir yıkım olarak görmesinde yatar. Tarihin yönüne ilişkin materyalist-diyalektik inanç, yerini, Doğa'nın ve yeniden oluşturulması gereken doğal bir düzenin iyiliğine dönük neredeyse dinsel bir inanca bırakır.

Demek ki, "Yeşil" köktencilikle dinsel köktencilik arasında, koşullara bağlılığın ötesinde bir yakınlık vardır. Ayrıca, İslami köktencilerin, inançsız modern uygarlığı kendi vicdansız tekniğiyle yok etmek için biyolojik ya da nükleer silahlara başvurması da anlaşılır bir şeydir. Pre-modern köktenciler açısından, modernizmin bütün gelişimi, başlangıçtan günümüze, dünyanın doğal düzenine karşı bir günahtı. Felakete yol açacak olan sonu da, insanlı-

ğı, zorunlu bir değişime mecbur kılacaktır. Korunacak hiçbir şey yoktur ve hiçbir şey kalmayacaktır. Esenliğe götürecek rasyonel bir yol yoktur, sadece kaçınılmaz çöküş, yeni bir yolu açacaktır.[3]

5. Ancak bir soru hâlâ cevap beklemektedir: Geriye dönmek yerine, modern toplumların, onları bugüne kadar biçimlendirmiş olandan farklı bir gelişme tarzına doğru evrilme yeteneklerine bel bağlanamaz mı? Bu aşma yeteneği, modern toplumsal sistemlerin karmaşıklığının mahkûm ettiği dengesizliğin ve hareketliliğin sağladığı o temel nitelikteki yeniden oluşabilirlikte saklı değil midir? Bugüne kadar evrime ve sürekli değişime yatkın tek toplumsal biçim olan kapitalizm, rahatlatıcı dönüşümlerin potansiyelini içermemekte midir? Bu toplum, kapitalist *olduğu için* mi evrime yatkındır, yoksa modern karmaşıklığı nedeniyle evrime yatkın *olduğu için* mi kapitalist biçimini aşabilir? Etkinlik alanlarının ve kurumların modernizasyonu ve farklılaşması, bu alanlardan biri araçsal rasyonalitesini diğerlerine kabul ettirinceye kadar tamamlanmamış kalmayacak mıdır? -J. Habermas gibi "kapitalist gelişme, bilişsel-araçsal rasyonaliteyi ekonominin ve devletin ötesine, ancak ahlaki-pratik ve estetik-pratik rasyonalitenin zararına olarak baskın gelebileceği hayat alanlarına kadar sızarak yayan bir rasyonalizasyon modeli öngörür"[4] diyemez miyiz? Modern toplumun, giderek daha çok artan bir farklılaşma yönünde gelişimi, ekonomik rasyonalitenin -yani pazarın, değişim değerinin, sermayenin

3. Köktenci bir "Yeşil", Jürgen Dahl, bu kavramı özellikle birbiriyle bağlantılı biçimde *Die Zeit*, 48, 23 Kasım 1990, s.57-60'taki "Son Yanılsama" adlı denemesinde sergiledi. Dahl şu sonucu çıkardı: "Çöküntünün yayılacağı fayın nerede olduğunu önceden söylemeye cesaret etmek ukalalık olur. Dünya, kendi zararına yaşadığı bolluğun kurbanıdır, ama bu olurken... aynı zamanda, yenileniyor ve sonunda, daha az insan, daha az güzellik ve zenginlikle bir denge bulacaktır. Bolluğun zorunlu sonucu büyük bir yoksulluk olacaktır.. Sadece yoksulluk bizi kurtarabilir...: dünya nimetlerinden el etek çekmeye zorunlu olma. Ve zenginlikler elin uzandığı yerde kaldıkça kimse kendi arzusuyla yoksulluk durumunu seçmeyeceğinden, bu yoksulluk önüne geçilemez bir yazgı gibi gerçekleşmelidir."
4. Jürgen Habermas, **Theorie des kommunikativen Handelns**, Frankfurt/Main, 1981, c-1, s. 320 (**Théorie de l'agir communicationnel**, Paris, 1987).

mantığının- yaşanan özlem ve ihtiyaçlar üzerindeki egemenliğinin yıkılmasını gerektirmiyor mu? Verimlilik ölçütlerinin alanını ve dolayısıyla sermayenin gücünü sınırladığı ve ekonomiyi ve tekniği, dolayısıyla tüketim modelini, verimin azamileştirilmesine doğru değil, en uygun hayat kalitesine doğru yönlendirdiği oranda kapitalizmi yıkacak olan bu gelişimin yönü nasıl adlandırılmalı? Demokratik seçim ve güçlerin yaygınlaşmasına yönelik olarak içerdiği her şeyle birlikte böyle bir yeniden-yönelimin yönü, tarihsel olarak belirlenmiş ve reel koşullarla birlikte durmaksızın evrilen içeriğiyle karıştırılmaması gereken ilk, kurucu "sosyalizm"in yönü değil midir?

Sosyalizm, geleneksel içeriğine indirgenirse hiç kuşkusuz tamamen çökmüştür: Bu geleneksel içerik, "üretici güçlerin tam gelişimi"; üretim araçlarının kolektivizasyonu (ya da toplumsallaştırılması); üretim ve değişim araçlarının, "ortak üreticiler" tarafından sahiplenilmesi ve dolaysız yönetilmesi; büyük, tek bir işletme olarak görülen ekonomik sistemin planlı yönetimi; ücret sisteminin ve ticari ilişkilerin çöküşü; devletin ve yönetim, adalet, basın, sanat, ekonomi, özel alan, vs.nin görece özerkliğinin ortadan kaldırılmasıdır -kısacası, farklılaşmamış, pre-modern birliğin, bireyselin, komünoter ve işlevsel olanın, ücretli işin ve kendi kendine belirlenen etkinliklerin restorasyonudur... bu restorasyon modern toplumsal sistemlerin karmaşıklığından kesin olarak kopunca dengeli bir düzene varacaktır.

Buna karşın, geçmişin sosyalist projelerinin içeriği, kendileri olarak değil ama o dönemin koşullarıyla ilişkileri içinde kabul edilirse, anlamları açıkça bir güncelliği taşır. O dönemde ve (ileride göstermeye çalışacağım gibi) günümüzde de hâlâ, ekonomik rasyonalitenin, yani pazar ve kâr mantığının kendini ifade edebileceği alanı sınırlandırma sorunu söz konusudur; ekonomik ve teknik gelişmeyi düşünülmüş, demokratik biçimde tartışılmış bir modele ve yönelimlere tabi kılmak söz konusudur; sermayenin büyümesine ve ticaretin gelişmesine hizmet edecek tek amaçlı ihtiyaçlar yaratmak yerine, ekonominin hedeflerini hissedilen ihtiyaçların kamusal ifadesine bağlamak söz konusudur. Ama mesleki ve sınıf örgütlenmeleri, toplumsal çatışmaların gelişimi ve bu çatış-

malardan çıkış konusunda önemli bir etkide bulunmaya devam etse bile, bu yöne iten failler artık hızla azalmakta olan sanayi işçileri sınıfı değildir.

6. Ulrich Beck'in ortaya attığı kavram olan "yansımalı modernizasyon"a[5] karşılık olarak Rainer Land[6] tarafından geliştirilen "ekonominin yansımalı evrimi" düşüncesi, sosyalizmin yenilenmesi ve yeniden tanımlanması için en verimli yaklaşımı temsil edebilir. R. Land, benim de düşündüğüm gibi, ekonomik gelişme dinamiğinin ilk koşulunu hissedilen ihtiyaçlar karşısında sermayenin özerkleştirilmesinde görür. Bu özerkleşme olmaksızın, üretim, geleneksel normlara göre, "yeterli" olarak kabul edilen şeyi asla aşamaz; üretim Baran ve Sweezy'nin "ekonomik artık" olarak adlandırdıkları durmaksızın genişleyen ihtiyaçların ve sürekli olarak yenilenen arzuların yaratılmasındaki birikimi asla hedef olarak saptayamaz.[7]

R. Land şöyle der: "Toplumsal üretim araçlarının bireyler karşısındaki özerkleşmesi -bu gelişme güçlerinin kendi kendilerine başvurur hale gelmesi- *hem* modern toplumların evrim yeteneğinin, *hem de* harekete geçirilen gelişme eğilimlerinin yıkıcılığının koşuludur."[8]

Sistemin düzenleyici mekanizmaları, potansiyel yenilikler arasında, özerkleşmiş ekonomik sistemin sağlamlaşmasına ve kendini yeniden

5. Bkz. Ulrich Beck, **Risikogesellschaft,** Frankfurt/Main, 1986.

6. Rainer Land, "Ist wirtschaftliche Entwicklung gestaltbar?", Michael Brie, Dieter Klein (editör), **Umbruch zur Moderne**?, Hamburg, 1991'de. Doğu Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'nde felsefe ve ardından politik bilimler profesörü olan R. Land, 1990 yılına kadar, başlangıçta yasadışı olan "reel sosyalizm"in kökten reformları üzerine bir düşünce grubunu yönetti (bkz. R. Land, M. Brie (editör), **Das Umbaupapier**, Berlin, 1990). Land'ın düşüncesinde ve dilinde hem Marx'ın, hem de Habermas'ın ve Almanya'daki belli başlı temsilcisi Niklas Luhmann olan sistemizmin izlerine rastlanır.

7. Bkz. **Métamorphoses du travail, Quete du sens**, " 'Bana yeter'den 'daha fazla'ya", **op.cit**, s. 138-158.

8. R. Land, "Evolution und Entfremdung. Wirtschaftliche Subsysteme und individuelle Lebenswelten in der gesellschaftlichen Entwicklung", **Initial** de, G. Berlin, 1990, s. 636-647.

üretmesine en iyi olanak tanıyanlarını seçer. Teknik ve teknoloji, ekoloji ve taşıma sistemleri, şehirleşme, şehirler ve komünler, çalışma ve de konut koşulları, tüketim tarzı, beslenme, aile hayatı, vs.; tüm bunlar, özerkleşmiş üretim sürecinin büyümesini ve etkinliğini sağlayacak biçimde evrilirler.[9]

İhtiyaçları, her zaman, mümkün olduğunca en fazla meta akışıyla tatmin etmek, bu metaları en çok kâr sağlayan tekniklerle üretmek ve nihayet, en verimli tatmine yol açan ihtiyaçlara öncelik tanımak söz konusu olmalıdır.

Güncelleşmiş bir sosyalizm kavramının ortaya koyması gereken sorunun özü şöyle formüle edilebilir: Ekonominin gelişimi toplumsal ve ekolojik bir yöne doğru nasıl yönlendirilebilir? Görece özerkliği ve ekonominin evrim yeteneğini yok etmeden nasıl yönlendirilebilir ve biçimlendirilebilir? Bunun cevabı, (devlet, sermaye, para, pazar, adalet gibi) özerkleşmiş ekonomik ve toplumsal güçlerin ortadan kaldırılması değildir. Çünkü bu, gelişme yönünde tamamen politik hedefler saptanmasını sağlasa bile, "bürokratik-idari toplum biçimlerinin açmazı"na dolaysız biçimde sürükler; bu toplum biçimleri de, bireylerin yaşanan ihtiyaç ve çıkarlarına göre ekonomik kararlarını ayarlamakta yeteneksizdirler. Sovyetik tarzdaki bütün sistemler -devlet aygıtlarını ekonomik gelişmelerinin sorumlusu kabul eden ve kendilerine sosyalist diyen Afrika'nın, Yakın ve Ortadoğu'nun diktatörlükleri de dahil- tabanla tepe, arzla talep arasındaki demokratik "feed-back" yokluğundan dolayı, tüketim ve çalışmanın örgütlenmesine ilişkin kendi sosyalist modellerini, kendi üretim tekniklerini geliştirme yeteneğinden yoksundular. Bunlar, modern teknikleri, sivil toplumun yaşanan çıkar ve özlemlerine tamamen yabancı olan prestij ve güç gibi verimsiz amaçlar için kullanmayı ya da geliştirmeyi becerdiler. Kapitalist tüketim modeline hiçbir alternatif sunmadılar ve sonunda bir karikatür ortaya çıkardılar.

7. Sonuç olarak, çözülmesi gereken sorun, ekonomik ve teknik gelişimi toplumsal-ekolojik bir yöne yöneltmekten ve böyle

9. R. Land, "Ist wirtschaftliche Entwick-Lung gestaltbar?", belirtilen makale.

biçimlendirmekten vazgeçmeden, devletin, kültürün, adaletin, basının vs. ve de ekonominin görece özerkliğini korumaktır. Dahası, R. Land'ın belirttiği gibi, "gelişim içeriklerinin tanımlanmasının ancak yenilik ve seçmenin fiili süreci çerçevesinde gerçekleşebileceğini" ve bunun sonucunda, bu içerikleri önceden hazırlanmış bir plana göre önceden belirlemek istendiğinde, "yapısal değişimleri ve niteliksel dönüşümleri dışlayarak", "var olan yapıların sağlamlaştırılması olgusuna" varıldığını unutmamak gerekir[10]. Sadece gelişmenin yönelimleri, özgül öncelikleri ve hedefleri önceden hazırlanabilir; bunlar da, (örneğin işletmelere maliyeti artıran koşulları dayattıkları ölçüde) dar anlamda ekonomik ölçütlere karşıt olabilir, ama ekonominin ürettiği potansiyel artığın ekonomik-olmayan neticelerinden yararlanabilmesi için bu hazırlıklar yeterince başarılı bir ekonominin her zaman temel koşulu olacaklardır.

> Planlar, işe yaramaz hale gelmez, ama işlevleri gelişmenin içeriklerini önceden belirlemek değil, tersine, gelişmenin yeniden üretim boyutunu nitelemektir. Gelişmenin biçimlendirilebilmesi ve yönlendirilebilmesi için her şeyden önce yenilenme ve seçme süreçlerini bireylerin yaşanan özlem ve çıkarlarına bağlamak gerekir, yani "özerkleşmiş toplumsal makineyi" bireylerin yaşanan çıkarlarının hizmetine sokmak ve bu çıkarlarla uyum sağlayacak politik katılım yöntemleri oluşturmak gerekir... Tek kelimeyle, söz konusu olan şey, ekonomik kararları demokratikleştirmektir.[11]

Ekonomik gelişmeye yön verecek olan tek şey "seçme ölçütlerinin yerleştirilmesi"dir; ekonomik gelişme, demokratik yöntemler çerçevesinde, hissedilen özlemlere uygun olarak biçimlendirilecek ve yönlendirilecektir. "*Kapitalizmin yeni bir topluma gerçek dönüşümünün henüz keşfedilmemiş potansiyelleri burada, bu süreçlerde, yatmaktadır.*" "Sosyalist hareketin tarihsel eyleminin gerçek alanları - idari-bürokratik sisteme reel alternatif"[12] de buradadır.

Ekonomik kararların hissedilen özlem ve ihtiyaçlara bu bağlanışı ("Rückbindung" denen sistemist kavramın tam çevirisi "geç-

10. R. Land, "Evolution und Ent freudung...", belirtilen makale.
11. R. Land, **ibid**..., s. 643-644.
12. R. Land, "Ist wirtschaftliche Entwicklung gestaltbar?", belirtilen makale.

mişe- dönük-bağlantı"dır), elbette devlet müdahalesiyle gerçekleşemez (devlet de zorunlu olsa bile). "Bu ancak bireyler... yaşadıkları dünyada kökleşip kalarak... karşı-iktidar olarak kendilerini örgütlediklerinde gerçekleşir: Örgütlenmeler, bireylerin yaşanan çıkarlarını temsil etseler bile, donmaya eğilimlidirler ve tartışma ve özerk toplumsal hareketler yoluyla her zaman yenilenmeleri gerekir. Yabancılaşmanın ortadan kaldırılması, -pre-modern toplum biçimlerine romantik bir geri dönüşle- özerkleşmiş toplumsal güçleri bir darbede yok etmek anlamına gelmez"[13] ama, karmaşık toplumsal yapılarda, ölü toplumsal makinelerin yapılarını ve güçlerini asla kesin bir biçimde ortadan kaldırmayacak olan "karşı-iktidarların sürekli eylemiyle mümkündür". Sistem olarak toplumla, yaşanan dünyanın sezgisel gerçeklikleri arasındaki bölünmenin tamamen aşılması ise mümkün değildir. Karmaşık toplumlarda yabancılaşmanın ortadan kaldırılması için yapılan bütün teşebbüsler sistemin ve yaşanan dünyanın birliğini ve fonksiyonel, heteronom amaçlarla kişisel etkinliğin birleştirilmesini amaçlarken, yıkıcı sonuçları olmuştur. "Çatışma ortadan kaldırılamaz, sürekli yenilenen aracılıklarla çözülemez. Sadece geçici çözümler vardır: Karşı-iktidarlar, bir kere kurumlaştıklarında, dayandıkları toplumsal hareketler geri çekilirken etkinliklerini kaybederler."[14]

Rainer Land'dan uzun alıntılar yapıyorum, çünkü kendi çözümlerimi ve önsezilerimi[15] bu genç Doğu-Alman politik bilimler profesöründe buluyorum. Land, kabul edilmez bir "reel sosyalizm"le ilişki içindeki Marksist felsefe formasyonunu değiştirmek, sonra da aşmak zorunda kalmıştır ve bunun için gerekli entelektüel silahları batılı felsefecilerde (özellikle Luhmann ve Habermas) bulmuştur; onlara göre, karmaşık toplumsal yapıları devrimci bir darbeyle ortadan kaldırmak, hiç kuşkusuz olanaksızdır, ama bu sistemlerin benzedikleri mega-makineyle uyuşmak da olanaksızdır. Çözüm (bu konuya birçok kez tekrar döneceğim), mega-makine (Habermas'ın dilinde "sistem") üzerinde, bir "hayat mantığı"nın özgürce gelişebileceği alanlar kazanmak ve sistemi -

13. R. Land, "Ist wirtschaftliche...", belirtilen makale.
14. R. Land, "Evolution und Entfremdung..", belirtilen makale, s. 647.
15. Bkz. **Métamorphoses du travail**..., 1. bölüm, **op.cit.**

yönelimleri, teknikleri, işgal ettiği uzamın sınırları, işleyişinin tabi olduğu kısıtlamalar ve kurallar yoluyla- bu özgür gelişime uyumlu hale getirmektir. Sistemi yönlendirmeye, biçimlendirmeye ve kendisine ait olmayan -bireylerin gelişmesine ait- bir rasyonaliteye tabi kılmaya yönelik bu sürekli eylem asla tamamlanmayacaktır. Sosyalizm ne bir yedek *sistem* olabilir, ne de böyle kavranabilir; sosyalizm, toplumsal hareketlerin, insanların yaşayan ihtiyaçlarına göre şekillendirilmiş, onların özlemlerine ve çıkarlarına bağlı bir gelişme için mücadele ettiklerinde önlerine çıkan kapitalizm-sonrasından başka bir şey değildir. Bu mücadele asla kazanılmamıştır, ama kesinlikle de kaybedilmemiştir. Sürmektedir ve sürecektir.

8. Bu mücadelenin güncel içeriklerini belirleyen acil hedeflerin kısmi ve öz olarak sıralanmasıyla şimdilik yetineceğim.

1° Toplumun ekolojik yeniden yapılanması ekonomik rasyonalitenin eko-sosyal bir rasyonaliteye tabi kılınmasını gerektirir. Bu bağımlılık, verimliliğin ve kârın azamileştirilmesine yönelik kapitalist paradigmayla uyum içinde değildir. Bu, rekabet halindeki işletmeleri yenilenmeye ve sunularını sürekli olarak farklılaştırmaya, sürekli olarak yeni istekler yaratmaya, mümkün olduğunca büyük bir tüketimle tatmin bulmaya ve kendine yeterli üretime ve "seçilmiş zaman"a yöneltecek olan ihtiyaçların öz-sınırlanışını engellemeye zorlayan bir pazar ekonomisiyle de uyum içinde değildir.

2° Ekonominin ekolojik yeniden yapılanması, teknokratik ve otoriter bir güdümcülüğün sonucu değil de, yaşanan dünyanın yeniden inşasının sonucu olacaksa, meta üretimindeki ve ticaret hizmetlerindeki düşüş, özerkliğin yeniden elde edilişi olarak anlaşılan ihtiyaçların öz-sınırlanışı sayesinde, yani çalışma süresinin azaltılmasıyla zamandaş olarak, kolektif ya da komünoter donanımlar tarafından kolaylaştırılmış kooperatif ya da ortaklaşmacı öz-üretim olanaklarının yayılmasıyla, eko-

nomik gelişmenin demokratik olarak yeniden yönlendirilmesi sayesinde gerçekleşecektir. Bu yöndeki politikalar, zorunlu olarak, Avrupa ölçeğinde düşünülmeli ve önerilmelidir: Bir "Avrupa eko-sosyal uzamı" olarak. Ancak bu ölçekte ticari rekabet ve rasyonalite sınırlayıcı kurallara tabi olabilir. Ulusalcı bir sol ya da ulusal sosyalist perspektif olamaz. "Bir Avrupa solu olabilir mi?" Bu, Otto Kallscheuer'in sonsözünde ele aldığı, önceden çözülmesi gereken sorudur.

3° "Sosyalizm"den sadece ekonominin toplumun ihtiyaç ve değerlerine tabi olmasını anlamamak gerekir; aynı zamanda, giderek yayılan öz-belirlenmiş etkinliklerin gönüllü ve kendi kendine örgütlenen işbirliği içindeki büyüyen bir komünoter ortaklığı çerçevesinde giderek azalan ve esnek çalışma süreleri sayesinde yaratıcılığın ortaya çıkması anlamına da gelmektedir. Ekonomik sistem için gerekli çalışma hacminin azalmasının işsizlik, toplumların bütünlüklerinin bozulması ve güneyafrikalılaşması ile sonuçlanması ancak bu yolla engellenebilir.

4° Çalışma süresindeki indirime ilişkin böyle bir politikanın ücret amacıyla gerçekleşen çalışmayı ve beslenme, bakım ve eğitimle ilgili eviçi çalışmayı yeniden paylaştırabilmesi için toplam gelirin çalışma süresinin gelişimine ve bu sürenin kendisine bağımlı olmaktan çıkması gerekir. Aktif nüfusun büyüyen bir oranı, çalışma verimliliğinin ölçülemediği alanlarda şimdiden çalışıyorsa ve aktif nüfusun daha önemli bir bölümü için düzenli ya da tam gün iş yoksa, bu serbestlik, hiç kuşkusuz, kendini daha fazla dayatır. Gelirinden olmadan çalışma hayatını kesintiye uğratma hakkı, "seçilmiş zaman" ve çalışma zamanının özyönetimi hakkı, bundan böyle gerçekleşebilecek özgürleşme taleplerine denk düşer.

Çalışma süresinden ayrılmış bir gelir hakkının, evişlerinin özel alanında gerçekleşen faaliyetlerin sözde "toplumsal yarar"ı tarafından doğrulanması gerekmemektedir. Özel alandaki (özellikle ailedeki) "yeniden-üretim" çalışması ya da faaliyetleri denen işlerin, toplum açısından, en azından üretim çalışmasına eşit bir yararlılığı olduğu tezi, çalışma ideolojisini ve sanayileşmiş toplum-

lara özgü yararcılığı kurtarma kaygısını gizler. Oysa, teknik gelişmeler kullanılabilir zaman hacmini artırdığında bu yararcılık geçerliliğini ve temelini kaybeder. Sorun, bu kullanılabilir zamandan herkesin nasıl ve ne biçimde yararlanabileceğini bilmektir; ve hayatın anlamının da sorusu olan bu sorun, bütün yararlılık hesaplarını ve ölçütlerini aşar: "Bu, neye yaramaktadır?" Bir faaliyet kendisinden *başka* ne için yararlıdır?

Buna karşılık, gerekli çalışmalardan özgürleşmiş kullanılabilir zaman ancak kendini yaymaktan başka amacı olmayan faaliyetlerde anlamını bulur; bu faaliyetler, hayatın zamanıdır ve hayatın kendisinin yayılımıdır.

Ocak 1991

II. PAZAR, MAL, TİCARET İLİŞKİLERİ[1]

Neo-liberaller, her zaman, sermaye, tatmin olmamış ihtiyaçların en büyük olduğu yere sanki kendiliğinden yatırım yapıyormuş gibi düşünürler. Durum hiçbir zaman böyle değildir. Sermaye, en yüksek kâr umabileceği yere yatırım yapar ve bu asla en fazla para kazandırabileceği umulan yoksun bir nüfusun en baskın ihtiyaçlarını karşılayacak şeyler üreterek değil, ödeme gücü en yüksek tabakaları kıskandıracak mallar ve hizmetler üreterek yapılır. Bu nedenle, ekonominin liberalleştirilmesi her zaman yoksulların yoksullaştırılması ve zenginlerin zenginleştirilmesi ile başlar. Geçen yüzyılda bu olay açık bir biçimdeydi ve günümüzde sadece Bush Amerikası'nda ya da Thatcher İngilteresi'nde değil, Avru-

1. **Lettre internationale**, Yaz 1990, "Sol'a nereden gidilir?"in özeti.

pa'nın bütün geri kalanında da yine böyledir. İşletmeler arasındaki şiddetlenmiş rekabetin teknik yenilenmeyi, ürünlerin ve üretkenliğin niteliğini hızlandırdığı alanları incelerseniz, esas olarak, nüfusun ödeme gücü en yüksek bölümüne yönelik üretimleri göreceksiniz; oysa ki, gelir merdiveninin en altında yer alan nüfusun koşulları ve yaşam düzeyi düşmeye devam eder.

Demek ki, pazar mekanizmalarının serbest oyunu, toplumsal gerilemeye götürür ve bu toplumsal gerileme, birçok liberalin düşüncesinin tersine, ekonomik gelişmeye eşlik etmemektedir. Ekonomisi en başarılı ve teknik düzeyi en yüksek üç Avrupa ülkesi, özellikle, sendikal gücün çalışma pazarına büyük bir katılık getirdiği, fiyatlar yoluyla rekabeti engellediği ve ücretlerle çalışma koşullarını geçmişten daha iyi düzeyde tuttuğu ülkelerdir: Bunlar İsveç, İsviçre ve Batı Almanya'dır. Bu ülkelerde ücret tutarları, bütün yükümlülükler dahil, Fransa'dan %30, İngiltere'den %50 daha yüksektir. Ve bu yüzden, bu ülkelerde, çalışma üretkenliği ve yenilenme oranı en yüksek düzeydedir. Özellikle İsveç'te işten çıkarmak ve yerine vekâleten başkalarını çalıştırmak çok daha güçtür; bu durum, İsveç işletmelerini, başka yerde bilinmeyen, emek formasyonu ve ürünlerin yeniden-yönlendirilmesi çabalarına zorunlu kılar. Bunun sonucunda İsveç ekonomisi, muhtemelen, dünyanın en esnek ve en başarılı sonuçlar veren ekonomisidir. İngiltere ve Fransa gibi, özellikle işten çıkarmanın, geçici iş vermenin, çok ucuz işgücü kullanmanın görece kolay olduğu ülkelerde teknik yenilenme daha yavaştır ve ürünlerin kalitesi daha düşüktür.

Bu nedenle, gerçeklik, pazarların ve ticaret ilişkilerinin olmadığı karmaşık toplumların olamayacağını her yerde sonunda dayatmıştır. Ticaret ilişkilerinin tamamıyla ortadan kaldırılması toplumsal bölünmenin ve işlerdeki uzmanlaşmanın ortadan kaldırılmasını, dolayısıyla otarşik komünoterlere ya da bir kibbutizm topluluğuna geri dönüşü gerektirir. Ursula Le Guin, *Mülksüzler*'de,* bu tür bir gezegensel kibbutz'u anlattı. Bu, kendi kendini yöneten komünist, yani anarşist bir toplumun çekicilik ve tuzaklarına ilişkin bildiğim en çarpıcı anlatımdır.

Ama, her şeyden önce "ticaret ilişkileri", "serbest rekabet" ve

*Mülksüzler, Ursula K. LeGuin, Çev: Levent Mollamustafaoğlu, Metis Yayınları, 1990. (ç.n.)

"pazar ekonomisi" terimlerinin kapsamlarını saptamak gerekir. Ticaret ilişkileri, alınanın ya da satılanın mal-biçimli olduğu alım ve satım üzerinde temellenen değişimleri ifade eder. Sen bana satıyorsun, ben sana ödüyorum, birbirimize borcumuzu ödemiş durumdayız ve ilişkilerimiz burada bitebilir. Bu alışveriş ilişkisinin, ancak satılan nesne ya da hizmet, ölçülebilir bir verimlilikle üretilmişse ve niceliksel bir değerlendirmeye uygunsa rasyonel ve işlevsel olduğunu başka bir yerde gösterdim. İlişki kişisel bir sonuç, bir kendinden verme içeriyorsa, ödenen fiyat ne olursa olsun, ödeme yaparak borçtan kurtulmak imkânsızdır. Amaçlarına ancak hedefleri para dışında bir şey olduğu takdirde ulaşan, belli bir nicelikle ölçülemeyecek bir arz söz konusu olduğunda, ticaret ve parasallaşma ilişkilerinin yaygınlaşması, duygusal ve ilişkisel değişimlerin dokusunu zayıflatır ve kişiliksizleştirir. "Bu satılık değildir, bunun fiyatı yoktur" dediğimiz faaliyetlerin alanı ne kadar yaygın olursa bireysel ve toplumsal hayatımız da o kadar zenginleşir.

Bununla birlikte, ticaret ilişkilerinin varlığı gerçek bir pazarın varlığını zorunlu kılmaz. Mallar, yüzyıllık bir geleneğe cevap vererek itibari fiyatlarla, ya da "reel sosyalizm" ülkelerinde olduğu gibi devlet tarafından belirlenen fiyatlarla alınıp satılabilir. Bu ikinci durumda, en iyi fiyata satın almak isteyen alıcılar karşısında birbirleriyle rekabet eden satıcılar arasında özgür karşılaşma yoktur. Satıcılar, üretim unsurlarının kullanımında azami verimliliği pazarda, rekabet yoluyla aramak zorunda değillerdir. Bu durumun ise, Max Weber'in ve Karl Polanyi'nin gösterdikleri gibi, sadece dezavantajları vardır. Planton'a ve Hıristiyan tanrıbilimcilerine kadar uzanmaya gerek yoktur.

Nihayet, gerçek bir pazar ekonomisi olmadan da pazarda ticaret ve rekabet ilişkileri olabilir. Çünkü pazar ekonomisi, hangi alan olursa olsun, hiçbir biçimde müdahale, dalavere, engel olmaksızın arz ve talebin dengelendiği düzeyde fiyatların tespit edildiği bir sistemdir.

Oysa, tarımsal ürünlerin fiyatı ya da ücretlerin düzeyi arz ve talep yasasıyla belirleniyor olsaydı, çoğunluğumuz uzun süredir açlıktan ölmüş olurduk. Bütün sanayileşmiş ülkelerde malların ve

hizmetlerin görece fiyatları devlet tarafından düzenlenir; yoksa toplum ayakta kalamazdı. Yaşamsal olan her şey desteklenir: Tarımsal üretim, konut, sağlık, ulaşım, kütüphaneler, araştırmalar, müzeler, tiyatrolar, vs. Geri kalan her şey az çok ağır bir biçimde bir katma değer vergisi (KDV) ya da özel vergilerle vergilendirilir -örneğin, petrol ürünleri, alkollü içkiler, tütünler ve kibritler, vs. Ticaret ilişkilerinin alanı ne kadar genişlerse, devlet de pazar mekanizmalarına, işleyişi düzeltmek ve düzenlemek için o kadar müdahale eder. Bunun nedeni, tanım olarak pazarın, her biri kendi dolaysız çıkarını izleyen sıradan bireylerin davranışlarının bileşkesi olmasıdır. Demek ki yüksek bir otoritenin, devletin, pazar sisteminin varlığı da dahil savunma ve genel çıkarlarla ilgilenmesi gerekir.

Esas sorun buradan kaynaklanır: Pazar mekanizmaları hangi ölçüler içinde serbestçe hareket edebilirler? Bu soru, iki yüzyıldan beri politik çatışmaların merkezindedir. Pazar ilişkileri, yani herkesin kendi dolaysız çıkarını kollama özgürlüğü, hem bunları olanaklı kılan genel koşulları, hem de sivil toplumu yok etme eğilimindedirler. Demek ki, bireyin kendinde edinme hakkı gördüğü üstünlüklerin doğasının ve yayılma alanının yasa tarafından sınırlandırılması gerekir. Kapitalizmin tarihi, bu yasal sınırlamaların sürekli yayılmasının tarihidir: Köleliğin kaldırılması; tekellere ve anlaşmalara karşı yasa; çocukların ve kadınların satışının yasaklanması; çocukların çalışmasının yasaklanması; pazar tatilleri; on ve daha sonra sekiz saatlik çalışma günü; asgari yasal ücret; kalite, güvenlik, sağlık, kirlenme konularında yasal kurallar; genelleşmiş hastalık ve yaşlılık sigortası ve benzerleri.

Temeldeki sorun, pazar mekanizmalarının böyle sınırlandırılıp düzeltilmesinin sivil toplumun yıkımını engellememesidir. Koruyucu devlet, belli ölçüler içerisinde, bu yıkımın ulaşabileceği alanı sınırlayabilir; ama, bütün olarak, çökmekte olan sivil bir toplumun yerine geçecemiş gibi hareket eder; hatta, bazı bakımlardan, onun çöküşünü hızlandırır. Oysa, John Keane'in *Democracy and Civil Society*[2]'de mükemmel bir biçimde gösterdiği gibi, de-

2. Bkz. John Keane, **Democracy and Civil Society**, Londra, Verso, 1988. (Önümüzdeki aylarda yayınevimiz tarafından yayınlanacak/y.n.)

mokrasi olmadan sosyalizm olamaz ve devlet tarafından tanınan ve korunan kendi kendine örgütlenmiş kamusal faaliyetlerin bütününü içeren, çok daha belirgin sivil bir toplum olmaksızın demokrasi de olamaz. Sosyalizm, sivil toplumla pazar arasındaki bir çatışmadan doğmuştur. Sosyalizm, hareket olarak gelişimini pazardaki güçlerin toplum tarafından kapsanması, yönetilmesi ve denetlenmesi isteminden aldı; oysa ki kapitalizm, ters yöndeki bir isteği temsil ediyordu. Ama, toplumun pazar güçlerini yönetebilmesi ve ekonomik rasyonaliteyi toplumsal ve kültürel amaçların hizmetine verebilmesi için, birinci olarak, toplumun özerk bir varlığının olması ve ikinci olarak, pazarın geçmişte ya da şimdi olması ve ekonomik faillerin pazar tarafından ekonomik olarak rasyonel bir davranışa zorunlu bırakılması, yani üretim unsurlarının kullanılmasında azami etkinlik arayışına zorunlu bırakılması da gerekir.

Bizim için, kapitalist ülkelerde, en çok önem taşıyan birinci nokta budur. Bu nokta, sosyalist bir politikanın devlet denetimleri ve devlet tarafından finanse edilen hizmetlerle pazarın işleyişini düzenlemek ve düzeltmekle yetinemeyeceğini içerir. Sosyalist bir politika, kendi kendine örgütlenen gönüllü işbirliği ve parasal, ticari olmayan değişim biçimlerinden oluşan bir toplumsallık alanının gelişimini de korumalıdır. Pazarların, sadece kamu yöneticileri değil, kendi aralarında örgütlenmiş yurttaşlar tarafından denetlenmesini korumalıdır. Ne ve nasıl üretilmeli sorusu, toplumsal öncelikler, tüketim modelleri, hayat tarzları sorunları; tüm bunlar, günümüzde, teknokratlar, işadamları ve bankacılar tarafından karara bağlanmaktadır. Sosyalizm, bu kararların demokratikleştirilmesi, birlikler, sendikalar, hareketler, halk toplantıları, seçilmiş kurullar düzeyinde açıkta tartışılmaları ve normal olarak, teknokratların ve işletme yöneticilerinin düşünmedikleri ölçütlerin hesaba katılması anlamına gelmelidir.

Oysa kararların böyle demokratikleştirilmesi, ekonomik gelişmeyi düzenleme, yönlendirme, zaman içine yayılan öncelikleri ve hedefleri seçme yeteneğine sahip iktidar araçlarını gerektirir. Günümüzün modası ise gerekli düzenlemeleri ve ayarlamaları ideal biçimde sağlayabilecek gibi sayılan "pazar"a kendilerini teslim et-

sinler diye bütün planlama ve kamusal mülkiyet biçimlerini mahkûm etmektir. Bu düşüncenin tutulacak yeri yoktur. Karmaşık bir ekonomi, kimi planlama ya da İtalyanların deyişiyle "programlama" biçimlerinden vazgeçemez. Planlama, ne pazarların varlığıyla, ne de değişik mülkiyet biçimleriyle (kamusal, özel, kooperatif, belediye) bağdaşmaz değildir.

Eğer kendinizi sadece özel inisiyatife, pazara bırakırsanız, örneğin Çin'de olduğu gibi açmazlarla karşılaşırsınız: Binlerce girişimci, hemen her yerde, görece kolay ve kısa vadede çok verimli olan buzdolabı üretimine koyulurlar ve çelik sanayiinin yeterince ince sac üretmediğini hızla keşfederler, çünkü sac üretimi uzun vadeli yatırımlar ve kamu inisiyatifine bağlı altyapılar gerektiren ve bugünden yarına gerçekleşmeyen bir üretimdir. Hiçbir sanayi, hiçbir büyük ya da orta işletme, amortismanlarını, yatırımlarını, emek ihtiyaçlarını, hammadde ve yarı-mamul madde alımlarını yıllar önceden planlamaktan ve kendi planlarını yukarılardaki sanayilerle ve kamusal güçlerle koordine etmekten bağışık olamaz. Aynı şey, öğrenim, taşımacılık, sigorta, karayolları, su şebekesi gibi genel hizmetler için de geçerlidir. Pazarın serbest kurallarının ve bireysel inisiyatifin, dört yıllık domuz çevriminde olduğu gibi, fiyat patlamalı kıtlıkları düşük fiyatlı aşırı üretimlerin izlediği tarımsal üretimler için de durum böyledir. Üreticiler mesleki gruplar halinde örgütlenmezler ve her bir üretim için aşılması gereken bir hedef belirlemezlerse, üreticilerin artan oranda çöküşüne yol açan bu döngüsel çalkantılar engellenemez. Bu örgütlenmeye, pazar örgütlenmesi adı verilir ve bu, gerçekte, mesleki esasa dayalı bir özörgütlenmedir.

Karmaşık bir toplumun bütün bu sektöryel, özel ve kamusal, planlarını niçin koordine etmediğini, ekonominin bütünü için öncelikleri, yönelimleri, orta ve uzun vadeli hedeflerini niçin belirleyemediğini, öz olarak, bir "plan-çerçeve"nin niçin saptanmadığını anlamıyorum. Gerçekte, söz konusu olan planlamanın gerekli olup olmadığını bilmek değil, kim, kimin çıkarı için planlama yapıyor bunu bilmektir.

Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik yenilgisi planlama ilkesinden değil, kullanılan yöntemlerden ve koşullardan kaynak-

lanır. Bunlar sadece işletmeler arasındaki rekabeti engellemekle kalmıyor, aynı zamanda maliyetin bilinmesini de engelliyor ve ekonomik olarak rasyonel davranışların benimsenmesinin önünde engel oluşturuyorlardı. Dahası, ekonominin kendine has işleyişini toplumun hizmetine vermek için sınırlandırmak yerine, toplumu, ekonomik bir aygıtın yaratılmasının hizmetine sokuyordu. Sonuç, sosyalizmin karşıtıdır, toplum-olmayan ve ekonomi-olmayandır.

Oysa, ne işletmeler arasındaki rekabeti, ne de maliyet bilgisini ortadan kaldırmadan arz ve talebi toplumsal olarak denetlemek ve planlamak tamamen mümkündür.

Aralık 1989

III/A. HİZMET TOPLUMU, İKİLİ TOPLUM[1]

Modern çağın başından itibaren Batı toplumlarında aynı soru sürekli soruldu. Bir toplumun ayakta kalmak için ihtiyaç duyduğu asgari toplumsal birlikle ekonomik rasyonalite hangi ölçülerde uyuşur? Aynı soru günümüzde artan bir yoğunluk ve güncellikle, yeni görünümler altında sorulmaktadır.

Bu sorunun bizi tedirgin etmesine yol açan gerçeklerle egemen ideolojinin uyuşturucu söylemi arasındaki karşıtlık çarpıcıdır. Bu yüzden temeldeki bazı verileri hatırlatmakla işe başlayacağım.

Avrupa'nın kapitalist ülkelerinin bütününde, günümüzde, otuz beş yıl öncesinden dörtte üç daha fazla zenginlik üretilmektedir.

1. 1990 yılında Paris'te, Cercle Condoreat'de, mart ayında yapılan konuşma ve **Le Monde Diplomatique**, Haziran 1990'da özetlenmiş bir biçimiyle yayımlandı.

Ama üç kattan fazla artan bu üretim, üç kat daha fazla çalışma saati gerektirmemektedir. Çok daha az oranda bir çalışma gereklidir.

Federal Almanya Cumhuriyeti'nde, 1955'ten bu yana yıllık toplam çalışma hacmi %30 azaldı. Fransa'da otuz yılda %15, altı yıl içinde %10 azaldı. Bu üretkenlik kazanımlarının sonuçları, Jacques Delors tarafından şöyle özetlendi: 1946 yılında, yirmi yaşındaki bir ücretli uyanık geçen hayatının üçte birini işte geçirmek zorundaydı; 1975'te sadece dörtte birini; bugün, beşte birinden azını. Ve dahası, bu son rakam gelecekteki üretkenlik kazanımlarını kapsamamakta ve sadece, tüm yıl boyunca tam gün çalışan ücretlileri hesaba katmaktadır. Bugünden itibaren, diye eklemektedir Jacques Delors, 15 yaşın üstündeki Fransızlar televizyon seyretmekle geçirdikleri süreden daha azını çalışarak geçireceklerdir.

Bu rakamların anlamı -uygarlığımızın, basınımızın, politik temsilcilerimizin, karşı karşıya gelmeyi tercih etmedikleri anlam-, artık bir üreticiler toplumunda, bir çalışma uygarlığında yaşamadığımıza işarettir. Çalışma artık ne temel toplumsal bağ, ne toplumsallaşmanın temel unsuru, ne herkesin temel uğraşı, ne temel zenginlik ve refah kaynağı, ne de hayatlarımızın anlamı ve merkezidir. Çalışma uygarlığından çıkıyoruz ama geri geri çıkıyoruz ve boş zaman uygarlığına geri geri giriyoruz; bu uygarlığı görme ve isteme yeteneğinden yoksun olarak, dolayısıyla payımıza düşen boş zamanı *uygarlaştırma* yeteneğinden yoksun olarak, bir serbest zaman kültürü ve olayın geçtiği sahneye egemen olan teknik ve profesyonel kültürleri tamamlamak ve bunların yerine geçmek için seçilmiş bir faaliyetler kültürü oluşturma yeteneğinden yoksun olarak giriyoruz. Söylevlerimizdeki her şey verimlilik, verim, azami performans kaygısı, yani asgari zamanda, asgari çalışma ile mümkün en büyük sonucu elde etme kaygısı gibi kavramların egemenliği altında tutuluyor. Verimlilik ve ekonomik rasyonalizasyon çabalarımızın, ekonomik rasyonalitenin bilmediği şu sonucu yarattığını anlamamakta kararlı gözüküyoruz: Bu çabalarımız, bizi çalışmadan kurtardı, zamanımızı serbestleştirdi, bizi ekonomik rasyonalitenin egemenliğinden kurtardı.

Bir serbest zaman toplumu kurma konusunda toplumlarımızın

bu yeteneksizliğinin sonucu, çalışmanın, serbest zamanın ve zenginliklerin tamamen saçma ve skandal yaratacak biçimde adaletsiz dağılımıdır. Bütün dikkatimiz mikro-elektronik devrimin açtığı yeni meslekler ve sanayileşmiş çalışmanın doğasında ve özellikle, çalışanların koşullarında bu devrimin yarattığı temel dönüşümler üzerinde yoğunlaşıyor. Salt uygulamaya ve tekrara dayalı işlerin yok olma eğiliminde olduğu bize söylendi; sanayi alanındaki çalışmanın çekici, sorumlu, öz-örgütlenmeye dayalı, farklılaşmış bir çalışma olma eğiliminde olduğu ve özerk, inisiyatif sahibi, iletişim ve öğrenme yeteneğine sahip, kafa ve kol emeğine dayalı çeşitli faaliyetlerde bulunan bireylere ihtiyaç duyduğu söylendi. Yeni bir zanaatçılar sınıfının eski sınıfın nöbetini devralmak üzere olduğu ve şu eski düşü gerçekleştireceği söylendi: Üreticiler, üretim alanlarında iktidarı ellerinde tutuyorlar ve orada, çalışmalarını bağımsızca örgütlüyorlar.

Eğer, ne oranda ücretli bu yeni koşula dahildir, diye sorarsanız, şu cevabı alırsınız: Bugün, sanayi çalışanlarının sadece %5'i ile %10'u söz konusudur, ama yarın bunlar %25'in üzerinde olacaktır ve hatta metalürji sektörlerinde %40 ile %50 arasında.

Çok iyi. Ama, bu imrenilecek koşullara sahip olmayan, sanayi çalışanlarının %75'i, metalürji çalışanlarının %50 ya da 60'ı ne olacaktır? Ya da sanayide çalışmayan kadın ve erkekler ne olacaktır? Bunların sayısı daha çok değil midir? Sanayi, el emeğini açıkta bırakmıyor mu, orta ya da uzun vadede çalışan gerçek insan sayısını azaltmıyor mu? Sanayide çalışan aktif nüfus oranı, yirmi yıl içinde yaklaşık %40'a, günümüzde %30'a düşmedi mi; bir on yıl içerisinde %20'den de daha aşağıya düşeceğini öngöremez miyiz? O halde, sanayinin, elinde tutmak için özel bir statü ve muamele sunduğu çok iş yapabilen bu değerli profesyonelleri sadece korumak için, eğer söylemeye dilimiz varırsa, "özgürleştirdiği" bu el emeği ne olacaktır?

Bu soruların cevabını biliyoruz; ama rahatsız edici, üzücü anlamını görmemeyi tercih ediyoruz. Gerçekte, aktif nüfusun yarıya yakını için çalışma ideolojisi kötü bir şakadır, çalışmayla özdeşleşmek bir imkânsızlıktır, çünkü ekonomik sistemin onların çalışma kapasitesine ihtiyacı ya da düzenli bir ihtiyacı yoktur. "İnsanın

zenginliği"nin övülmesinin, sanayinin yeni profesyonellerinin çalışmasının övülmesinin bizden gizlediği gerçek; düzenli, tam gün, bütün yıl ve bütün aktif hayat boyunca süren işin bir azınlığın ayrıcalığı olduğu ve aktif nüfusun yarıya yakını için çalışmanın onları üretken bir topluluk içinde birleştiren ve toplum içindeki yerlerini belirleyen bir meslek olmaktan çıktığıdır.

Fransa'daki durumun, bu açıdan hiçbir istisnai yanı yoktur. Gerçekten, Fransa sadece iki buçuk milyon işsizi değil, aynı zamanda "kuraldışı" ya da tipik-olmayan diye adlandırılan işlerdeki (geçici, sürekli olmayan, yarım gün ya da gerçeğe aykırı olarak "bağımsız" denen işler) 3 milyon aktif nüfusu da hesaba katar. Fransa'da yeni bulunan işlerin üçte ikisinden çoğu "kuraldışı" faaliyetlerdir; FAC'ndeki durum da farklı değildir: İş vermelerin yarısı yarım günlük ya da geçici işlerde olur; aktif nüfus toplamının üçte biri kısmi bir ücretle geçici ya da yarım günlük işlerde çalışmaktadır. Ve istatistiklerde, işsiz sayısında bir azalma gördüğünüzde, ekonominin çok daha büyük hacimde bir işgücüne yeniden ihtiyacı olduğu sonucunu çıkarmayın. İşsizlik oranını düşürmek için yarım ücretli ve yarım günlük işlerin oranı, tam gün işlerin zararına artırılabilir. FAC'nde son yıllarda meydana gelen budur.

Saptadığımız evrimin birkaç yıl önceden başladığı Amerika'da ve İngiltere'de durum daha da karakteristiktir. Bu iki ülkede, işsizler ve geçici ve yarım günlük işlerde çalışanlar, hep birlikte, aktif nüfusun %45'inden fazlasını oluşturur. İngiltere'de, kadınların %50'si ve erkeklerin %25'i, yani kullanılan işgücünün %36'sı kuraldışı işlerdedir. İngiltere'de, beş yıl içinde yaratılan işlerin %90'ı geçici ve/veya yarım günlük işlerdir. Amerika'da, 1980 yılı boyunca yaratılan işlerin %60'ına, yoksulluk sınırının altında ücret verilir; erkeğin 25 yaşından küçük olduğu Amerikan ailesinin tipik geliri, günümüzde, 1973'teki oranından %43 daha düşüktür.

Böylece, İngiliz, Fransız, Alman ya da Amerikan aktif nüfusunun %35 ila %50'si bizim sözde çalışma uygarlığımızın, değerler dizisinin, verimlilik ve yetenek etiğinin kıyısında yaşamaktadırlar. Toplumsal sistem ikiye bölünür ve yaygın olarak "ikilik toplumu" ya da "iki vitesli toplum" diye adlandırılan toplumun doğmasına

neden olur. Bunun sonucu, toplumsal dokunun çok hızlı parçalanmasıdır. Merdivenin tepesinde, yükselen kariyerlerden birisine açık bu ender ve dengeli işlerden birini elde etmek için dizginsiz bir rekabet vardır. Tamamen iğrenç reklam sloganlarından birinin "aşırı kazanma hırsı" diye övdüğü şey budur. Toplum dövüş sporları modeli üzerinde, toplumsal ilişkiler aşırı kavgaların modeli üzerinde temsil edilir, askeri söz dağarcığı ve savaş imgeleri çok boldur. Kazanamayan kadın ve erkekler, hiçbir şey bekleyemeyecekleri ve nerede olduklarını anlayacak nedenlerinin de pek olmayacağı bu toplumun sınırlarına kendilerini atılmış bulurlar. Toplumun şiddeti karşı-şiddetlere, sevgisizliklere, saldırgan biçimde geriye dönük ya da gerici nostaljilere neden olur.

Bölünmüş bir toplumun böyle parçalanması temeldeki bir sorunu geri getirir: Bütün yurttaşlarının tam gün çalışmasının artık zorunlu ya da ekonomik olarak gerekli olmadığı bir toplum nasıl olmalıdır? Ekonomik önceliklerin dışında, kendisine ne gibi öncelikler vermelidir? Üretkenlik kazanımlarından, çalışma zamanından tasarruftan herkesin yararlanması için nasıl davranmalıdır? Herkesin çalışabileceği, ama toplumsal olarak üretilen zenginlik payını alarak daha az ve daha iyi çalışabileceği biçimde toplumsal olarak gerekli tüm çalışma en iyi nasıl yeniden-dağıtılabilir?

Egemen eğilim, bu tür soruları uzaklaştırmak ve sorunu, şu sözcüklerle, tersten ortaya atmaktır: Üretkenlik kazanımlarına rağmen ekonominin geçmişteki kadar çalışma tüketmesi için ne yapmalı? Üretkenlik kazanımlarının toplum ölçeğinde serbest bıraktığı bu zamanı, ücretlendirilmiş yeni faaliyetlerin doldurması için ne yapmalı? Sanayide ve sanayileşmiş hizmetlerde ortadan kaldırılmış işlerin yerini iyi kötü tutacak ticari değişimleri hangi yeni faaliyet alanlarına yayabiliriz?

Cevabı biliyorsunuz; bunun yolunu Amerika ve Japonya gösterdi: *Liberal ekonomide*, gelecek için çok sayıda iş yaratmanın mümkün olduğu tek alan kişilere hizmetler alanıdır. Bugüne kadar insanların tek başlarına üstlendikleri faaliyetler ücretli hizmetlerin yükümlülüğüne dönüştürülebilirse işin gelişiminde sınır olmayabilir. Ekonomistler bu konudan "iş alanında daha zengin yeni büyüme", ekonominin "küreselleştirilmesi" ve "sanayi toplumu"n-

dan bayrağı alan bir "hizmet toplumu"nun gelişimi olarak söz ederler.

Ama, göreceğiz, ki ücret sistemine dayalı toplumun bu biçimde kurtarılmak istenmesi genel tartışmanın ve politik düşüncenin merkezine yerleştirilmeyi hak eden sorunlara yol açar ve çelişkiler yaratır. Gerçekten de, profesyonelleşmiş ve parasallaştırılmış hizmetlere dönüşümün günümüzde çağrıştırdığı faaliyetlerin çoğunluğunun içeriği ve anlamı nedir? Bu faaliyetlerin profesyonelleştirilmesinin, geçmişteki ekonomik gelişme mantığına cevap vermediğini göstermek kolaydır.

Gerçekten de, geçmişte, ekonomik büyümenin temel motoru "üretken ikame"dir: İnsanların yüzyıllardan beri ev içinde kendi kendilerine üstlendikleri işler adım adım, ev işlerinde bulunabilecek makinelerden daha verimlileriyle donanmış sanayiye ve hizmet sanayilerine aktarılmıştı. Böylece, sanayi üretimi ve sanayileşmiş hizmetler ev içindeki kendi kendine üretimin ve bireylerin kendi kendilerine yüklendikleri işlerin yerini aldı. Artık kimse kendi yününü eğirmiyor, kumaşını dokumuyor, giysilerini dikmiyor, ekmeğini pişirmiyor, konservelerini hazırlamıyor, evini inşa etmiyor, vs.; çünkü, daha iki ya da üç kuşak önce insanların genel olarak kendi kendilerine gerçekleştirdikleri tüm bu faaliyetler, ücretli insanları kullanan sanayiler tarafından daha hızlı ve sıklıkla da daha iyi yapılmaktadır. Ve sanayileşme, bir yığın şeyi daha az işle daha hızlı ve sıklıkla daha iyi yapmaya olanak tanıdığından herkes, en sonunda, kendisinin, kendisi için bir saatte üretebileceğinden daha fazla mal ve hizmet satın alabilir. Başka deyişle, sanayileşme, toplum ölçeğinde, herkesin çalışma zamanında tasarruf yaptı ve tasarruf edilmiş bu çalışma süresi, sadece sanayileşmenin tasarlanmasına ve yaratılmasına olanak tanıdığı ilave zenginlikler üretmek için *ekonomide*, büyük oranda yeniden kullanıldı.

Ama bu gelişmenin ortaya attığı soru tam da şudur: Mikroelektronik devrim sayesinde tasarruf edilen çalışma süresini *ekonomide* yeniden kullanmak hâlâ mümkün müdür? Kişisel hizmetlerde yaratılan yeni işler, bugüne kadar insanların kendi kendilerine yaptıkları hizmetleri daha etkili biçimde, yani *daha iyi ve daha*

hızlı sağlayabilirler mi? Amerika'da, on yıldan beri yaratılmış işlerin büyük çoğunluğunu incelerseniz, böyle bir şey olmadığını saptarsınız. İşsizlik oranının azaltılmasına olanak tanımış olan bu işler, biraz önce, kendi kendine üretimin ücretli çalışma tarafından "üretken ikamesi" olarak adlandırdığımız şeye ait değildir. Çoğu durumda bu işlerin işlevi şudur: Bugüne kadar çimenlerinizi biçmekle, köpeğinizi gezdirmekle, alışveriş yapmakla, gazetenizi satın almakla, ev işi yapmakla ya da çocuklarınızla ilgilenmekle geçirdiğiniz iki, üç, ya da dört saati, karşılığını ödeyerek, bunları sizin yerinize yapacak olan bir hizmetler yükümlüsüne devredersiniz. O, sizin kendi kendinize yapabileceğinizden daha iyi hiçbir şey yapamaz. Kısacası, onun iki ya da dört saatini satın almanızı sağlayarak sizin zamanınızın iki ya da dört saatini serbest bırakır. Ekonomistler bu tür değişimi "eşdeğer ikame" diye adlandırırlar. Adam Smith, bunun ekonomik açıdan "üretken olmadığı" olgusu üzerinde o zamandan duruyordu. Kendi boş zamanınızı ya da keyfinizi artırmak için herhangi bir kişinin zamanını satın almak, gerçekte, hizmetçinin çalışmasını satın almaktan başka bir şey değildir. Amerika'da yaratılan işlerin çoğu, ve Japonya'da düşük işsizlik oranlarını açıklayan işlerin büyük bir bölümü hizmetçilik işleridir. Ama yeni hizmetçilerin sundukları hizmetlerden çıkarı olanlar kimdir, bu hizmetlerden yararlanacak araçlara kim sahiptir? İşte, iş yaratmayı kendi başına bir amaç olarak görenlerin -sendikacılar da dahil- sormaktan rahatsız oldukları soru.

Bir an için, yeni hizmetçilerin sizinle aynı yerde bulunduklarını, yani onların bir saatlik çalışması için, sizin kendi çalışmanızdan bir saatte kazandığınız kadar ödemeniz gerektiğini varsayın. Ekonomik açıdan, bir saat daha az çalışmanız ve ev işlerinizi, bireysel olarak, ya da komşular arası hizmet değişim kooperatifi çerçevesinde kendiniz yapmanız sizin için daha rasyonel olacaktır. Belki, ekonomik yönün tek belirleyici olmadığını söylersiniz: Hizmetçinin bir saatlik çalışması sizin bir saatte kazandığınız kadar tutsa da, her türlü angaryadan kurtulmak için bu bedeli ödemeye hazırsınızdır. Ama durum böyleyse, demek ki, *angaryalarınızdan kurtulmanın ayrıcalığını üstleniyorsunuz*: Angaryalarınızı üstlen-

meye hazır insanlar olması gerektiğini, *sizin sıkıldığınız ya da tiksindiğiniz şeyleri yapmaya tam uygun insanlar*, kısacası mesleği hizmetçilik olan insanlar gerektiğini örtük olarak öne sürüyorsunuz. Öz olarak, alt insanlar olmalı. Ama, niçin bu insanlar olsun? İnsanlar, kendi angaryalarının üstüne, mesleki sıfatla, başkalarının angaryasını üstlenmeye hangi toplumsal koşullarda hazırdırlar? Büyüyen bir hizmet sunanlar kitlesinden büyüyen miktarda kişisel hizmet satın almanıza olanak tanıyan ek satın alma gücünüz nereden gelmektedir?

Ekonomistlerin büyük çoğunluğu ve hatta bazı sendikacılar, şu cevabı verirler: Otomatizasyon, ürün miktarının görece fiyatlarını düşürür. Fiyatlardaki bu düşüş satın alma gücünü yükseltir ve insanların kendilerine komşuluk hizmetleri satın almalarını sağlar. Hatasız bir düşünce tarzı, ama temel bir yönü ihmal ediyor: *Otomatizasyondan kaynaklanan görece fiyat düşüşleri nereden gelmektedir?* Cevap: *Otomatikleşmiş işletmelerin "ücret maliyeti"ni düşürmelerinden, dağıttıkları ücret hacmini düşürmelerinden kaynaklanmaktadır. Fiili çalışanların sayısını düşürerek* "ücret maliyeti"ni düşürdüler. Fiyatlardaki düşüş sayesinde ek bir alım gücünden yararlananlar elbette ki eski işlerini kaybedenler değildir. Genellikle daha kalifiye, görece iyi ücret alan, sürekli bir işi olanlar sadece ek alım gücüne sahiptir. Sadece onlar, milyonlarca ücretlinin iş bulacağını sandığı yeni ticari hizmetleri satın alabilirler.

İşte, kişisel hizmetlerin gelişimine gerçek damgasını vuran budur. Bu hizmetler gelişir, çok sayıda iş yaratmaya yeteneklidirler, çünkü, birçok durumda, sizin yerinize bir saatlik ev işini gerçekleştirenler, sizin bir saatlik çalışmanızla kazanabileceğinizden çok daha az kazanırlar. Kişisel hizmetler, daha çok sayıda insanın, Kuzey Amerika'da olduğu kadar Batı Avrupa'da da görülen yoksullaşması sayesinde gelişir. Kişisel hizmetler satanlarla onları satın alanlar arasındaki toplumsal ve ekonomik eşitsizlik, işin gelişiminin motoru olmuştur. Bu durum toplumun ikilileşmesi üzerinde, sanki sömürgeci model artık metropollerin merkezine yerleşmiş gibi, bir tür güney-afrikalılaştırma üzerinde temellenir.[2]

Böylece, tüketim düzeyinin on kez daha düşük olduğu, ne ev-

2. Bu konuda 9. bölüm, sayfa 137-140'a bkz.

rensel oy hakkının, ne de zorunlu öğrenimin bulunduğu bir dönemde, bundan yüz elli yıl önce, sanayi çağının başında egemen olan koşulların sanayi-sonrası dönemde yeniden oluştuğunu görürüz. Sanayi çağının başlangıcında da, her türlü köstekten kurtulmuş pazar ekonomisinin doruklarında, nüfusun altıda biri zenginlerin yanında hizmetçi ve uşak olarak çalışmaya ve dörtte biri de iyi kötü küçük işlere mahkûmdu. Ama, son yüzyılda, bu dörtte bir ve altıda bir, okumayazması olmayan köylülerden ve iflas etmiş zanaatçılardan oluşuyordu. O dönemde, cumhuriyet, demokrasi, eğitim hakkı ya da fırsat eşitliği yoktu.

Günümüzde, buna karşılık, şu çarpıcı paradoksu yaşıyoruz: Hükümetlerimiz, bir yandan, gençlerin %80'inin diploma almasını istiyorlar; diğer yandan da "çalışma için çalışma" ideolojisinin sonucu, ödeme gücü olan tabakaların hayatını ve boş zamanlarını süslemek için büyük bir hizmetçiler alt-sınıfı gelişmesini istiyorlar. Gerçekten de, en yoksullardan yana vergi transferleri pek iş alanı yaratmazken, bu hükümetler, zenginlerin vergilerden muaf tutulmasının iş alanları yarattığını öne sürerek yüksek gelirler üzerindeki vergileri azalttıklarında yaptıkları başka nedir ki? Gerçekten de, yoksullar, eğer kaynaklarını yükseltirseniz, sadece sanayileşmiş, çalışma kapsamı zayıf, yaygın ürün ve hizmetlerin tüketimlerini yükseltirler. Buna karşılık, zenginlerin kullanımındaki geliri yükseltmek, çalışma kapsamı yüksek, ama toplumsal ölçekte ekonomik rasyonalitesi zayıf ya da kesin olarak boş olan lüks ürünleri ve özellikle kişisel hizmetlerin tüketimini yükseltecektir.

Başka deyişle, işlerin yaratılması esas olarak artık *ekonomik* etkinliğe değil, *anti-ekonomik* etkinliğe; ücretli çalışmanın, özelleşmiş kendine yeterli üretim çalışmasının yerine *üretken* çalışmaya koymasına değil, *üretkenlik-karşıtı* çalışmayı koymasına bağlıdır. İş alanlarının yaratılmasının, toplum ölçeğinde çalışma zamanından tasarruf yapma işlevi değil, harcayacak parası olanların en fazla mutluluğu için çalışma zamanını harcamak işlevi vardır. Amaç, üretkenliği azamileştirerek ürün ya da hizmet birimi başına düşen çalışma niceliğini azaltmak değildir; bundan böyle amaç, üretkenliği düşürmek ve zenginlik yaratmayan bir üçüncü şahsın gelişimiyle çalışma niceliğini azamileştirmektir - bu duru-

mu ekonomistler kibarca "iş bakımından daha zengin bir büyüme" diye adlandırırlar.

Belki de, birçok ihtiyacın tatmin olmadan kaldığını ve kaynakların başka türlü dağılımının uygun ücretlerle, kalifiye personel kullanacak milyonlarca kamusal ya da yarı-kamusal iş yaratarak en düşük ödeme gücüne sahip insanlara bile, bugün eksik olan bir dizi hizmeti sunabileceğini (annelik yardımı, ev işi yardımları, yaşlılara yardım, evde bakım, kreşler, örgütlenmiş boş zamanlar, halk üniversiteleri, ya da "üçüncü dönem" üniversiteleri, vs) söyleyebilirsiniz. Tüm bunlar İskandinavya'da, belediyeler tarafından örgütlenmiş olarak, gerçekten de vardır ve özellikle kadın personel için çok sayıda iş sunar. Ama, *ödenebilir* ihtiyaçlara cevap vermeyen bu hizmetler elbette gelir getirir türden olamaz. Ekonomik bir mantığa cevap vermemektedirler. Vergilerle, yani halkın alım gücü üzerinden tasarruflarla finanse edilmeleri gerekir. Bu durum, zorunlu tasarrufun Fransa'da %43 iken, İskandinavya'da niçin %55 ile 60 arasında bulunduğunu açıklar.

"Hısımlık" diye adlandırılan belediye hizmetleri konusunda İskandinav modeli, finansman sorunundan daha temel bir sorun ortaya atar: Her birimizin kendi başımıza üstlenebileceği faaliyetleri, boş zamana sahip olma koşuluyla, ücretlendirilmiş mesleki hizmetlerle ikame etmek hangi ölçülerde iyidir? Başka deyişle, bu hizmetlerin cevap verdiği ihtiyaçlar ne ölçüde bir *zaman yokluğundan* kaynaklanmıyorlar? Çalışmanın -ev işi çalışması da dahil bütün çalışmanın- yeniden dağıtımı politikası, çalışma süresiyle birlikte, ticari olsun ya da olmasın, mesleki hizmetlere başvurma ihtiyacını ne ölçüde ortadan kaldırmaz? Ev işlerinin kadın ve erkekler arasında eşit dağılımı ile 30, sonra 28 ya da 24 saatlik çalışma haftası, mahallelerde, binalarda ve komünlerde hizmet değişim ağının kendi kendine örgütlenmesine, para ödeme üzerine değil zaman değişimine dayalı karşılıklı yardımlaşma gruplarının kendi kendine örgütlenmesine imkân tanımaz mı? Hâlâ kendi kendimize üstlendiğimiz ender bulunan kendi kendine üretim ve kendi kendine hizmet faaliyetlerini parasallaştırarak, profesyonelleştirerek, işe dönüştürerek, böylece varoluşsal özerkliğin, toplumsallığın ve ilişki dokusunun temellerini yıkarak, kendi sorum-

luluğumuzu üstlenme yeteneğimizi azaltmıyor, hatta ortadan kaldırmıyor muyuz?

Nihayet ve özellikle, günümüzün eğilimi olan iş alanları yaratılması egemen sınıf tarafından temel hedef olarak konulmuşsa, bütün faaliyetlerin, ücretlendirmeye dayanan ve azami verimliliği hedef alan faaliyetlere dönüşümü nerede duracaktır? Anneliğin ve babalığın mesleğe dönüşmesini, ticari olarak cenin döllemeyi, çocukların satışını, organ ticaretini engelleyen oldukça dayanıksız baraj daha ne kadar dayanacaktır? Sadece *ürettiğimiz* nesneleri ve hizmetleri parasallaştırmak, meslek haline getirmek ve satmak değil, dahası *kendimizi* de gönüllü olarak üretmek ve kendimizden koparmak durumunda değil miyiz - bir başka deyişle, kendimizi de şimdiden mala dönüştürmek ve hayatı, bütün araçların hizmet etmesi gereken en yüksek amaç olarak değil, diğer araçlar arasında bir araç olarak ele almak üzere değil miyiz?

Özet olarak, karşı karşıya olduğumuz temel sorun, bir ekonomi - ötesi, ya da aynı anlama gelen, ücretli çalışma ötesi sorunudur. Ekonomik rasyonalizasyon zamanı serbest bırakır ve serbest bırakmaya devam edecektir; sonuç olarak, yurttaşların gelirlerini ekonominin ihtiyaç duyduğu çalışma niceliğine bağlı kılmak artık mümkün olmayacaktır. Ücretlendirilmiş çalışmayı, herkesin hayatının kimliği ve anlamının temel kaynağı yapmak da artık mümkün değildir.

İşin geçiciliği, toplumun ikileşmesi bu toplumsal sistemin itiraf etmeyi ve üstlenmeyi reddettiği zamanın serbestleşmesinin aldığı sapkın biçimlerdir.

Eğer sol var olacaksa, bu solun amacı zamanın bu serbestleşmesini yeni bir özgürlüğe ve yeni haklara dönüştürmektir: Her kadın ve erkeğin çalışarak, ama daha az çalışarak, durumu gitgide düzelerek, toplumsal olarak üretilen zenginlikten tam payını alarak hayatını kazanma hakkı; diğer yandan, aralıklı olarak, kesintili ama iş kesintileri boyunca tam geliri kaybetmeden çalışma hakkı -ekonomik amacı olmayan faaliyetlere yeni alanlar açacak ve ücretlendirilme amacı olmayan bu faaliyetlere, hem bireyler için, hem de toplum için bir saygınlık ve yüksek değer verecek tarzda çalışma hakkı.

III/B. BİR ÇALIŞMA POLİTİKASI İÇİN ÖNERİLER[1]

Partenaires: *Fransız işletme yöneticileri dış esnekliği sıklıkla uygulayarak en iyi tercihi mi yapıyorlar?*

André Gorz: Stokların yönetiminde "just in time"* yöntemi neyse, personel yönetiminde de dış esneklik odur. Söz konusu olan, hemen kullanılmayacak el emeği stoklarını ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla, fiili çalışanların düzeyi, pazarın çalkantılarına sürekli olarak ve en yakından uyarlanmaya çalışılacaktır. Bu yüzden yalnızca nitelikleri, deneyimleri ve sorumlulukları nedeniyle yeri güçlükle doldurulabilecek bir emekçiler grubuna istikrarlı iş sağlanacaktır. Bu istikrarlı grubun etrafında, sınırlı bir süre için iş bulmuş, daha az nitelikli ve dolayısıyla yeri doldurulabilir

1. **Partenaires** (Çalışma Bakanlığı tarafından yayımlanan aylık dergi), Eylül 1990 için Jean-François Alessandrini tarafından gerçekleştirilen röportaj.
* 'Tam vaktinde' (ç.n.)

ve değişken sayıdaki çevresel çalışanlar dolanacaktır.

Emeğin istikrarlı çalışanlar ve geçici çalışanlar olarak bu farklılaşması on yıl içerisinde, hemen bütün sanayileşmiş ülkelerde, değişken oranlarda çok şiddetli biçimde gelişti. Geçici çalışma İngiltere'de, Fransa'da ve Amerika'da diğer ülkelerden daha belirgindir. Japonya'da, tam tersi bir inanca rağmen, Batı'dan çok daha fazla uzun süreden beri mevcuttur: Büyük firmalar, kendi ücretlilerine hayat boyu iş sağlamaktadırlar, ama büyük oranda geçici işçi kullanan uydu-tüccarlar azami düzeyde taşeronluk yapmaktadırlar.

Dış esnekliğin avantajları, kısa vadede belirgindir. İşletme çok büyük bir esneklikle çalışabilir ve sipariş listesini en iyi biçimde doldurmanın ve özellikle sendikayı güçsüz bir durumda tutmanın kaygısını sürekli olarak taşımaz. Gerçekten de, geçici işçilerin sendikal örgütlenmesi güçtür ve onlarla kalıcı personel arasındaki dayanışma zayıftır.

Bu avantajlar, orta ve uzun vadede, işletmeler için ve özellikle ekonominin bütünü için yine de handikap haline gelir. Gerçekten de, dış esneklik, bu işletmelerin, bir işsizler deposundan ihtiyaç duydukları yedek emeği alma ihtimaline her zaman sahip olmalarını varsayar. Oysa bu koşul, ancak Taylorculuğu uygulayan ya da niteliksiz emek kullanan işletmelerde yerine getirilir. Taylorculuğu sürdüren sanayide dış esneklik tercihi, değişik işlevli emek gerektiren teknik evrimlerin ve değişen amaçlara uyum sağlamayı kabul eden sürekli evrim halindeki yetenek ve niteliklerin önünde engel teşkil eder. Bu emek pazarda hemen bulunmaz. Her işletme, çalıştırdığı insanları "kariyer planları"yla kendine bağlayarak, başka şeylerin yanında, işleri de garanti ederek, özgül ihtiyaçları oranında bu emeği oluşturmak zorundadır. Personelin az çok önemli bir bölümü için iç esneklikten yana seçimi kapsayan "çalışmanın tahmini yönetimi"nin gerekliliği buradan kaynaklanır.

Soru: *Dış ülkelerde, özellikle Almanya ve İsveç'te, iç esnekliğe ayrıcalık tanıyan işletmelerin daha çok sayıda olmasını nasıl açıklamalı?*

Cevap: Alman işverenleri ve *a fortiori* İsveç işverenleri, kırk ya da elli yıldan beri, iktidarı sendikalarla paylaşmak zorundadır-

lar. Dolayısıyla, işletme içinde çalışanların bütünleşme ve işbirliği düzeyi daha gelişmiştir ve geçici olarak kullanılan yabancı emeğe başvurmak daha güçtür. Buna, teknik okullar, mektupla öğrenim, sanayi işletmelerinde çıraklık ağıyla birlikte mükemmel bir eğitim sistemini ekleyiniz, böylece başlangıçtan itibaren iç esnekliğin temel koşullarını bir arada bulursunuz.

Bununla birlikte, Almanya'daki tablo ideal olmaktan uzaktır. Birkaç yıl önce, sendikal bir araştırma, aktif nüfusun üçte birinin ya işsiz olduğunu, ya da "kuraldışı" işlerde çalıştığını ve geçici işçilerin ve işsizlerin aktif nüfusun yarısını oluşturacağı bir duruma doğru gidildiğini ortaya çıkardı. Alman sosyal - demokrasisinin düşünürlerinden biri olan Peter Glotz bunu "üçte ikilerin toplumu" diye adlandırdı.

İç esnekliğin en başta gelen ülkesi, kuşkusuz İsveç'tir. İşten çıkarmak son derece güçtür, belirli süreli kontratlar yasadışıdır, vekâleten bir işin üstlenilmesi sert biçimde sınırlandırılmıştır, kısmi işsiz bırakma yasaktır. Bu katılık, işyeri yöneticilerini ne olursa olsun ücretlilerine iş verme zorunda bırakır ve niteliklendirme ya da başka bir meslek öğrenme imkânı çerçevesinde sözleşme değiştirme veya çeşitlendirme imkanlarını önceden görmek zorundadırlar. Bernard Brunhes'in belirttiği gibi, katılık, bir engel olmak yerine, işletmeler ve ekonominin bütünü için verimli bir sınırlama oluşturur.

İskandinav ülkelerindeki eğitim ruh ve yönteminin, Fransa'dakinden köklü biçimde farklı olduğunu eklemek gerekir. En iyilerin sınıflandırılması ve ayıklanması, daha az yeteneklilerin elenmesi yerine, burada eğitim, yetiştirme yöntemlerinin bu amaca uygun olması koşuluyla, herkesin öğrenebileceği, emeğinin niteliklendirilebileceği boyutundan yola çıkar.

Soru: *Çalışma sorunlarını her zaman öngörmek mümkün müdür? Teknolojik evrime egemen olmakta sık sık karşılaşılan güçlük, çalışmanın ve yeteneklerin tahmini yönetim imkânlarını sınırlamıyor mu?*

Cevap: Bu soruyu tersinden ele alacağım: Gelecek üç, beş hatta on yıl için planı, projesi olmayan bir işletmenin ayakta

kalma şansı pek yoktur ve bunu hak etmez. Ayrıca, bu yeni bir şey değildir: İşletmeler, zorunlu olarak, yatırımlarını, gelişmelerini, kazanç çizgilerini, satışlarını, alımlarını, fiili çalışanlarını, ücretli kütlelerini ve emeklerinin niteliksel yapısını her zaman planlamak zorundadırlar. Bunu yapmayanlar, sonuç olarak, uydulaştırılır ya da iflasa zorunlu bırakılırlar.

Çalışmanın ve fiili çalışanların tahmini yönetiminin zorunluluğu, yetenekli personel oluşturmanın beş ya da on yıl sürdüğü kamu idare hizmetlerinde özellikle apaçık ortadadır. Örneğin, ülkenin ne kadar ilkokul, ortaokul ya da yüksekokul öğretmenine ihtiyacı olduğunu ve eğitimin hangi kollarda gelişeceğini önceden görmemek, birkaç yıl önce ortaokullarda yaşanana benzer kriz durumlarına yol açar.

Durum böyle olunca, orta vadedeki bütün öngörüler bir belirsizlik payı içerir. Karar veren insanların *bütününde* öngörü gücü ne kadar zayıfsa *her bir* karar verici için de bu belirsizlik o kadar büyüktür. Buna karşılık, bütün özel ve kamusal karar vericilerin çatışması ve ideal olarak öngörülerini ortaklaştırmaları, belirsizliklerin azalacağı evrimdeki ekonomik ve toplumsal bağlama uygun olabilir: Her bir karar verici, kararlarının temeli olarak bunları aldığı takdirde, muhtemelen daha fazla onaylanacak olan asıl egilimler ortaya çıkacaktır. Fransız medyası hatırlatmaya cesaret edemiyor, ama -başkalarıyla birlikte- Çekoslovak ekonomistleri çok fazla ilgilendiren "Fransız usülü planlama"nın felsefesi ve özelliği buradadır.

Belirsizlik payları, elbette, her zaman var olacaktır, çünkü hiçbir ekonomik sistem -ne iyi ki- kurulu bir mekanizma gibi işleyemez. Bir işletmenin çalışmayı yönetirken dayandığı öngörüler, her zaman bir risk, ortaya çıkacak bir meydan okuma ve gerçekleşecek bir hedeftir. Çalıştırdığı ücretlilere, "işte temel eğilimler, işte gelecek iki, üç ya da beş yıl için öngörülerimiz. Karşılıklı yükümlülüklerimiz temelinde, gerçekleştireceklerimizi öngörülerimize denk düşürmeye çalışalım..." diyemeyen bir işletme, toplam kalite için gerekli seferberliğe bel bağlayamaz.

Aynı saptamalar bütün toplum için geçerlidir. "İkili toplum" ya da "iki vitesli toplum", "üçte ikinin toplumu"; bir yanda işsiz

ve geçici işçi sayısının sürekli artışı ve diğer yanda ilginç işlerin ve iktidarların aşırı-aktif bir azınlık elinde yoğunlaması engellenmek isteniyorsa, o zaman, çalışmanın tahmini yönetimi sadece işletmeler düzeyinde ve işletmeler hesabına değil, tüm toplum düzeyinde ve tüm toplum hesabına uygulanmalıdır. Bu yönetim de, ademi-merkezileştirilmiş inisiyatiflere bir çerçeve ve anlam sunan ve ücretlendirilmiş olsun olmasın, toplumsal olarak yararlı bütün çalışmanın dengeli dağılımına olanak tanıyan orta ya da uzun vadeli önceliklere, hedeflere ve bir tasarıya sahipse ancak birleştirici bir güç ve dinamik olabilir. Chacornac raporunun[2], başka şeylerin yanısıra, özellikle tüm ekonomi düzeyinde çalışmanın bir tür tahmini yönetimini önermesi çok anlamlıdır.

Soru: *Ekonomik sistemin evrimini dikkate alan bir eklenme stratejisi üzerinde yeni bir toplumsal mantık oluşturulabilir mi? Eklenme sorunu doğru konmuş bir sorun mudur?*

Cevap: Eklenme sorununu, toplumsal üretim sürecinden az çok kalıcı bir biçimde dışlanmış artan oranda insanın varlığından yola çıkarak koyma alışkanlığımız var. Oysa dışlanmanın iyileştirici işleyişi, acil ve gerekli olsa da, koruyucu bir işleyişin yokluğunda sorunu çözemez.

Dolayısıyla sorun şudur: Herkesin, bunu arzulayan her yaştaki kadınlar da dahil, çalışarak hayatını kazanabilmesi için ne yapmalı? Bu on yıl içinde karşılık verilmesi gereken meydan okuma budur. Ve buna, sanayinin aktif nüfusun azalan bir bölümünü kullandığı, kamusal ve özel modern hizmetlerin, sanayinin tasarruf ettiği kadar emeği emmediği bir bağlamda karşılık vermek gerekecektir. İşletmeler ölçeğinde çalışmanın tahmini yönetimi, demek ki, eklenme sorununu çözmeye yetmemektedir. Japonya'da ve Amerika' da olduğu gibi, esas olarak yerel ve değişken bir talebe cevap veren ve asgari ücretin altında ödeme yapan, niteliksiz, sosyal güvencesi olmayan geçici işler sunan sayısız küçük hizmet iş-

2. Georges Chacornac, "Eğitimin sanayi mesleklerine uyarlanması". Roger Fauroux tarafından Mart 1990'da verilen rapor (Bkz. **Partenaires**, s. 5, Temmuz 1990).

letmelerinin gelişimine izin vererek de bu sorun çözülmeyecektir. Yeni hizmetçileri ile birlikte bu ikili ekonomi, işsizlikten kaynaklanan işten çıkarmaların yerine başka biçimdeki işten çıkarmaları ya da toplum dışına itilmeleri koyar ve benzer bir eklemeden başka bir şey sunmaz.

İskandinavya örneğinde olduğu gibi hizmetlerdeki çalışma alanlarının niteliklendirilmesi istenirse, hizmet alanının genişlemesi zorunlu olarak sınırlandırılacaktır. Bu durumda, ekleme sorununun çözümü, sınırlı çalışma hacminin dengeli dağılımından geçer: Herkes çalışarak, ama daha az çalışarak hayatını kazanabilmelidir ve herkes, bugün hâlâ genellikle kadınların özel yükümlülüğünde olan -kadınlar mesleki olarak faal olsalar bile- ödenmemiş çalışma payını üstlenmelidir.

Farklı çalışma tiplerinin bu dengeli yeniden dağılımı, elbette, çalışmanın bütün düzeylerde, bütün ekonomiyi de içeren, tahmini bir yönetimini varsayar. Sadece çalışma zamanını değil, gerçek bir zaman politikasını da varsayar. Ekonomik açıdan verimli ve etkili çalışma hacminin kaynaşması, eğer bunu çalışma süresini değişik ve esnek azaltma biçimlerine çevirmeyi bilirsek, işsizliğin artmasına, geçici ve asgari ücretin altındaki küçük işlerin yaygınlaşmasına neden olmaz. Bu kaynaşma, ekonomik alanda çalışmayı arzulayan bütün erkek ve kadınlar üzerinde tüm çalışma hacminin yeniden dağılımının anahtarıdır. Aynı zamanda, işletmelerin personellerinin yönetiminde, içeride olduğu kadar dışarıda da, daha büyük bir esnekliğin imkânını açabilir ve kişilere hayatlarını sürdürmede daha büyük bir esneklik sağlayabilir.

Bütün kadın ve erkeklere düzenli, kesintisiz ve tam gün iş sağlamanın imkânsızlığı, öz olarak, ücretliler için özgürlük artışına dönüşebilir. Sürekli ve tam gün işin bu imkânsızlığı, geçici iş ve işsizlik biçiminde ortaya çıkmak yerine, her bir kadın ve erkek için sadece hafta düzeyinde değil, ama özellikle bir ay, altı ay, bir yıl, yedi yıl ya da hayat boyunca kesintili biçimde çalışma imkânına dönüşebilir.

Böylece, çalışma süresinin azalması, gündelik ya da haftalık saat çizelgesinin azalmasından çok daha özgün ve ilginç biçimler alabilir: Özellikle yedi yılda bir verilen tatil biçimi, ya da Que-

bec'te olduğu gibi, beş yıl çalıştıktan sonra bir yıl izin; başka ülkelerde olduğu gibi, Çekoslovakya'da da görülen, uzun süreli ve uygun biçimde tanzim edilmiş ana baba izni -önceki ücretin %70'i ile üç yıl boyunca ana baba izni kuraldır; çeşitli biçimlerdeki kendini yetiştirme izinleri, %70 ücretle iki yıl sürebilen Kişisel Yetiştirme İzinleri, yeni bir meslek öğrenmenin ya da her yaşta yeniden öğrenim görmenin habercisi oldukları ölçüde özellikle ilginçtir. Ayrıca Gösta Rehn'in önerdiği gibi, kısa ay ya da kısa yıl biçimi veya gelecekteki emeklilikten birkaç ayın ya da yılın önceden kullanılması da buna örnektir.

Soru: *RMI,* ücret ilişkilerinin yeni bir kavramına yönelik bir evre midir, yoksa kendi başına bir hedef midir?*

Cevap: Toplumun dışına atılmış insanlara, çok uzun süredir, "size hizmet vereceğim ve iş sağlayacağım," denilmesine rağmen, gerçekte, bunlara bir iş verilmemektedir. Çünkü, bunu söylediğimiz insan hemen anlıyor: "Bunu iyilik olsun diye yapıyorlar, özünde bana hiç ihtiyaçları yok..." Oysa, işsiz insan, kovulan kişi neyin acısını çeker? Özellikle kendisine ihtiyaç duyulmamasından, görünüşte başkalarına verecek bir şeyi olmamasından acı çeker. Sorunu çok iyi anlamış olan Rahip Pierre, kovulanlara yardım önermedi. Tersine, onlara seslendi: "Ben senin için hiçbir şey yapamam, ama sen, sen bana yardım etmek için çok şey yapabilirsin. Gel, sana ihtiyacım var." RMI, hem bir tür kurumlaşmış Rahip Pierre, hem sivil hizmet şantiyesi, hem de üreterek ve ücret alarak öğrenildiği için Danimarkalıların "üretim okulları" diye adlandırdığı okullar gibi olan, toplumsal açıdan güçlü bir etki ve yararlılık taşıyan faaliyetler sektörü yarattığı zaman topluma kazanma görevini yerine getirecektir.

Ama, bununla birlikte, RMI, gelir hakkının bir kişinin çalışmasına ve de özellikle sağladığı çalışma miktarına bağlı olamayacağı ilkesinin ek bir önermesi olarak kabul edilirse, ücret ilişkilerinin aşılmasının habercisi olarak da görülebilir. Çalışmayla bağı koparılmış bir gelir ve para olarak hesaplanabilir yükümlülüklerle

* RMI: Asgari Ekleme Geliri. (ç.n.)

ilişkisi olmayan toplumsal entegrasyon biçimlerinin gerekliliği, sonsuza dek atlanamayacak bir sorudur, çünkü çalışma, hayatta giderek daha az zaman işgal eden, giderek daha fazla kesintili bir faaliyet olmaya devam edecektir.

IV. KAPİTALİZM, SOSYALİZM, EKOLOJİ

Aşağıdaki metin, SDP'nin uzun vadeli yeni programının bir yorumudur. 1989 Haziran'ında yazılan ve başka üç yorumla birlikte partinin teorik dergisinde[1] Ağustos ayında yayımlanan bu makale, Avrupa solunun geleneksel eğilimleriyle çatışmaktadır. Diğer büyük sol partilerin hemen hepsinde egemen olan karışıklık ve hayal gücü yokluğu hesaba katıldığında, SDP'nin programı birçok açıdan gerçekten yenilikçi gözükür. Bu programın analizi, benim açımdan, kimi kavram ve temaları (özellikle kapitalizm/sosyalizm, ekonomi/ekoloji, toplumsal olarak yararlı çalışma/yeniden-üretim çalışması) daha açık hale getirmenin fırsatı oldu.

Bununla birlikte, bu temaların ve yönelimlerin yenilenmesinin

1. **Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte**, yöneten Peter Glotz.

eski bir sol partinin iç hayatını ve dış görüntüsünü yenilemeye ne kadar elverişli olduğu sorusu hâlâ ortada durmaktadır. Başka deyişle, 1960'lı ve 1970'li yılların mücadelesi içinde oluşmuş yenilikçiler SDP'yi, yeni toplumsal hareketlere, kültürel değişimlere ve ulus-devletin Avrupa düzeyinde aşılmasına açarak gerçekten yenileyebilecekler midir? Eski bir işçi partisi yeni temalara ve yeni eylem biçimlerine kendini uydurabilir mi, kimliğini, birliğini, meşruluğunu, militanlarını kaybetmeden yeni hareketlerle bağlar kurabilir mi? İktidar uygulama özlemini politik mücadele alanlarının genişlemesi, daha dolaysız bir demokrasi kavramı ve kendi yapılarına denk düşen bir dönüşümle uzlaştırabilir mi?

1989 Kasım ayında düzenlenen ve Alman birliği teması adına parti programının ikinci plana itildiği Berlin Kongresi'nden beri bu konuda kuşku duymamız normaldir.

Eski bir partinin tematik olarak canlanması ve yenilenmesi asla bunalımsız ve başlangıçta geri dönüşler olmaksızın mümkün değildir. Yeni gerçekliklerin dikkate alınmasıyla eski amaçları yeniden tanımlamaktan oluşan çalışma, kısa vadede, asla başarının güvencesi değildir. Kesin olan tek şey, eğer sol bu çalışmaya canla başla girişmezse, geleceği olmayacağıdır. Antje Vollmer'in Yeşiller için söylediği şey bütün sol için geçerlidir: "Hem XIX. yüzyılın, hem de XXI. yüzyılın sorularına cevap vermek gibi güç bir işi aynı anda başarmamız gerekmektedir."

1. Avrupa'nın ekonomik olarak en güçlü ülkesinin en büyük sol partisi olduğundan SDP, kaçınılmaz olarak, Avrupa solunun geri kalanı için referans işlevi görmektedir. SDP'nin karşı karşıya olduğu sorunlar, genellikle diğer ülkelerin sollarının, ülke ekonomileri kıyaslanabilir bir gelişmeye ulaştığında karşılaşacakları sorunlardır. Demokratik olarak aşırı gelişmiş bir ülkede sosyalizmin ne olduğu ve ne olması gerektiği konusundaki SDP düşüncesi, Orta Avrupa'da ve de Doğu Avrupa'da ya bürokratik-polisiye diktatörlük ya da pazar ekonomisinin yerleşmesi seçeneklerini reddeden toplumsal ve politik güçler üzerinde etkilidir.

SDP'nin programı, bana göre, şu üç alanda öncülük yapmaktadır:

- Sanayi toplumunun ekolojik olarak yeniden yapılanması;
- Haftalık çalışma saatinin beş gün üzerinden otuz saate indirilmesi ve buna, her yedi yılda bir dinlenme hakkının ve küçük yaşta çocukları olan anne babalar ve bakım talep eden şahıslar için (ücretli) ek izin ilave edilmesi -yani, yaklaşık bin saatlik yıllık toplam ortalama çalışma süresi;
- Erkeklerin hayatında olduğu kadar kadınların hayatında da, verimlilik ve etkinlik açısından, "eril değerler"le en azından eşit bir yer işgal etmesi istenen "dişil değerler"e yüklenen önem. Öz olarak: Kapitalizm-sonrası insancıllık ve meta-çalışma üzerinde temellenen üretimci toplumun sonu.

Bu temaların, yenilenmiş bir sosyalizm kavramı için içerdikleri şeyleri daha yakından incelemeden önce, işte birkaç ön saptama.

2. *Yetersizlikler*. Programın yönelimleri ve temaları, genellikle aksiyomlar ve kurallar biçiminde sunulmuştur. Programın kimi bölümleri garip biçimde soyuttur. Bir dış gözlemci olarak benim en hoşuma giden yanı, Avrupa solunun en büyük partisinin, belirli çıkarları olan belirli bir kitleye değil, evrensel bilince hitap etmesidir; çünkü ben de aynı şeyi yapma eğilimindeyim ve bu, zaten, politik iştahımı ve zekâmı güçlü bir biçimde sınırlamaktadır. Ama, yine dış gözlemci olarak, bu şekilde tasarlanan bir programın, hem kimliği uzun bir tarih akışı içinde oluşmuş büyük bir politik partinin yenilenmesini garanti etmeye ve hem de bu yönelim programının uygulamaya konulması için gerekli enerjileri seferber etmeye yeterli olacağından kuşkuluyum.

Modası geçmiş görünme pahasına da olsa, eski bir işçi partisini "yaşadığımız dünya"ya neyin bağladığını ve gelecek için önerdiği yönelimleri bu programın bana açıklamasını isterdim. Kaynaklandığı yeri; önceki yönelim programı olan 1959 tarihli Bad Godesberg programından bu yana değişenleri; toplumda (ve uluslararası ilişkilerde) işleyen dinamiğin nereye götürdüğünü; bu di-

namiğin içerdiği tehditleri engelemek için neye doğru yeniden yönlendirilebileceğini bana açıklamalıydı. Bana sadece hayatların doğal temellerinin üzerine çöken yok etme tehditlerini değil, ama şunları da anlatmasını isterdim:

-Amerika kıtasında, Afrika'da, Güney Asya'da bütün uygarlıkların ve toplumların topyekün çöküşü;

- Hegel ve Marx tarafından tasarlanan kavrama (insanın madde üzerindeki egemenliğinin yaratıcı nesnelleşmesi) artık uymayan çalışma alanlarının büyük çoğunluğunda geçerli olan çalışma kavramının ve çalışmanın kendisinin bunalımı;

- Sanayileşmenin yeni faaliyet alanlarına yayılması;

- Kültürün sanayileşmesi;

- "Sosyalizm" düşüncesinin bunalımı.

Komünizme referans yapmayı terk eden İKP örneği izlenerek "sosyalizm"e yapılan referans terk mi edilmelidir, yoksa bu referans sadece geçmişle ilişki olarak değil, günümüzdeki toplumsal ve ekonomik süreçlerin çelişkilerinde içerilen özgürlük potansiyellerinin açık belirtisi olarak da önemini korumakta mıdır?

Bunu kabul etme durumunda, sosyalizmin kökensel anlamının bizim için nerede güncelliğini koruduğunu belirterek sosyalizmi yeniden tanımlamak uygun olacaktır.

Program, böyle bir teşebbüs için gerekli çıkış noktasını sağlayabilir. Gerçekten de, temel temalarıyla, kapitalizmin aşılmasını kısmen içeren reformlar önermektedir. Aşağıda bunları göstermeye çalışacağım.

3. *Sosyalizm*. Sosyalist hareket, rekabet ve pazar ilişkileri içinde kendini özgürce ifade ettiği biçimiyle ekonomik rasyonaliteye sınırlar dayatmayı ve bu rasyonaliteyi daha yüksek bir rasyonalitenin hizmetine koymayı, başlangıcından itibaren kendisine hedef olarak benimsemiştir. Ekonomik rasyonalitenin, ayak bağı olmadan kendisini ifade edebileceği alanları yaygınlaştırmaya çalışanlarla, daraltmaya çalışanlar arasındaki mücadele, kapitalist toplumlarda başlangıçtan itibaren merkezi çatışmaydı. Kapitalist

toplumlar, önceki toplumlarda ekonomik rasyonalitenin tabi olduğu kısıtlamaların (dinsel, kültürel, estetik, toplumsal) ortadan kaldırılması sayesinde doğdular[2]. Ardından, kapitalist toplumsal, nesnel gerekliliklerin ve toplumsal mücadelelerin baskısı altında, ekonomik rasyonalite oyununa yeni ve giderek yaygınlaşan sınırlar koymak zorunda kaldılar (örneğin köleliğin, çocuk çalıştırmanın, kadınların satışının yasaklanması; çalışma gününün sınırlandırılması; pazar tatili; asgari ücret; hastalık sigortası, vs.)

Sosyalist bakış açısında, bu sınırlamaların ekonomik rasyonaliteye, sonunda, erkekleri ve kadınları zorunluluklara ve köleliğe her biçimde kulluk etmekten kurtaracak bir toplumun hizmetine sokacak uygulama koşullarını ve bir çerçeveyi dayatması gerekiyordu. Bunun tersine, kapitalist bakış açısında, toplum sermayenin değerlenmesinin hizmetinde olmalıdır; sermayenin ekonomik rasyonalitesi pazar yasalarının engelsiz oyununda en iyi güvenceyi bulacaktır.

Bu merkezi çatışma yüz altmış yıldan beri toplumsal oyuncuları ciddi biçimde değişmiş olsa bile yoğunluğundan ve güncelliğinden hiçbir şey kaybetmedi.

Demek ki, sonuç olarak sosyalizmden anlaşılması gereken, kapitalizmin karakteristiği olan pazar ve rekabet ilişkilerinin etkisi altında toplumsal bağların çözülmesine verilen olumlu cevaptır. Bu cevap, özellikle bağımlı çalışanlar ya da onlar adına verilir. Olumlu bir boyut da içeren pazar ve rekabet ilişkilerinin asla gelişmediği yerlerde "sosyalizm", toplumsal temeli olmadığından, ekonomik modernizasyon hedefli eğitici bir diktatörlükten başka bir şey olamaz. Böyle bir diktatörlük, sözde sosyalizmi kaçınılmaz olarak tersine çevirir: Toplumu, inşa edilecek ekonomik bir aygıtın hizmetine sokar.

Kapitalizmle sosyalizm arasındaki çatışmada söz konusu olan şey, ekonomik rasyonalitenin kendisi değil, ekonomik rasyonalitenin açılabileceği alanın genişliğidir. Bir eylem, uygulamaya konulmuş unsurların verimliliğini azamileştirmeye yöneldiği oranda ekonomik olarak rasyonel diye adlandırılır. Ekonomik anlamda

2. Daha fazla ayrıntı için, bkz. A. Gorz, **Métamorphoses du travail**... II. kısım, bölüm 1 ve 2, **op.cit**.

verimlilik, uygulamadaki yaşayan veya ölü çalışma miktarı (dolaşan ya da sabit sermaye) tarafından gerçekleştirilen kârla ölçülür. Mülkiyet ilişkileri ne olursa olsun, işyerlerinin yönetimi konusunda, kapitalist rasyonaliteden başka bir rasyonalite yoktur. Her yerde ortaya çıkan gerçeklik budur. Bununla birlikte, ekonomik rasyonalitenin gerekliliklerinin, işletmede ve ulusal ekonomide diğer rasyonalite türlerine hangi ölçüler içinde baskın çıkması gerektiği sorusuna verilen kapitalist ve sosyalist cevaplar farklı olacaktır.

Ekonomik rasyonaliteye göre biçimlenen ve sermayenin değerlendirilmesini işlev edinen ilişkiler ağır bastıkça ve hayatı, bireylerin faaliyetini, değerler ve kültür ölçeğini biçimlendirdikçe, toplum kapitalist olarak kalacaktır. Sermayenin ekonomik rasyonalitesine göre biçimlendirilmiş toplumsal ilişkiler, niceliklendirilemeyen değerlere ve hedeflere tabi bir yer işgal ettiğinde ve sonuç olarak, toplumun ve her bir insanın hayatında, ekonomik olarak rasyonel çalışma yalnızca başka faaliyetler kadar önemli bir yer tuttuğunda ise, bir toplum sosyalist olacaktır.

4. *Ekonomik politika.* Özetlediğim düşünce, programın kimi bölümlerinde açıklanmıştır. Program, ekonomik rasyonaliteyi, kimi zaman radikal, yeni sınırlamalara tabi tutar. Böylece "ekonomik demokrasi"ye ayrılmış bölümde aşağıdaki formüller bulunur: "Toplumsal hedeflerin, sermayenin değerlendirme ihtiyaçları üzerinde önceliği olmalıdır."; "Toplumun hangi yönde gelişeceğini pazar belirlememelidir. Hangi teknolojilerin ve hangi faaliyet sektörlerinin gelişeceğine toplum adına karar vermemelidir"; "Devlet, ekonomik gelişmenin çerçevesini ve koşullarını belirler" ve "arzulanan gelişmeleri iradeci biçimde teşvik etmelidir"; "Devletin ve komünlerin planları, işletmelerin kararlarında hesaba katmaları gereken hedefleri ve yönelimleri önceden hazırlar"; "İşletmelerin ve devletin planlarının çerçevesi ve politik koordinasyonu.. genel çıkarı belirgin olarak göze almalı ve ekonomik ve toplumsal komisyonların katılımıyla hazırlanmalıdır". 1970'li yıllarda pratik

olarak terk edilmiş olan Fransız usulü planlama, burada, mezarından çıkarılmışa benzemektedir.

Programın çalışma süresindeki indirime verdiği merkezi önem nedeniyle, ekonomik politikayı içeren bu bölümün, en azından özet biçimde, çalışma süresindeki indirimin tek amaca yönelik bir önlem değil, bir zaman politikasını, işletmelerin ve kamusal idarelerin planlarının koordinasyonunu, hazırlık evresinden itibaren sendikaların katılımını içeren bir politika bütünü olduğunu belirtmesi; ve ücretle telafi etmenin sadece her bir işletmenin hizmetine konulmakla kalmayacağını, fiyatlar sisteminde dengesizlik yaratmayan, rekabete ayak bağı olmayan kamusal bir finansman da getireceğini belirtmesi beklenebilir[3]. "Finansman modelleri hazırlıyoruz," biçimindeki kısa önerme neredeyse komiktir: SDP niçin uzun süredir bu işe girişmemiştir?

Ekonomik rasyonalitenin açılımının sınırlandırılmasını gerektiren yönelim ve hedefler üzerine program iki temel proje sunar: Ekolojik yeniden yapılanma ve ekonomik kısıtlamalardan kurtulmuş faaliyet ve hayat alanlarının genişletilmesi.

5. *Ekolojik yeniden yapılanma.* Ekolojik yeniden yapılanmaya (ya da "modernizasyon"a) ayrılmış bölüm, dönüşümün en acil olduğu sektörleri inandırıcı biçimde sıralar: "Ekonomimizin ["dayanıklı" ve "kolay tamir edilebilir" olması gereken] ürün kavramından tüketime ve malların yerinden kullanımına uzanan ekolojik yeniden yapılanması... bütün üretim ve enerji dönüşümü biçimlerini içerir" ve "kimya sanayisinin, ulaşım ve tarımın ekolojik yeniden yapılanmasını" gerektirir. Bu sonuncusu kesin ve ayrıntılı biçimde ele alınmıştır.

Sanayi sisteminin ekolojik değişimi, özellikle, ağır sanayi ve sermaye yoğun alanları kapsayacaktır. Örneğin kimya sanayisi, özellikle "doğal dengeleri dikkate alan" bir tarıma geçiş nedeniyle satışlarında kolaylıkla gözlenebilir bir gerilemeye tanık olacaktır. Kimya sanayisi, kimyasal tarımın gübreler ve bitkilerin sağlığı

3. Bu noktalar 8. ve 9. bölümlerde geliştirilmiştir.

için gerekli ürünlere harcadığının bir bölümünü harcayacaktır. Şehirlerdeki ve şehirlerin altındaki kamusal ulaşımın gelişimi, mal ve insan taşımacılığında demiryolunun karayolu üzerindeki önceliği, hız sınırlamaları ve dayanıklı, tamiri kolay ve "ekolojik açıdan inandırıcı" ulaşım araçları otomobil üretiminde bir gerilemeye yol açacaktır. Kamusal ulaşımdaki gelişim, sanayiye, onun yerine konacak, aynı yoğunlukta çıkış yolları sunmayacaktır. Sanayi ne büyüyecek, ne de büyümeye devam etmek zorunda kalacaktır. "Hayatın temellerini sağlamlaştıran, niteliğini iyileştiren.. öz-belirlenmeyi ve yaratmanın özerk faaliyetlerini destekleyen şeyin büyümesi gerekir. Hayatın doğal temellerini tehdit eden şeyin küçülmesi ve ortadan kalkması gerekir."

"Teknik yenilenme sadece ekolojik yeniden yapılanmaya ve rasyonalizasyona hizmet etmekle kalmamalı", aynı zamanda "çalışma üretkenliğini yükseltmeli", "çalışma süresindeki indirimi mümkün kılmalı" ve "yabancılaşmış çalışmayı özgürleştirmelidir". Kısacası, azami verimlilik ve kârlılığın ekonomik ölçütleri sosyo-ekolojik ölçütlere bağlanmalıdır.

Oysa, ekonomik verimlilik zorunluluğu, ekolojik önlem zorunluluğundan temelde farklıdır. Ekolojik rasyonalite, mümkün olduğunca az kullanım değeri ve yüksek dayanıklılığı olan malla, yani asgari bir çalışma, sermaye ve doğal kaynakla maddi ihtiyaçları en iyi biçimde tatmin etmekten oluşur. Buna karşılık, azami ekonomik verimlilik arayışı, azami etkinlikle gerçekleştirilmiş azami üretimi mümkün olduğunca yüksek bir kârla satmaktan oluşur; bu da, tüketimin ve ihtiyaçların azamileştirilmesini gerektirir. Sadece bu sonuncusu, büyüyen sermaye miktarlarının kârlılığını sağlayabilir. İşletme düzeyinde azami verimlilik arayışı, sonuç olarak, ekonomi düzeyinde, büyüyen israflara neden olur. Ama, ekolojik açıdan kaynakların israfı ve yıkımı olarak görülen şey, ekonomik açıdan büyüme kaynağı olarak algılanır: İşletmeler arasındaki rekabet, yeniliklerin hızla artmasına yol açar, modanın sık sık değişmesi sayesinde satışların hacmi ve sermaye dolaşımı ürünlerin en hızlı biçimde yenilenmesini sağlar. Ve ekolojik açıdan, bir ekonomi olarak beliren şey (ürünlerin dayanıklılığı, hastalıkların ve kazaların önlenmesi, daha az enerji ve kaynak tüketimi), GSMH

ile birlikte, ekonomik olarak ölçülebilir zenginliklerin üretimini azaltır ve makro-ekonomik planda bir sıkıntı kaynağı olarak ortaya çıkar.

"Ekonomik demokrasi"ye ayrılan bölüm, ekolojik rasyonalite ile ekonomik rasyonalite arasındaki bu çelişkiyi kabul eder ("bir ekonomi, eğer demokratik kararlar ekonomik güç ve kâr arayışı üzerinde egemenlik kurarlarsa, ekolojik ve toplumsal olarak savunulabilir olur"), ama ekolojik yeniden yapılanmaya ayrılmış bölüm; iki rasyonalitenin de bir olduğunu göstermeyi amaçlar: "Ekolojik olarak akla uygun olmayan şey zaman içinde ekonomik olarak rasyonel olamaz... Ekolojik zorunluluklar, ekonomik faaliyetin temel ilkeleri olmak zorundadır. Ekolojik modernleşmeye zamanında girişirsek, geleceğin pazarlarını fethetme şansımızı yaratır ve ekonomimizin rekabet etme özelliğini iyileştirebiliriz."

Sadece bu son önerme gerçeğin bir bölümünü içermektedir. Güneş enerjisinin ekonomik üretimini, hidrojen stokunu ve hidrojenli motorları, bitkilere yararlı biyolojik ürünleri, vs... ilk geliştirenler yeni iş alanlarının açılabileceğini ve oraya önemli sermaye yatırımları yapabileceklerini umabilirler. Ama, ekolojik rasyonalizasyonun, bir "çevre ekonomisi"nde, başka yerde biriktirilmiş emeği ve sermayeleri kullanarak klasik sanayilerin azalmasını ve biçim değiştirmesini telafi edebileceğine inanmak yanıltıcı ve çelişkili olur. Birçok işletme için, ekolojik biçim değiştirme, geçiş dönemi boyunca bir büyüme motoru olabilir, ama makro-ekonomik açıdan bu uzun vadeli bir hedef olamaz. Bütün olarak sanayi ve ekonomi, ekolojik modernizasyon sayesinde, daha iyi bir noktaya ulaşacağını beklememelidir; sadece, ekolojik modernizasyon olmazsa çok daha kötü bir noktada olacaklardır. Burada söz konusu olan, ekonomik çıkar tarafından güdülendirilen bir tercih olarak sunulmaması gereken çerçevesi çizilemeyen bir politikadır. Geçmişte olduğu gibi devam etmenin olanaksızlığını ve harekete geçmemenin, kararsızlığın ekonomiyi de etkileyecek dehşetli sonuçları olacağını vurgulayarak, bu politikanın ekonomik çıkarların (sermayenin çıkarlarının) tersine işlediğini kabul etmemiz gerekir.

Ekolojik rasyonalizasyonun anlamı, "daha az ama daha iyi"

sloganıyla özetlenebilir. Bunun hedefi, daha az çalışarak ve daha az tüketerek daha iyi yaşanacak bir toplumdur. Ekolojik modernizasyon, yatırımın ekonominin büyümesine değil, küçülmesine hizmet etmesini gerektirir, yani modern anlamda ekonomik rasyonalite tarafından yönetilen alanın daralmasına hizmet etmelidir. Kapitalist birikim dinamiğinde sınırlama ve tüketimin kendi kendine sınırlanması yoluyla azalma olmadan ekolojik modernizasyon olamaz. Ekolojik modernizasyonun gereklilikleri, dönüşmüş bir Kuzey-Güney ilişkisinin gereklilikleriyle ve sosyalizmin temel hedefleriyle örtüşür.

Bunun varsaydığı kültürel değişim, programın IV. bölümünde anlatılan değişimdir.

6. *Kültürel değişim.* "Temel ihtiyaçların tatmininin gerektirdiği harcamalar kısıtlandığı ölçüde, kültürel, ilişkisel, toplumsal ve yaratıcı faaliyetler için giderek büyüyen alanlar açılır. Bu nedenle, bu alanların yaygınlaşmasını destekleyeceğiz." Burada söz konusu olan yaygınlaşma ekonomik düzeyde değildir; bu yaygınlaşmanın, kültürel sanayinin, dinlence sanayisinin ve kişisel hizmetlerin gelişimiyle bir ilişkisi yoktur, oysa "küreselleşme" yandaşları birçok iş kolundan bunu beklemektedir. Ekonomik faaliyet ile kültürel faaliyet arasındaki farklılık esastır. Ekonomik rasyonalite sonuna kadar araçsal bir rasyonalitedir: Kullanılan araçlar hedeflenen amaçlardan ayrıdır ve bunlar, sermayeyi değerlendirmenin araçlarıdır. Ama bu tür yararcı bir hesap, faaliyetin amacının faaliyetin *içinde* (faaliyet *aracılığı ile* değil) gerçekleştiği hiçbir alanda uygulanamaz bir şeydir; örneğin insanlara, hayvanlara ya da nesnelere yönelik bakım hizmetleri, sanat ve yeteneklerin ortaya konulduğu kendinden *başka* hiçbir şeye yarar sağlamayan hizmetlerdir.

Bu nedenle toplumumuzdaki tüm faaliyetleri "çalışma" diye adlandırmak, sonra da "toplumumuzda iş eksik değildir" sonucuna varmak aldatıcıdır. Gerçekte, burada eksik olan ekonomik hedefli ve yararlı, toplumsallaşmaya ve parasallaşmaya elverişli çalışma-

dır; mevcut olan ise, ekonomik olarak rasyonel ve rasyonelleştirilebilir olmayan ve bu nedenle, asla layık oldukları gibi kabul edilip geliştirilmeyen işlerdir. "Eşit miktarda çalışma satın alabilecek hiçbir şey üretmeyen" çalışmayı üretken olmayan -yani, ekonomik rasyonaliteden bağışık- diye nitelendiren Adam Smith'de bu ayrımlar vardı. "Üretken olmayan bir çalışma yapanlar ya da hiç çalışmayanlar *gelirle* yaşarlar," diye ekliyordu Adam Smith; yani artı-değerden alınan bir gelirle yaşarlar.

"Askıda bırakılan birçok amaç" ve "ihmal edilen birçok ihtiyaç" özellikle ihmal edilmiş ve askıda bırakılmıştır, çünkü ekonomik ölçütlere yanıt vermezler ve ekonomik terimlerle değerlendirilemezler. Sonuç olarak, ya "kamu fonlarından finanse edilen hizmetler" tarafından (yani artı-değerden alınan parçalarla), ya da herbiri kendisi için veya grup halinde yardımlaşma içinde olan insanlar tarafından üstlenilmek durumundadır. Programın yaptığı gibi, "toplumsal olarak gerekli bütün çalışma biçimlerine aynı değeri vermek" saçmadır, çünkü insanların kendilerini verdikleri bütün faaliyetler aynı değere ya da aynı rasyonalite tipine uymazlar ve içlerinden bir bölümünün güdü olarak toplumsal gerekliliği yoktur ve olması da gerekmez. Dünyaya çocuk getirmemizin, onları yetiştirmemizin, vücudumuza ve oturduğumuz yere bakmamızın nedeni toplumsal gereklilik değildir ve bu yüzden toplumun bize buyurmasına, kontrol etmesine ya da tüm bunları yargılamasına karşı çıkarız.

Şu önermenin toplumsal yararlılığı kabul edilemez: "Devlet ve toplum, aile topluluklarının sağladıklarına bağımlıdır. *Bu yüzden* (altını ben çizdim) bu topluluklar korunmalı ve teşvik edilmelidir." Bu yararcı yaklaşım, herkesin kendi hayatının gidişini belirleme ve birey olarak gelişme hakkı üzerinde temellenecek bir projeyle uyum içinde değildir. "Devlet ve toplum ona bağımlı" *diye* bir topluluğa girmeyi kim ister? Bu ifadenin doğru olabilmesi için tersine çevrilmesi gerekir: "Yaşam ortaklıkları, kişinin gelişimi için kaçınılmazdır. *Bu yüzden*, devlet ve toplum onları, kişinin zaman aşımına uğramayacak hakları adına korumalı ve güçlendirmelidir."

Sol bir toplum projesi, kendileri için gerçekleştirilmeyi hak

eden faliyetlerin varlığından yola çıkmalıdır; hayatın anlamı ve niteliği, bireysel gelişme ve egemenlik buna bağlıdır, ama ekonomik rasyonalitenin ağır basması nedeniyle, bunlara zaman ayrılmamış ve toplum onları kabullenmemiştir. Toplumsal zamanın bu tür faaliyetler için kullanılabilir olması gerekir. Karşılığı ödenen ve ödenmeyen faaliyetlerin olması gerekir. Böylece bunların erkek ve kadın arasında eşit dağılma gerekliliği kendini daha da güçlü duyuracaktır.

Bildiğim kadarıyla tarihte ilk kez, büyük bir politik partinin projesinin "duyarlılık" ve "imgelem", "aşk ve birlikte yaşama, düş ve düşünme" gibi "kadınsı değerler"in önemini belirtmesini özellikle sevindirici buluyorum. "Erkekler de, duygunun ve imgelemin rasyonaliteye ve verimliliğe sözde eril biçimde tabi olmasının kendilerini yoksullaştırdığının ya da hasta ettiğinin bilincine varmaktadırlar." Bu düşünce Herbert Marcuse'da (1969) bulunmaktadır.

> Gelecek bizden, kadınlardan ve erkeklerden, uzun süredir dişil olarak kabul edilen birçok niteliği istemektedir... Eğitim bunu dikkate almalıdır. Dünyanın, erkek ve dişi dünyasına ayrılmasının aşılmasına yardım etmelidir.
> Akıl yürütme yeteneği kadar duyarlılık da gelişmeye ihtiyaç duymaktadır.
> Bütün kadın ve erkeklerin ilginç mahalle ve çevre faaliyetlerine, sendikal ya da politik hayata, (...), yaratmaya, müzik yapmaya, yazmaya ya da heykel yapmaya, spor yapmaya, bahçe işleriyle ya da mekanikle uğraşmaya imkânları olmalıdır. Mahalli ve eğitimle ilgili politikalar tüm bu açılardan en iyi koşulları yaratmaya dikkat etmelidir.
> Kadınlar ve erkekler profesyonel çalışmayı, ev ve aile işlerini, gönüllü ve kültürel faaliyetleri iyi biçimde kaynaştırsınlar diye beş günlük hafta kapsamında altı saatlik işgününü oluşturmamız gerekir.

Dahası, program, "aileye ücretli izin ve ev bakımını sağlamak için ücretli izinler" de öngörmektedir. Ekonomik değerlerin üstünlüğüne son verecek ve sosyalist bir toplumun yolunu açacak olan budur.

Kadın hareketinin etkisi burada meyvelerini vermiş gibidir. Bu yönelimleri uygulamaya koyacak politik-kültürel öznelere gelince,

program, benim hiçbir şey eklemeyeceğim şu bilgileri verir:

> Sivil inisiyatifler ve toplumsal hareketler dünya kavramını değiştirirler ve aynı zamanda bu değişimin ifadesidirler. Önemli temalara ilişkin tartışma açarlar, politik iradenin oluşumuna yeni alanlar sunarak demokrasimizi canlandırırlar, politik kültürümüzü zenginleştirirler. Partilere sürekli olarak yenilenen biçimde meydan okuyabilirler ve okumaları gerekir, ama asla onların yerine geçemezler.
> Politik kültür, gelecek projesiyle şimdiki gerçeklik arasındaki gerilimde zayıflar. Gelecek projesi, eğer milyonlarca kadın ve erkek yurttaş umutlarını ona bağlarsa etkilidir. Eğer politika yalnızca nesnel kısıtlamaların doğrulanması değilse (...) ve reformlar gerçekleştirilebilirse (...) inançların ve kaygıların politik uzamda ifade edilmeleri gerekir.

Bu reformlar, "eski ve yeni toplumsal hareketlerin ittifakı" tarafından yürütülmelidir. Sendikalarla işbirliği bu ittifakın ana merkezi olarak kalmaktadır. Ama bu ittifak, gündelik deneyimleri ya da yeni toplumsal hareketlere katılımlarıyla temel reformların gerekliliğine inanmış olan herkesi de içermelidir."

Mi va bene cosi

V. SOSYALİZMİ YENİDEN TANIMLAMAK İÇİN[1]

Rus Devrimi'nden doğan egemenlik sistemlerinin çöküşünden sonra, sorun, "kendinde sosyalizm"in hâlâ geleceği olup olmadığını bilmek değildir. Bu soru anlamsız kalacaktır. Söz konusu olan, kapitalizmi aşmayı gerektiren ve toplumsal ilişkilerin ve doğayla ilişkilerin anti-kapitalist bir kavramını tohum halinde içeren çelişkilerin, ihtiyaçların, çatışmaların, özlemlerin hangi biçimler altında gelişmeye devam ettiklerini ya da devam edip etmediklerini bilmektir. Bu çatışmaların ve karşıtlıkların yorumlanma ve yaşanma tarzı sosyalizmin ne olabileceğine ve olması gerektiğine karar verecektir. Sosyalizm, gerçekliğin "bilimsel olarak doğru"

1. **Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte**, 6.1990'da çıkan makale.

bilgisinin sonucu asla olamaz, ama faillerin kendilerini tanıma tarzına gönderme yapan yorumlara her zaman bağlı olacaktır: onların öznelliklerine, toplumsal imgelemlerine, kültürel beklentilerine, farklı bir hayat özlemlerine.

Hiçbir sistem sosyalist değildir

"Bilimsel bir sosyalizm" düşüncesi bütün anlamını kaybetti. Gelişme yasalarının ve politik-ekonomik kavramlarının sözde bilimselliğinde, "reel sosyalizm" ülkelerinde, açık bir politik işlev vardır: Halkın ihtiyaçlarını ve arzularını "öznel" ve "bilimsel değil" diyerek reddetmenin ve halkı bir sanayi aygıtının, uluslararası bir işbölümünün inşasının sistematik buyruklarına boyun eğdirmenin olanaklarını Parti-Devlet'e sunmak. Ekonomik planlama, toplumu büyük bir makine modeli üzerinden tasarlıyordu; bu makinenin bütün organları merkezi bir denetim salonundan yönetiliyor ve makinenin taleplerine uygun tavır ve davranışlarda bireyler istiyordu. Hayat bütünüyle rasyonelleştirilmeliydi, yani herkes devlet-sanayi megamakinesinin kendisine tahsis ettiği işlevi yerine getirerek davranmalıydı. Militarizasyonla birlikte giden bu işlevselleşmeye karşı direnişler "küçük burjuva bireyciliği"nin işaretleri olarak mahkûm ediliyordu.

Sosyalizm, kendini bütünlüklü bir bilimsel rasyonalizasyona yönelik sistem olarak kavradıkça ölmüştür. Bilimsel rasyonalizasyon iddiasından yola çıkmış, yaşanan deneyimden ve bireylerin özgürleşme ve özerklik özlemlerindeki bütün bağlardan kopmuştur. Ama sosyalizm, kökensel anlamına uygun olarak, burjuva devrimiyle başlayan ve kapitalizmin kadınları ve erkekleri sistematik sınırlamalara, malın hükümranlığına bağlı egemenlik ve yabancılaşma ilişkilerine tabi kıldığı alanlarda gerçekleşmeyi bekleyen bir kurtuluş özlemi olarak anlaşıldığı ölçüde, hareket olarak ya da tarihsel bir ufuk olarak var olacaktır.

Serbest rekabete karşı dayanışma birliği

Demek ki sosyalizm, kapitalizmle ilişkisi içinde, kapitalizmin olumlu inkârı olarak kavranmalıdır. Kapitalist modernizasyonun tamamlanmamışlığının, ikili görünümünün ve pazar ekonomisinin kabul edilmeyen sonuçlarının ürünüdür. Kapitalist modernizasyon, girdiği her yere yeni baskı, sömürü ve yabancılaşma biçimlerinin yanı sıra radikal özgürlük momentleri de getirmiştir. Tarihte ilk kez, bireylere kendi maddi çıkarlarını izleme hakkını tanıyarak onları despotizmden ve keyfilikten kurtardı. Bundan da, satıcıların serbest pazarlardaki rekabeti; yani herkesin herkese karşı mücadelesi doğdu.

Serbest rekabet, her işletmeyi üretim unsurlarını azami verimlilikle kullanmaya, yani verimliliklerin, kârların, yatırımların ve yeniliklerin sınırsız azamileşmesini aramaya zorluyordu. Böylece ekonomik rasyonalite, pazar yasalarının özgür oyunu sayesinde, önceki toplumlarda engel teşkil eden dinsel, kuralcı, etik, toplumsal kısıtlamalardan kurtularak özgürlüğüne kavuştu. Kapitalizm, verimliliklerin ve kârların azamileştirilmesi amacıyla, rekabeti en yüksek gereklilik haline getiren ve toplumu, eğitimi, çalışmayı, bireysel ve kolektif tüketimleri, sermayenin mümkün en iyi biçimde değerlendirilmesinin hizmetine ara vermeksizin sokan tek toplum biçimidir ve öyle kalacaktır -bu da onu, ekonomik rasyonalite alanını faaliyetin ve hayatın bütün alanlarına yaymaya itmektedir.

Sosyalist hareket, ekonomik rasyonalitenin alanını etik istekler üzerinde kurulu yeni toplumsal sınırlamalara tabi kılmak için ortak amaçlar temelinde dayanışma içinde bir araya gelmiş bireyler tarafından sürdürülen mücadele içinde doğdu. Çalışanların kişisel bütünlüklerini, hayatlarının gidişatını, bireysel ve toplu olarak kendilerinin belirleme hakkını sadece bu sınırlamalar garanti edebilir. Sosyalist hareket, bireyleri özerklik ve gelişme imkânlarından yoksun bırakan, pazar, rekabet ve kâr mantığının engel oluşturduğu alanlarda bireylerin özgürleşmesi amacına ve anlamına sahiptir ve bu amaç ve anlamı sürdürmeye devam eder.

Korumacı devlet sosyalist değildir

Kapitalizmin tarihi, merkezi planlamalı ekonomik sistemle pazar ekonomisi arasında başka hiçbir yolun var olmadığı önermesini çürütür. Azami (sabit ve dolaşan) sermayenin azami verimliliği mantığı çalışma koşullarını, yatırımları, tüketim modelini ve hayat tarzını, kültür ve değerler sistemini belirlediği ölçüde, sanayileşmiş ekonomik sistemler kapitalist oldukça ve kapitalist kaldıkça bu önerme doğrudur. Bununla birlikte, kapitalist ekonomik sistemlerin özel ve kamu yatırımlarını (örneğin araştırma, eğitim ve yetiştirme, altyapılar, enerji, sağlık politikaları konusunda) planlamak, müdahaleler ve kamusal teşvikler yoluyla pazarı düzeltmek ve düzenlemek zorunda oldukları ve aynı zamanda pazar mantığını sınırlandırmak ve toplumsal yasa ve kurumların dayattığı sınırlar içinde serbest rekabeti içermek zorunda oldukları açıktır.

Pazar yasalarında ifade edildiği biçimiyle ekonomik rasyonalite tarafından yönetilen alanın bu sınırlanışının ekonomik liberalizm yandaşlarının mücadele ettiği ve reddettiği bir olgu olması, bir yandan sermayenin mantığı içinde cisimleşen ekonomik rasyonaliteyle, diğer yandan bireysel ve toplumsal ekonomik-olmayan istek ve ihtiyaçlar arasındaki çatışmanın ne kadar merkezi bir çatışma olduğunu gösterir. Korumacı devlet, demokratik bir sosyalizm değil, az çok insancıllaşmış kapitalizmdir. Korumacı devlette kapitalizm, sınırlı bir çerçeve sunan toplumsal yasalarla süslenmiştir. Devletin bu sınırlamalarının ne yaşanan bir toplumda, ne de yaşanan dayanışma biçimlerinde kökleşememesinden dolayı bunların sosyalizminden söz etmek olanaksızdır. Toplumsal yasalar, ortak aidiyet duygusu üzerinde kurulu toplumsal bağlantıyı ve taban topluluklarının çözülmesini sadece telafi ederler; hatta meta ilişkilerinin sürekli yayılmasını kolaylaştırarak bu çözülmeyi hızlandırırlar. Korumacı devlet, pazar toplumunun "herkes kendisi için"ine karşı genel çıkarın koruyucusu olur ve sivil toplumun ayrılmış bir düzeyi olarak genel çıkarın savunmasını üstlenerek bunu destekler.

İktidar organları ve teknik kısıtlamalarıyla sanayiye dayalı bü-

rokratik sistem ekonomik açıdan rasyonel faaliyetlerin bütün alanı toplumsal bireylerin özlemlerine ve hayati ihtiyaçlarına uygun olarak kendileri tarafından belirlenen işbirliği ve değişim biçimlerinin hizmetinde olacak biçimde yeniden yapılandırılmadığı sürece sosyalizmden söz edilemez.

Sosyalizm, komünizm, özgürleşme

Sosyalizmi, özgürleşme ve özerklik gereğinin ortaya çıkardığı anlam ufku olarak anlamak gerekir: Farklı bir ekonomik ve toplumsal *sistem* olarak değil, tersine, toplumu, bir sistem, bir megamakine yapan her şeyi ortadan kaldırmanın ve aynı zamanda, "bireyselliklerin özgür gelişiminin" gerçekleşebileceği kendi kendine örgütlenmiş toplumsallık biçimlerinin pratik projesi olarak anlaşılmalıdır.

Bu ilişki altında, sosyalizmle komünizm arasında belirgin farklılık yoktur. Bu ikisini *bugün* bizim için ayıran şey, komünizmin kendine perspektif olarak, ücret de dahil, meta ilişkilerinin radikal biçimde ortadan kaldırılmasını seçmiş olmasıdır -ve bunun sonucu, büyük ekonomik alanlar ölçeğinde işbölümünün ve uzlaşmanın ortadan kaldırılması; makro-ekonomik ve makro-toplumsal düzenlemenin ve yönetiminin ortadan kaldırılması; devletin ortadan kaldırılması - böylelikle karmaşık sanayi toplumu, herkesin herkes tarafından belirlenmiş ve herkesi içeren ortak hedefleri başkalarıyla birlikte izleyen üyeler olduğu ve kendisini ait hissettiği topluluğun bireyleri tarafından yaşatılabilir; *ya da* karmaşık sanayi toplumları bir kibbutz federasyonunun, yani kendi içine kapalı ve kendi kendini yöneten çalışma ve hayat topluluklarının yararına *ortadan kaldırılabilirler*.

Buna karşılık sosyalist perspektifte, işleyişi bireyler tarafından tamamıyla denetlenemeyen ve onların ortak iradelerine indirgenemeyen bir *sistem* olan toplumu oluşturan her şeyi *ortadan kaldırmak* söz konusu değildir. Sistemin imparatorluğunu indirgemek ve onu, kendi kendini belirleyen toplumsal ve bireysel faaliyet biçimlerinin denetimine ve hizmetine sokmak söz konusudur.

Önemli olan toplumu, sayısız ortaklık ve işbirliği biçimlerinin gelişebileceği alanlar toplamına dönüştürmek ve yenilenmiş politik, sendikal ve kültürel biçimlerle toplum içindeki hayatın yeniden uyarlanma ve öz-örgütlenmesinin somut imkânlarını ortaya çıkarmaktır.

Bireyler, sadece dayanışma birliği ve gönüllü işbirliği yoluyla, bir toplum yaratmanın failleri haline gelmek için, sermayenin ve meta değişimlerinin mantığına bağlılıklarından kurtulabilirler. Sosyalizm için mücadele etmek, bütün alanlarda bireylerin kendi kaderlerini tayin etme, eşitlik, kişilik bütünlüğü haklarını istemek ve bu toplumun, bu hakkın önüne çıkardığı bütün engelleri yeniden biçimlendirecek tarzda davranmaktır. Raince Land[2] tarafından bir süre önce sergilenen tavır da böyledir:

> Bana göre sosyalizm, maddi uygarlık, çalışma, yaşam tarzı ve tüketim alanlarında bireylerin gelişmesi için giderek büyüyen alanlar yaratacak biçimde gelişen bir toplumdur... Doğal kaynakları düzenleyen, çok sayıda alt-kültürün gelişimine imkân tanıyan ve bireysel özerkliğin gelişebileceği alanları yaygınlaştıran bir hayat ve tüketim tarzı... Bunlar yeni bir rasyonalite kavramından doğan değerlerdir. Ekonomik hayata karar verenler stratejilerini hazırladıklarında ve bireylerin örgütlerinde, birliklerinde ve demokratik inisiyatiflerinde yaşayan çıkarları ve hissedilen ihtiyaçları temelinde kararlarını belirlediklerinde bu yeni rasyonalite kavramı etkin olacaktır.

Kapitalizmin sistemli önermeleri hayatın korunmasına uygun olmayan biçimde ortaya çıktığında ve hayatın doğal temellerinden başka, onun yönünü değiştirme imkânını da tehdit ettiğinde, kapitalizmin aşılması acil bir hedef olur.

Çalışmanın ve bunun sonucunda sadece işçi sınıfının eyleminin doğurduğu acil ihtiyaçlarla toplumun sosyalist bir dönüşümünü beklemek artık mümkün değildir. Çalışma ile sermaye arasındaki sınıf karşıtlığı sürer, ama bu, geleneksel sınıf analiziyle

2. Doğu Berlin'deki Humboldt Üniversitesi'nde profesör olan Rainer Land, muhalif bir Marksist ekiple birlikte Doğu Alman toplumu için radikal-demokratik bir reform projesi hazırladı. 1990 Ocağı'nda Rotbuch'a (Berlin) çıkan bu proje, **Das Umbaupapier**, "reel sosyalizm" denen bir rejimin sosyalist dönüşümünün en ilginç denemelerinden biridir.

açıklanamayan ve işyerlerinde olmayan, sömürü ilişkilerinden kaynaklanmayan karşıtlıklarla örtülmüştür. Dünün profesyonel işçilerinden farklı olarak modern ücretliler, üretim üzerindeki iktidarlarının ve toplumda iktidar talep etme haklarının bilincini meslekleriyle ya da işlevleriyle özdeşliklerinden türetmiyorlar. Genellikle çalışmalarının ya da işyerlerinin dışında yaşadıkları deneylerden yola çıkarak, kiracı, komün üyesi, tüketici, anne baba, eğitici, öğrenci, işsiz olarak kapitalizmi sorguluyorlar. Kapitalizmi radikal biçimde tartışma yeteneği, bir mesleği uygulamaktan çok, çalışanların amaçları karşısında takındıkları eleştirel mesafeden, yani çalışmanın kullanılmadan kalmaya mahkûm ettiği bireysel kapasite ve toplumsal yetenek fazlalığı, mümkün olması gereken hayat niteliği, özerklik ve kişisel gelişme ile bütün alanlarda verimlilik yarışı ve azami kârlılığın egemenliği arasındaki çatışma karşısındaki tavırlarından kaynaklanıyor. Bütün sanayileşmiş ülkelerde kapitalist rekabet, toplumsal hizmetleri azaltmaya, cumartesi ve pazar günleri yeniden çalışmaya, gece işini yaygınlaştırmaya, çalışmayı geçicileştirmeye, nüfusun büyük bir bölümünü marjinalleştirmeye, yaşam tarzını düşürmeye, kısacası yararsız olan şey daha çok kârla üretilsin ve en iyi ücreti versin diye özü kurban etmeye yönelmektedir.

Sermayenin teknik aygıtları, bireyleri sadece çalışma güçlerinden değil, duyusal yeteneklerinden, hayatlarını seçme ve üstlenme imkânlarının koşullarından da yoksun bırakır. Hayatın gelişimine uygun bir dünyanın yeniden inşası sanayi toplumunun ekolojik modernizasyonunu değil, eko-sosyalist, anti-teknokratik ve antiotoriter bir modernizasyonu gerektirir. Çalışmanın yeniden dağılımı ve süresinin kısaltılması ile birlikte giden "seçilmiş zaman" politikası; paralı olmayan faaliyetlerin gelişimi için büyüyen alanlar; üretim ve yatırım kararlarının demokratikleştirilmesi; telafi edici tüketimlere karşı kültürel alternatifler..., sadece bunlar ekolojik olarak desteklenebilecek ve görece basitliği gönüllü kendinisınırlama üzerine kurulu olan bir tüketim modeline, özgürlük içinde götürmeye uygundur.

Diğer yol, kapitalizmin ekolojik modernizasyonu yolu, hayatın doğal temellerini tahrip edecek kadar tehlikelidir ve ayrıca başka

bir planda bu yolun izlenmesini de tehdit eder. Gerçekten de, diğer tüketim sanayileri gibi aynı azami kârlılık buyruklarına uyan bir eko-sanayinin ve bir *eko-business*'ın gelişimiyle, hayatın "doğal" temelleri üretilebilir ya da yeniden üretilebilir: Temel ihtiyaçları mümkün olan en rasyonel (en "ekonomik") biçimde tatmin etmek yerine, üretilmesi en kârlı malların azami akışıyla tatmin etmek. Hayatın temellerinin yeniden üretimi, doğal çevrimlerin yerine sentetik yuvaları yapay olarak koyan, yaşam alanını bir anlamda ekonomileştiren, hayatın üretimini, insan hayatı da dahil, sanayileştiren, ceninleri ve organları ticarileştiren, genetik mühendisliği yoluyla insani yetenekler de dahil, canlı organizmaların yeteneklerini azamileştiren bir eko-tekno-faşizm tarafından örgütlendirilebilir.

Eğilim şimdiden ortadadır ve rekabet edebilirlik adına hayatın üretiminin ve yeniden üretiminin ekonomik rasyonalizasyonu amacıyla uygulanan baskıları engelleyecek olanlar "etik" uzmanlarından oluşan komisyonlar değildir. "Etiği" belli uzmanların ihtisas konusu yapmak etiği yaşamdan ve gündelik kültürden çekip koparmak, yok oluşuna göz yummaktır. Viyanalı tarihçi Siegi Mattl'ın yazdığı da budur:

> Sosyalizmin yeniden tanımlanması alışılmış yolların dışında yapılmalıdır, çünkü burjuva toplumunun bugüne kadar çok övündüğü "toplumsal sözleşme"yi sermaye, en azından Avrupa'da, inkâr etmek üzeredir... Sosyalizm, tarihte ilk kez, insanlığı oluşturan her şeyi, isyanı, toplumsal ve kültürel kendi kaderini tayin hakkı ve yaratma yeteneğini cisimleştirme göreviyle gerçekten karşı karşıyadır. Oysa burda söz konusu olan, kapitalist gelişmenin alt-ürünleri değil, karşıtlığın ve yıkımın ürünleridir... İnsanların, toplumsal makinenin kendileri için önbelirlediği işlevlerin uygulayıcıları olmaktan daha başka ve daha fazla bir şey olmaları için bir devrimci proje söz konusudur; kadınların ve erkeklerin bağlarını özgürce kurmaları imkânı ve özerklik söz konusudur; on emir, devlet ya da hisse senedi iktidarı biçimindeki, başkası üzerindeki egemenliği imkânsız kılmak söz konusudur. Sosyalizm, ayakta kalmak istiyorsa, yüz yıllık kaynaklarından yola çıkarak hatırlanmak zorundadır. Bugünkü mirasçıları nasıl olursa olsun, sosyalizm, kaynağını altüst oluşlar ittifakından almaktadır[3].

3. Siegi Mattl, "Was bleibt vom Sozialismus?" (Sosyalizmden ne kaldı?), **Mit wem ziebt die neve Zeit?** da, Sommerwerkstatt Steyr, 1988.

VI. ÇALIŞMA DÜŞÜNCESİNİN KRİZİ VE SANAYİ-SONRASI SOL

Çalışma kavramı, modernitenin, daha doğrusu sanayi kapitalizminin bir buluşudur. Meta üretiminin marjinal kaldığı ve temel ihtiyaçların evdeki kendi kendine üretim ve köy ekonomisi tarafından karşılandığı müddetçe, öz olarak "çalışma" kavramı, Marx'ın deyimiyle "hakiki çalışma", geçerli olamazdı. "Üretiliyor", "yapılıyor", "hazırlanıyor", "ortaya çıkarılıyor", "çabalanıyor", "iş yapılıyor", farklı, özel, aile topluluğu içinde sonsuz "uğraşlarla uğraşılıyor"du ve değişik *faaliyetler*, görevlerin değişmez bölüşümüne göre, erkek, kadın, çocuklar ya da yaşlılar tarafından üstleniliyordu. Bu faaliyetler, Ivan Illich'in tanımına göre[1], "türlendirilmiş"ti (*gendered*), yani ortak noktaları yoktu, kendi aralarında

1. Ivan Illich, **Le genre vernaculaire**, Paris, Le Seuil, 1983.

değiştirilebilir değillerdi ve tek bir ölçü birimine göre kıyaslanamaz ve değerlendirilemezlerdi. "Çalışma" kavramı yaratıcı ya da üretken edimi değil, güçlük, hoşnutsuzluk, yorgunluk *olan* faaliyeti belirtiyordu.

Günümüzdeki anlamıyla çalışma kavramı, meta üretimi ve tüketimi kendi kendine üretim üzerinde egemen olduğu ölçüde ortaya çıkar. Dolayısıyla, "çalışma" ile, ev içinde gerçekleştirilen beslenme, üretim, düzenleme ve bakım faaliyetlerinden temelde farklı bir faaliyet belirtilir; ve bu, "çalışma" ücret karşılığı yapılan bir faaliyet olduğu için değil, kamusal alanda yer aldığı ve *ölçülebilir, değiştirilebilir ve kendi aralarında değişebilir bir hizmet* olarak ortaya çıktığı için, sadece bu faaliyeti yerine getiren aile topluluğu üyeleri için değil, *başkaları için* bir kullanım değerine sahip bir hizmet olarak ortaya çıktığı için; özel ve imtiyazlı şu ya da bu şahıs için değil, ayrımsız ve sınırlamasız, *genel olarak başkaları* için ortaya çıktığı için "çalışma" adını alır.

Demek ki modern çalışma kavramı, köken olarak başkalarına yönelik bir hizmettir, onlar için bir yararlılık ve kullanım değerine sahiptir ve bu nedenle, onlardan gelecek bir ödülü ya da ödünü hak eder. Her şeyden önce iki nitelik çalışma kavramında temeldir:

1. Özel alanda değil, kamusal alanda yapılmalıdır.

2. Özel bireyler olarak değil, *toplumsal* bireyler olarak başkalarına dönük olmalıdır.

Sanayi kapitalizmiyle birlikte meta ilişkileri geliştikçe bu iki niteliğe bir üçüncüsü eklendi[2].

3. Çalışmanın, kabul edilmiş bir toplumsal geçerliliği ya da değeri olmalıdır ve bu değer, *herhangi bir başka çalışmanın* belirli bir niceliğiyle değişebilme imkânı tarafından, başka deyişle çalışmayı meta biçiminde sunma, satma imkânı tarafından kanıtlanır. Çalışma, meta biçimi sayesinde "genel olarak" toplumsal çalışma, soyut çalışma, bütün olarak toplumsal üretim sürecine katılma halini alır.

"Çalışma", maddeyi işleyerek ve doğaya hâkim olarak, bütün zenginliklerin kaynağı olan "poietik", yaratıcı faaliyet anlamını

2. Daha fazla bilgi için, bkz. A. Gorz **Métamorphoses du travail**..., **op.cit.**, bölüm, kısım 3.

XIX. yy. boyunca, profesyonel bir işçi sınıfının ortaya çıkışıyla elde etti[3]. Demek ki, modern çalışma kavramı, antropolojik bir kategoriyi değil, tarihsel-sosyolojik bir kategoriyi temsil eder. Hiçbir prekapitalist toplumda "çalışma", kavram olarak faaliyet gösteremiyordu. Çalışma kavramını her türlü rasyonel faaliyete yaymaya çalışıldığında karşılaşılan anlambilimsel güçlük, şu alıntıda yeterince ortadadır (eğer yazar, anlambilimsel bir el çabukluğuyla sosyalist çalışma ideolojisini kurtarmaya çalışmasaydı onunla hemfikir olurdum):

> Sosyalizmin öncelikli hedefi çalışmadan kurtulmak değil, çalışmayı kurtarmak olmalıdır. Burada *çalışma, yaratıcı faaliyet* anlamında anlaşılmalıdır ve kendi için çalışmanın profesyonel olmayan, ücretlendirilmeyen bütün biçimlerini, komşular arasındaki dayanışmayı, karşılıklı yardımlaşma gruplarındaki ve birliklerdeki karşılıksız faaliyeti vs. içermelidir. Çalışma süresindeki mümkün indirimleri iyi niyetli biçimde kullanarak *özgür faaliyetlerin* gelişebileceği alanlar yaygınlaştırılabilir; aynı zamanda, özgür faaliyetlerin gelişimi profesyonel hizmetlerin bir bölümünü ve sonuç olarak, ücretli çalışmayı yararsız kılabilir[4].

Böylece, yazar, "çalışma"nın "yaratıcı faaliyet" anlamında anlaşılması gerektiğini doğrularken, sadece ücret karşılığı gerçekleştirilen profesyonel faaliyetleri değil, "faaliyet", "özgür faaliyet" ya da "kendi için çalışma" (*Eigenarbeit*) diye adlandırılan, ekonomik amacı olmayan, profesyonel olmayan faaliyetleri de çalışma diye adlandırmaktan geri kalmıyor. Çünkü eğer çalışma "yaratıcı faaliyet" olarak tanımlanırsa, yaratıcı bir faaliyet olmayan çalışmayı nasıl adlandırmak gerektiği sorusu da hemen ortaya atılır: Örneğin, kasiyerlerin, yöneticilerin, temizlik işçilerinin, kamu kesimindeki (örneğin üçlü posta) ya da özel kesimdeki (hizmetçiler, mekanograflar, vs.) birçok işçinin çalışması nasıl adlandırılmalı? Eğer özgürleşmiş çalışma -Marx'ın terminolojisinde "özerk faaliyet" (*Selbstbetatigung*) -, ücret karşılığı gerçekleştirilen profesyonel nitelikli çalışmaların büyük çoğunluğuyla *aynı anlamda* değil-

3. Bkz. **Métamorphoses du travail...**, **op.cit**, I. bölüm, kısım I ve II.
4. Johano Strasser, "Sozialismus 2000 oder die Kunst des Möglichen", **Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte**, 6, 1990, s.585 (altına çizen A. Gorz)

se, her ikisine de "çalışma" kavramını nasıl uygulamalı? Ve her durumda, bu kavram her ikisine de eşit biçimde uygulanamıyorsa, o halde, bu kavramın uygulanacağı "gerçek", "hakiki" çalışma hangisidir?

Diğer yandan, süresi azaltılmış çalışma "özgür faaliyetler"le aynı nitelikte "yaratıcı faaliyet" ise, ya da tersine, eğer bunlar profesyonel faaliyetlerle aynı nitelikte çalışmalarsa, çalışma süresinin kısaltılmasından söz etmenin ne anlamı olacaktır? Çalışma süresinin kısaltılmasının, "çalışma"dan kurtarılmış saatlerin "çalışma"ya adanmasından ve sonuç olarak, çalışma süremizi *kısaltmamaktan* başka amacı yok mudur?

Avrupa solunda, çalışma ve zaman felsefesiyle en yoğun ilgilenen yazarlardan biri olan Oskar Negt, bu tür sorulara, çalışmanın "maddenin dönüşümünün özerk faaliyeti olarak ortaya çıkmak için sermayeden adım adım özgürleşme eğiliminde olan temel bir tarihsel kategori"[5] olduğu cevabını verir. Demek ki çalışma, Hegel'de olduğu gibi, insan varlığının kendi varlığını dışlaştırdığı faaliyet olarak anlaşılmalıdır -yani, nesnel olarak kendinin dışında olan varlık olarak ürün- "pratik-duyumsal faaliyet" olarak, "nesnel dünyanın uygun biçimi haline konma"[6] olarak, yani Yunan poiesis'i anlamında: "Yabancılaşmamış nesneler ürettiği" oranda bu, birey için, "kişisel gerçekleşme aracı"dır. Demek ki, çalışma burada, görünür biçimde, bir öznenin duyum dünyasını dönüştürdüğü ve kendini uyarladığı yabancılaşmamış, kendi kendini belirleyen faaliyeti ifade eder. Bu "canlı faaliyet"in özgürce gelişmesine olanak tanımak için, "özgürlük alanını genişletmek ve saat sınırlamalarını azaltmak"[7] zorunludur.

Poiesis anlamındaki "çalışma"nın temel-tarihsel bir ihtiyaç olduğu kesinlikle tartışma götürmez: Bireyin, kendisini çevreleyen dünyaya uyum sağlaması, ona damgasını vurması ve gerçekleştirdiği nesnel dönüşümler yoluyla özerk özne ve pratik özgürlük olarak kendini egemen kılması. Bununla birlikte sorun, esas olarak

5. Oskar Negt. "Aus Produktiver Phantasie", **Wege ins Reich der Freiheit**'de Berlin 1989, s. 69-70.
6. Oskar Negt, **Die Herausforderun der Gewerkschaften**, Frankfurt, New York, s. 292.
7. O. Negt, **op.cit.**, s. 33

XIX. yy.'ın profesyonel işçilerinden -üretim *işlemlerine* ve üretilecek *ürünlere* yaygın biçimde egemen olan, zanaatkârlara hâlâ benzeyen işçilerden- kaynaklanan bu çalışma kavramının, günümüzde makro-sosyal alanda egemen olan ve alışkanlık gereği yine "çalışma" diye adlandırılan, büyük oranda maddesizleştirilmiş, önbelirli, uzmanlaşmış, yöntemleri ve nihai hedefi üzerinde etkisi ve kavrayışı olmayan çalışmaya hangi ölçüler içinde uygulanacağıdır. Çalışma - poiesis düşüncesini, sanayideki ve dahası hizmetlerdeki, XIX. yüzyılın avandacıları, bakırcıları, tornacıları, duvarcıları, haddecileri vs.nin maddi dönüşüm ve yaratma faaliyetiyle hiçbir ortaklığı olmayan görevlere uygulamaya devam ederek, günümüzün çalışanlarından ve kadın, erkek işçilerinden, kendilerini gerçekleştirmelerini özellikle engelleyen görevleri, "kişiliklerini gerçekleştirme aracı" olarak kabul etmelerini isteme riskine çok kolayca düşülür. "Çalışmak, hayattır" biçiminde ciddiye alınmak istenen çalışma ideolojisi bir eğilim olarak yaşanır -Bir üreticiler topluluğu ütopyasıyla birlikte çalışma ideolojisi, patronların bir oyunudur, kapitalist üretim ve egemenlik ilişkilerini sağlamlaştırır ve milyonlarca işsizin varlığına rağmen, mesleki bağlılığı ve verimlilik etiğiyle, çalışma süresindeki ek işler yara-tabilecek indirimi imkânsızlaştıran bir çalışma elitinin imtiyazlarını yasallaştırır.

"Çalışma", "poiesis" anlamında ya da kimi zaman O. Negt'in yaptığı gibi, "praksis"[8] anlamında anlaşılmaya devam edilirse, gerçekten var olan işlerin ve mesleklerin büyük çoğunluğuna ancak kesin sınırlamalarla uygulanabilir. Çalışmanın poiesis'e denk olması gerekiyorsa, o zaman, yüksek düzeyde kalifiye çalışan nüfusta bile işlemleri ve hedefleriyle önceden belirlenen uzmanlaştırılmış ve maddesizleşmiş, gerçekte var olan "çalışma", "hakiki" değil, "sahte" çalışmadır.

Burada söz konusu olan basit bir kelime oyunu değildir. Geniş bir çalışanlar yığını, kendi çalışmasını, insan varlığının madde üzerindeki iktidarı sayesinde kendi varlığını gerçekleştirdiği faaliyet olarak anlamaya devam ettikçe, çalışan üzerinde uygulanan

8. "Hakiki çalışma"yı, "ortak hedefler için canlı çalışma" olarak açıkladığında, "kamusal çalışma... toplumun bütünü **içindir**". O. Negt, **op.cit.**, s. 32

bütün iktidar biçimlerinden özgürleşme çabası, çalışmanın özüne ait kalacaktır. Marx'a göre, çalışmanın, *bütün* çalışmanın, özerk faaliyete dönüşümü, yaşayan tarihsel ufuk olarak komünizmin anlamıydı: Burada söz konusu olan, uzak bir hedef değil, işçilerin sömürüye, baskıya, yabancılaşmaya karşı mücadelesinin yaşayan anlamıdır. Şeyleşme, kısıtlama, dar uzmanlık, "hakiki" çalışmanın ve özne olarak çalışanın özünün yadsınması olduğundan, çalışanın kendi yabancılaşmasını hissetmemesi ve özgürleşmeye çalışmaması olanaksızdır.

Demek ki çalışmayı özgürleştirme, çalışmayı özerk faaliyete dönüştürme arzusu, hakiki çalışmanın özüne ve onun yabancılaşmasına bağlıydı. Hakiki çalışma, yabancılaşmış olsa bile, özneyi özerk faaliyette bulunabilecek durumda kılıyordu. Bu *kapasiteyi* etkin biçimde gerçekleştirebilmesi için, her türlü egemenlikten özgürleşmesini sağlayacak politik koşullar eksikti sadece. Çalışmayı özerk faaliyete dönüştürme *imkânı* zaten vardı, sadece -politik koşul olarak- üretim araçlarına kolektif sahiplenmenin başarılı biçimde sürdürülmesi gerekiyordu.

Buna karşın, mevcut koşullarda, çalışmanın özerk faaliyete dönüşmesinin ne maddi imkânı, ne de öznel kapasitesi vardır. Çalışma süreci ve işlerin doğası, sadece ücretlilerin giderek azalan bir bölümü için özerk faaliyetleri yaygınlaştırma kapasitesini geliştirir. Bu kapasite, teknik formasyonlu ya da birden çok işe bakan modern ücretlilerden çok, sanayi-öncesi ülke kökenli el emeğinde daha büyüktür (özellikle inşaat işçilerinde ve kamu işlerinde). H. Kern ve M. Schumann'ın anketleri bu konuda aydınlatıcı veriler içerir: Teknik yetenekler ve nitelikler, kalifiye bir know-how'a neden olmaz, çalışanların "özgül gerçekleştirmelerle maddileştirecekleri"[9] kapasiteleri yoktur. Bu saptama, *a fortiori* olarak, kafa emekçileri için, bilgisayarlaştırılmış işlerde ve hizmet görevlilerinde geçerlidir. Bireyler, "maddi dünyaya izlerini vuran pratik-duyumsal faaliyetler" konusunda hâlâ yetenekli olduklarından, bu kapasiteyi profesyonel çalışmalarının dışında kazanırlar ve uygularlar. "Yabancılaşmamış nesnelerin" yaratılması yoluyla kendini gerçekleştirme anlamında "çalışma", genellikle,

9. Horst Kern, Michael Schumann, **Das Ende der Arbeitseihung**? 1984, s. 277

bireylerin "hayatlarını kazandıkları" çalışmayla ilişkisi olmayan profesyonellik-dışı bir meşguliyettir. "Hakiki çalışma", özellikle "çalışmada" olmadığımız zaman gerçekleştirdiğimiz çalışmadır. Oysa, "hakiki çalışma"nın -duruma göre, "kendi için çalışma" ya da "özerk faaliyet" demeyi tercih ederim[10] -, genişleyerek *toplumu üretebildiği* ve topluma damgasını vurabileceği toplumsal alan yoktur. *Önemli olan, bu alanı yaratmaktır.* Bu açıdan çalışma süresinde indirim, yeterli olmasa bile gerekli bir koşuldur.

Buradan itibaren bir dizi politik-stratejik soru ortaya atılacaktır. Eğer bir "praksis felsefesi"nden yola çıkılıyorsa, ilk bakışta, sendikal ve toplumsal sol bir politikanın ilk hedefinin çalışmayı özgürleştirmek, başka deyişle ücretli çalışmanın özerk faaliyete dönüşümünü *olanaklı kılmak* olduğunu destekleyecek bütün nedenler vardır. Bu amaçla, çalışmanın doğasının ve örgütlenmesinin, görevlerin, tekniklerin ve yöntemlerin çalışanlara, çalışmalarının *içinde*, duyumsal, maddi ve entelektüel yeteneklerini geliştirmelerine olanak tanıyacak biçimde yeniden tanımlanması gerekir. Demek ki, çalışma *içinde* özgürleşme, çalışmanın özgürleşmesinden -Marx'ın deyişiyle "asgariye indirilmesi"nden- önce gelmelidir, çünkü sadece yaratıcı yeteneklerini önceden geliştirmiş bir özne, boş zamanı süresince, "bireyselliğin özgür açılımı"nın (Marx) bağlı olduğu özerk faaliyetleri yerine getirmeye yetenekli olacaktır. Oskar Negt'in, başka tezler arasında, geliştirdiği tez budur: "Kültürel proje, insan hayatının birliği ve anlamı için, yani maddi üretim için, belirleyici bir bölüm ise..., o zaman, toplum, zorunlu çalışma süresini köklü bir biçimde azaltsa da, kültürel olarak zayıflamaya devam edecektir"[11].

Ama şu soru hemen ortaya atılır: Kültürel proje *kimin* projesidir? Oskar Negt'in düşüncesine göre, emekçiler, yaptıkları çalışma daha *şimdiden* maddenin üretken dönüşümünün pratik-duyumsal faaliyetlerinden, poiesis'ten, oluşuyorsa, ancak o zaman çalışmanın kültürel yeniden tanımlanmasının özneleri olabilirler. Oysa, büyük oranda maddesizleştirilmiş ve duyumsal deneyimden kopartılmış olan tek çalışma, üretim çalışması değildir; hâlâ

10. Bkz. A. Gorz, **op.cit.**, s. 190-211.
11. O. Negt, **op.cit.**, s. 180-181.

maddi üretim alanında çalışanlar, sadece sayıları azalan bir azınlıktır. "İş ve çalışma, dünyaya bakış tarzının ufkunu esas olarak belirler"[12] ilkesinden yola çıkılırsa, çalışmayı gelişmiş bir poiesis'e *kim* dönüştürebilir, "dünyayı görme biçimi"nin maddesizleştirilmiş, duyumsal deneyimden koparılmış çalışma tarafından "belirlendiği" bir toplumda onu *kim* özgürleştirebilir? Ücretliler sınıfının büyük çoğunluğu değil. Çünkü onların çalışmaları dönüşmediği sürece, O. Negt'e göre, "boş zamanı değerlendirme yeteneği"[13]ne, yani "özgürleşmiş zamanı özerk faaliyetlerle doldurmanın nesnel ve öznel araçları"[14]na bile sahip olamayacaklardır.

Dolayısıyla sorun, dar bir materyalist anlayışta diretildiği sürece radikal biçimde çözümsüz kalacağa benzemektedir. Bu anlayışa göre, çalışanların boş zamanı değerlendirme yeteneklerinin olması için, çalışmalarını önceden dönüştürmeleri gerekir; ama boş zamanı değerlendirme yetenekleri önceden varsa, ancak o vakit çalışmalarını dönüştürebilirler ve dönüştürmek isteyebilirler. Başka bir deyişle çalışma *içinde* özgürleşme arzusu, pratik bir özerklik deneyimini varsayar, ama bu, çalışanların pratik-duyumsal yeteneklerini bozan ve sakatlayan bir çalışma nedeniyle öznel ve nesnel olarak çalışanlara verilmez. Herbert Marcuse'ün, zengin toplumlarda bireylerin yabancılaşması öyle derindir ki, bunun bilincinde olamazlar biçimindeki tezi de, başka bir düzlemde, aynı noktayı belirtmektedir.

Çalışmanın (gerçekten var olan çalışmanın) insan yeteneklerinin toplumsallaşmasının ve gelişmesinin temel unsuru olduğu, başka deyişle bireylerin başka bir yeteneği geliştirmeyi arzulamayacak ve de geliştirmeyecek kadar mesleki rolleriyle oluştukları (ya da belirlendikleri) düşüncesini dogmatik bir biçimde ileri sürmekten vazgeçilirse bu kısırdöngüden çıkmak mümkün olacaktır. Gerçekte de durum, bu dogmatik düşüncedeki gibi değildir.

Mesleki hayata girmeden önce ve mesleki hayatın yanı sıra, her birey başka toplumsallaştırma unsurlarına, formasyon yaratıcı başka deneyim ve faaliyetlere tabidir. Bu yetenekler, arzular, öz-

12. O. Negt, **op.cit.**, s. 180.
13. **Ibid.**, s. 38
14. Rainer Land, "Ist wirtschaftliche Entwicklung gestaltbar?", Michael Brie, Dieter Klein (ed.), **Umbruch zur Moderne**?, Hamburg, 1991'de.

lemler, mesleki çalışma tarafından *öncelikle* geliştirilmez. Bu, Marx döneminde baskın olan koşullarla kıyaslandığında temel bir farklılıktır. Günümüzde, eğitim, formasyon, toplumsallaşma geniş bir ölçü içinde, çalışma hayatına girişten önce gelir, bir mesleğin uygulanmasına bağlı olmadığı gibi bağlanmak zorunda da değildir; ve çalışma (gerçekten var olan çalışma) içinde gerçekleşme imkânı olmayan yetenek ve özlem *fazlasının* gelişimine imkân tanır.

Demek ki, özerk faaliyetlerde kişisel gelişme özlemi, çalışmanın *önceden* dönüşümünü varsaymaz. Özellikle gençlerde, anlam yüklü ve büyük oranda kendi kendine belirlenen profesyonel bir çalışmada gerçekleşebilmeye yönelik giderek artan arzu; bu arzu, her şeyden önce, *tüm yaşam ölçeğinde çalışma süresindeki indirimin* (mesleki hayata çok geç giriş) ve *yıllık ölçekte çalışma süresindeki indirimin* (çalışma hayatında daha sık ve daha derin kesintiler) sonucudur ve aynı zamanda, "normal iş" (yani, okul çıkışından emekliliğe kadar, tam gün ve sınırsız süreli iş) diye adlandırılmaya devam eden şeyin dengesini ve düzenliliğini giderek daha ender temsil eden çalışma ilişkilerinin de sonucudur. Oskar Negt, "Yapılan çalışma karşısında geri çekilme, görevlerin eleştirel incelenişi, ki bunların gerçekten size layık olup olmadığını kendinize sorarsanız, kitlelerin bilincinde egemen olan çok sayıda davranıştan biridir"[15] der. Bu cümlede her şey söylenmiştir: *Eski çalışma kavramı artık geçerli değildir, özne sadece çalışmasının sonucu karşısında değil, çalışmasının kendisi karşısında da geri çekilmektedir,* çalışmayı *kendi öz faaliyetinden başka bir şey* olarak, kendinden başka bir şey olarak, işlenmiş maddedeki, kendinin dışındaki kayıttan, kendi öz varlığından başka bir şey olarak, poiesis'inden başka bir şey olarak koyar.

Günümüzde, "çalışma" kavramının ifade ettiği şey, benim kendi faaliyetim olmayan ya da tamamen olmayan, özellikle bu tür bir faaliyettir. "Çalışma", "kendi için çalışma" olarak, "özerk faaliyet"ten de ayrıdır. Her ikisi de artık, "çalışma"nın kipleri olarak kabul edilemezler. "Çalışma"dan artık bir öznenin kendi varlığını nesnelleştirdiği bütün pratik-duyumsal faaliyet biçimleri anlaşıl-

15. O. Negth, **op.cit.**, s. 266.

maz; ne özerk, ne de gerçekleştirene dolaysız biçimde yararlı bir faaliyet biçimi anlaşılır. Herkesin davranışlarında başvurduğu kural, "çalışma" düşüncesi değil, özerklik ve özgürce seçilmiş bir faaliyet yoluyla kendini gerçekleştirme düşüncesidir[16]. Bir çalışmanın gerçekliği artık kişisel özerkliğin kuralcı düşüncesi ve hayatı sürdürüş tarzının egemen tercihi ışığında değerlendirilmektedir: Kelimenin felsefi anlamında çalışma *eleştirisini* oluşturan şey, yabancılaşmamış bir faaliyette kişisel gelişme özlemidir[17]. Burada söz konusu olan, sosyolojik araştırmanın yirmi yıldan beri, en azından Anglosakson, Alman ve İskandinav ülkelerinde durmaksızın ilgilendiği kültürel bir değişimdir -elbette, ekonomik ve teknik evrime bağlı olarak.

Bu saptamalarla, elbette, çalışmanın doğası ve biçimleriyle ilgilenmemek ve bunları belirleme çabasını patronlara ve mühendislere bırakmak gerektiğini söylemiyorum. Çalışma, sonuçları, ereklilikleri, çalışma koşulları ve ilişkileri emekçilerin kendileri tarafından belirlenmeli ve tartışılmalıdır. Ama karmaşık toplumsal sistemlerin işleyişi, yaşanan deneyimin sezgisel gerçekliklerine asla denk düşemez ve karmaşık ekonomik sistemlerin gerektirdiği çalışma, özerk faaliyetlerin özgürce seçtikleri amaçları izlerken edindikleri anlamla asla bağdaşamaz. Makrososyal, hatta kıtasal ya da kıtalararası düzlemde gerçekleşen işbölümü, her zaman, ihmal edilemez bir yabancılaşmayı ve çok dar anlamda işlevsel bir uzmanlaşmayı doğurur. İmal edilmiş ürünlerin çoğunun teknik karmaşıklığı, bununla birleşen teknoloji çokluğu, işbirliği tarzlarını, çalışma ritim ve zamanlarını, üretim amaçlarını ve nihai tüketicilerle ilişkilerini özgürce belirleyen, kendi kendine örgütlenmiş çalışma kolektifleri tarafından A'dan Z'ye tam olarak imal edilen ürünleri pratik olarak dışlar. Topluluklar, tüm toplumsal sistem düzeyinde bütünleşmiş ve koordine edilen süreçler üze-

16. Bu sonucun çıkarıldığı uluslararası araştırmalar arasında özellikle bkz. Rainer Zoll (ed.), **Nicht so wie unsere Eltern**, Frankfurt/Main, Suhrkamp, 1989.

17. Bu konuda, kendi için çalışmayı "tamamıyla insani bir çalışma özleminin var olabileceği", "kendinin bilincinin ve eleştirel yeteneğin desteği" olarak işlev görebileceği ve "bir işletmede örgütlü ücretli çalışma açısından kritik enerjileri" seferber edebileceği bir "yuva" olarak tanımlayan J. Jessen ve al.'a bkz. (**Arbeit nach der Arbeit. Schatten arbeit. Wertewandel und Industriearbeit**, Opladen, 1988, s. 277).

rinde sadece kısmi denetim uygulayabilirler; en fazla, kendi etkilerine ve inisiyatiflerine bırakılmış alanları genişletebilirler; ama sistemin ve makineleşmişliğin durağanlığını ve sağlamlığını (Sartre'ın deyimiyle, pratik-durağanlık) ortadan kaldıramazlar. Negt, haklı olarak, şöyle söyler: "Üretimin bağrındaki özyönetim ve birlikte yönetim, üretimin hedeflerinin, yani malların ve hizmetlerin üretiminin, önceden belirlenmesini ve bireylerin karar gücünden kaçmasını engelleyemez."[18]

Çalışma alanlarındaki işçi denetimi, geniş ölçüde, teknikleri ve görevleri "insancıllaştırabilir", kendilerinin saptadığı, "kart usulü" çalışma saatleri oluşturabilir, ama zanaatkârlığa, yani Negt'in "kendi nesnelerimizden, bizim tarafımızdan üretilen nesnelerden oluşan bir dünya" dediği şeye geri dönüşe yol açmaz.

Konusu olduğu eleştirel bakış açısını oluşturan çalışmanın maddi ve kültürel evrimini içeren bu saptamalar, "çalışma" kavramını özerk faaliyetlere ve kendi için çalışmaya (yani, ancak yapan için kullanım değeri olan çalışmaya) yaymayı niçin reddettiğimi açıklar. Çalışma süresinin indirimi, eğer sadece çalışmanın yeniden dağılımına ve işsizliğin azaltılmasına hizmet edecekse özgürleştirici bir değeri olmayacaktır ve toplumu değiştirmeyecektir. Çalışma süresinin azaltılması sadece sistemin yönetiminin bir aracı değildir, aynı zamanda, sistemin sınırlamalarını ve üretimin toplumsal sürecine katılımın bireylerin üzerine bindirdiği yabancılaşmayı azalttığı ve diğer yandan, bireysel ve kolektif, özyönetimli faaliyetlerin alanını genişlettiği ölçüde kendi içinde bir amaçtır. Artık *çalışma* (bu kavramın aldığı anlamla) olmayan özgür faali-

18. Özellikle "Niteliğin ve niceliğin üretken insan faaliyetine değil, her şeyden önce sürecin ve makineleşmenin durumuna bağlı olması"ndan dolayı, "sürecin akışı ve sonuçları için, operatörlerin davranışının büyüyen bir önem kazandığı" otomatikleşmiş üretim süreçleri için de, **a fortiori**, aynı şey geçerlidir. Sonuç olarak, "meslek bilinci ve operatörlerin verimlilik kaygısı", "çalışmayla, teknikle ve üretimin önceden belirlenen hedefleriyle güçlü bir özdeşleşme" içermelidir, diye yazar Michael Schumann ve al. ("Zwischenergebnisse aut dem Trendreport Rationalisierung in der Industrie", **Soziale Welt**, 1, 1990). Bu metindeki kaygıları, benim, zincirleme çalışan işçilerin, büyük ölçüde maddesizleştirilmiş çalışmalarındaki heteronomi ve yabancılaşma payı üzerine yazdıklarımı açıkça çürütmek olsa da, otomatik sistemlerdeki operatörlerin yetenek, inisiyatif ve meslek bilincinin, makineleşmenin ve teknik süreçlerin ihtiyaçları dolayısıyla **önceden belirlenen** hedeflere **hizmet ettiğini**, sonuçta, kabul ederler.

yetlerin bu gelişimi sadece çalışma süresinin azaltılmasının sonucu olamaz. Bu, hayat alanının düzenlenmesini, kültürel politikayı, formasyonu ve eğitimi içeren ve özyönetim faaliyetlerine, karşılıklı yardımlaşmaya, gönüllü işbirliği ve kendi kendine üretime daha büyük yer ayıracak şekilde toplumsal hizmetleri ve kolektif donanımı değiştiren bir *zaman politikasını* gerektirir.

Dolayısıyla, sadece, *toplumsal çalışma sürecinde* yer alan ve bunun ayrılmaz parçası olarak kabul edilen faaliyetleri *çalışma* olarak adlandırıyorum. Bunun içine toplumsal olarak yararlı ve gerekli, ama üretken olmayan çalışmalar (örneğin, hizmetlilerin çalışmaları), ücretli ya da ücretsiz çalışmalar, (örneğin, zorunlu çalışma ya da mahkûmların çalıştırılması) girebilir. Bu düşünce de Claus Offe'nin ve Rolf Heinze'nindir: "[Bir faaliyetin], onu yerine getiren insan için kullanım değeri, başkası için yararından kesin olarak yüksekse, o faaliyete çalışma adı verilemez; çünkü çalışma, bir faaliyetin doğasının ve hedeflerinin... 'toplumsal' karakterini ve verimlilik ve etkinlik ölçütlerine göre *eleştirel değerlendirilebilirliğini* her zaman içerir."[19]

Kendimiz için özel alanda (örneğin, ev işlerinde) yaptığımız kendimize yönelik çalışma, demek ki, basitçe çalışmaya indirgenemez. Çünkü bu faaliyet, özel olarak, benim kendi kişiliğimi koruyup geliştirmeme ve birlikte bir yaşam topluluğu oluşturduğum insanların kendi kendilerini üretmelerine ve bakımlarına hizmet eder. Bu faaliyet ancak toplumsal yararlılık ölçütlerine tabi kılınmadığı, toplumsal üretim sürecine dahil olmak ya da toplumsal ilişkiler sistemini onaylamak zorunda olmadığı koşullarda hayati anlamına denk düşer. Kişisel alan, bireylerin hayatlarını ve hedeflerini toplumun hedeflerine bağlamayan, karşılaştırılamaz kişiler olarak birbirleri için var oldukları ve dahası, elbette kendi istekleriyle, toplumsal hedeflerin gerçekleştirilmesine kişisel sıfatla katılmayı seçtikleri bir uzam sunduğu için hayati anlamını bulur. Solun bir bölümü, kadın hareketi ve Oskar Negt tarafından savunulan, ev içi faaliyetlerin ve özellikle anneliğin en üst noktadaki

19. Claus Offe, R. Heinze, **Organisierte Eigenarbeit**, Frankfurt, New York, 1990, s. 105. Bkz. A. Gorz, **Métamorphoses du travail...**, **op.cit.**, s. 168 ve devamı, ve s. 190 ve devamı.

çalışma olduğu yolundaki düşünce, bu faaliyetlerin günümüzün modern toplumlarında sahip oldukları hayati anlamla radikal biçimde karşıtlık halindedir. Negt'in formülasyonu bu konuda özellikle aydınlatıcıdır: "Toplumsal çalışma sisteminde yerlerini almaya yetenekli özneler gelişsin diye kimlik, yaşama yeteneği, sevme yetisi üreten ev içi çalışma; tüm bunlar, yani *hayatın üretiminin gerçek süreci*, özellikle kadınlar tarafından *ücretsiz olarak* toplumun hizmetine verilmiştir."[20] Dolayısıyla burada, özerk faaliyetler ve kendi için çalışma, kısaca "çalışma" kavramıyla, kavramın bugün sahip olduğu anlamla özdeşleştirilmektedir.

Çalışma üzerinde ve çalışma ideolojisinin ölçütlerine göre kurulmuş toplumlar çerçevesinde kadın -çalışma ideolojisi, yalnızca toplumsal çalışma sürecine dahil, (ücretli) çalışmayı yurttaşlık haklarının ve toplumsal kimliğin kaynağı olarak görür- erkeğin eşiti olarak sunulabilsin diye, burada, iyi niyetle *aile ocağında çalışan kadın* olarak temsil edilmiştir.

Burada kadın, yaşama yeteneğini ve sevme yetisini "üretir", hayatı "üretir", "hayatın üretiminin [toplumsal] süreci"ne katılır ve böylece, toplumsal çalışma sürecinde çalışan kadın olarak yer alır, çünkü bütün bunları, çalışmaya yeteneği olan özneler "toplumsal çalışma sistemindeki yerlerini alabilsinler" "*diye*" yapar. Başka deyişle, kadının hedefi, toplum için, toplumsal olarak kullanılabilir ("yetenekli") çalışma güçleri biçimindeki kullanım değerlerini üretmektir ve böyle olmalıdır. Kadın, anne sevgisini bu amaçla ("... olsun diye") dağıtır. Anne sevgisi, annenin gönüllü olarak toplumun hizmetine sunduğu bir hizmet olarak gösterilir: Toplumun "hizmetine *ücretsiz olarak* verilmiştir"; bu durum, adalet ve cinsiyetlerin eşitliği adına, anne sevgisinin, annenin çocuğuna bakımının, toplumsal yararlılık ölçütlerine uygun olarak, yararlı *çalışmanın* diğer hizmetleriyle aynı sıfat altında ücretlendirilmesi gerektiğini düşündürür.

Bu formülasyonda, annenin *bir* hayat -bu hayat çocuğun kıyaslanamaz eşsizlikteki figürüdür- vermesi, sevmesi, bu amaçla yaptığı duygusal ve ilişkisel maddi faaliyet, kadının genel olarak *hayatın*, toplumsal olarak yararlı ürün olarak hayatın üretiminin

20. O. Negt, **Die Herausforderung...**, **op.cit.**, s.32.

toplumsal sürecine katılımına indirgenir. Annede, bütün duyarlığını ve bütün anlamlarını kullanıma sokan ilişkisel faaliyet paranteze alınmıştır ve topluma yapılan bir hizmete indirgenmiştir. Hiçbir şekilde anti-feministlikle suçlanmayan Oskar Negt'in, kadın hareketinin kimi (sol) akımlarından ödünç aldığı bu düşünce, sanki kadın, anneliği cinsiyetsiz bir *çalışmaya*, eril çalışmayla aynı doğada bir çalışmaya indirgeyerek erkekle eşitliği elde edebilirmiş gibi, anneliğin biyolojik, maddi ve duygusal olarak özgül boyutunu *defeminize etmeye* yöneliktir[21].

Bu düşünce, teknokratik-otoriter egemenliğin zekâ oyunudur. Çünkü, hayatın ve toplumsal çalışma sisteminde yerini almaya yetenekli öznelerin üretimi, eğer *çalışmanın* toplumsal olarak gerçekten üretken biçimi ise, o zaman, bu çalışmayı toplumsallaştırmamanın hiçbir geçerli nedeni olmayacaktır: Yani etkili, işlevsel ve verimli aygıtlara dönüştürmek için, çalışmayı her annenin kişisel iktidarından kurtarmamanın hiçbir geçerli nedeni olmayacaktır. "Kadını annelik köleliklerinden kurtarmak" bahanesiyle egzojönez (yani, ceninin, tam olgunlaşmasına kadar, anne karnının dışında yetiştirilmesi) yandaşlarının önerdikleri tam da budur. Üretkenliğin en yüksek değer olduğu bir toplumda kadının da erkekler kadar "rekabet edebilir" olması için hamileliğin ve doğurmanın mesleki, sportif ve dünyevi engelleri de kadından uzak tutulmalıdır. Ama bu "rekabet edebilirlik" kaygısının altında başka şey gizlidir: Kadınların, dünyaya getirmek istedikleri çocuk sayısına ve bunun zamanına ilişkin, her zaman kişisel olan kararlarına bağlı kalmamak için patriarkal toplum, her annenin *kendi* çocuğu üzerinde uyguladığı iktidardan kurtulmak ister. Bu karar toplumdan gelebilmelidir; egzojönez bunun yolunu sağlar. Toplumsal sistemin ihtiyaçlarına uygun olarak "annelik işlevi"nin toplumsallaşmasına, "hayatın üretimi süreci"nin rasyonalize edilmesine olanak tanır. Sade'ın ütopyası ("Çocuklar, sadece topluluğa ait olmalıdır", "Çocukları ailelerinden ayırmak kesin olarak yararlıdır") burada gerçekleşmektedir.[22]

---

21. Bkz., çalışma kavramının köken olarak "üniseks" bir faaliyet olduğunu gösteren Ivan Illich (**Le genre vernaculaire, op.cit.**)
22. Bkz. A. Gorz, **Métamorphoses...**, **op.cit.**, s. 186-188.

Radikal biçimde eko-feminist ve birlikte-yaşamacı bir bakış açısından yola çıkarak, mevcut çalışma düşüncesinden tamamen farklı bir düşünceyi savunmak ilke olarak elbette mümkündür. Bu yöndeki denemeler, *çalışmayı* (toplumsal çalışmanın kişisel olmayan sürecine işlevsel katılım anlamında) her zaman "sahte" çalışma olarak tanıtırlar ve onun yerine, bireylerin, hedeflerine ve sonuçlarına tamamen egemen olduğu kişisel faaliyetleri koyma eğilimindedirler. Bu düşünceye göre, "hakiki" çalışma, öz-üretim ve beslenme çalışmasıdır ve "hakiki" ekonomi, pazarın yabancı bir güç gibi bireyler karşısında özerkleşmediği, tek kelimeyle, değişim ilişkilerinin komünüter bir toplumun geleneksel ve değişmez kuralları tarafından yönetildiği, bireylerin kendi üretim araçlarına sahip olduğu bir ekonomidir. Özellikle hedeflenen model eski köy topluluğudur, aşram'dır, otarşik kibbutz'dur: Yani, ekonomi ile kültürün, topluluk alanı ile özel alanın, çalışma ile yaşamın iç içe girdiği toplum biçimidir, çünkü "çalışma", orada, size üçüncü şahısların dayattığı zorunlu bir faaliyet olarak ortaya çıkmaz. Öz olarak, kapitalist olmayan, sanayileşmemiş ve sanayileşmeye yatkın olmayan üretim biçimleri söz konusudur, çünkü ilkel birikim - yani, üretim araçlarının genişlemiş yeniden üretimi (net üretken yatırım) için gerekli bir artığın üretimi- ancak üreticiler üretim araçlarından *ayrı* ise mümkündür. Sadece bu ayrım çalışanları *yeterli olandan* daha fazla üretmeye zorlayabilir; sadece bu, üretim araçlarının büyüyecek sermaye gibi işlemesine ve üreticilerin "çalışanlar" gibi faaliyet göstermesine imkân tanır.

Topluluk hayatıyla bütünleşmiş çalışma düşüncesi, "iyi hayat"ın tanımında kural oluşturmaya devam etmektedir. Bu kural, sanayi toplumunu mahkûm etmede ve buna yönelik radikal eleştirilerde temel oluşturmaktadır. Ama Habermas'ın Hannah Arendt'e yönelik itirazı[23] da önem taşımaktadır: Bu radikal eleştiri tamamen soyuttur, sadece ortaçağ toplumlarının ya da egzotik toplumların modellerine dayanmaktadır; bizim toplumlarımızda, toplumu dönüştürme eylemlerinin gerçekleştirilmesine olanak sağlayacak deneyimlere ya da pratik imkânlara dayanmamaktadır.

23. Jean-Marc Ferry'nin önemli makalesine bakınız. "Habermas, Hannah Arendt eleştirisi", **Esprit**, 6. 1980.

Var olan sanayi sistemlerine karşı kökten farklı kültürel modeller çıkarmakla yetinir. Bu karşı çıkış, diyalektik-olmayan, işlevsiz ve kelimenin kötü anlamında "ütopik" kalır. Sadece, var olan bütün durumların "radikal biçimde ortadan kaldırılması"nı talep eder. Bu ortadan kaldırmayı *kimin*, ne zaman ve nasıl gerçekleştireceği sorusu, "...yapmaktan başka yol yoktur" adına, küçümsemeyle reddedilir. Bu soyut radikalizmin pratik güçsüzlüğü nedeniyledir ki, bir tarım topluluğuna ve beslenme ekonomilerine geri dönüş yandaşları, sonunda, tercihlerine destek olarak, referans modellerinin kuralcı, etik ve politik değerlerini değil, sanayi uygarlığının felaketli çöküş tehdidini kullanırlar: Radikal sanayisizleşme, ekolojik nedenlerle kaçınılmaz bir gerçeklik olarak sunulur; sadece, insanlığın düşüncesini değiştirmiş bölümü felakette ayakta kalabilir.

Sonuç olarak, ekolojik bir solun politik olarak var olması için, bir yandan, ücretlileri ve görevleriyle var olan sanayi sistemi ile, diğer yandan, bireylerin var olan çalışma*dan* özgürleşme ve çalışma*da* mümkün olduğunca geniş kaderini tayin hakkı imkânları bulma özlemlerine ve ekolojik istemlere cevap veren sanayi-sonrası toplum biçimleri arasında acil bir *aracıya* ihtiyacı vardır. Çalışmayı dönüştürmek, azaltmak, özerk faaliyetlere, öz-üretime, her bir kimsenin ve herkesin gelişimine açık alanları yaygınlaştırmak amacıyla çalışmanın bugün gerçekten ne *olduğundan* ve ne anlama geldiğinden yola çıkmak gerekir. Bir sonraki bölümlerde incelenecek olan budur.

VII. MERKEZİ ÇATIŞMANIN ESKİ VE YENİ AKTÖRLERİ[1]

1 • Sosyalist hareketler, köken olarak, proleterleşmiş kitlelerin sömürüye karşı direnişlerinin, burjuva toplumunun ve hedeflerinin radikal tartışmasıyla aynı anda gelişmiştir. Yeni bir toplu-ma ilişkin sosyalist bakışın, başlangıçtan itibaren, ikili bir temeli vardı:

- Teknik güçlerinin deneyimini gündelik olarak tekrarlayan, mal sahibi sınıfları parazit sömürücüler olarak gören ve üretimi, herkesin ihtiyaçlarının ve özgürlüğünün hizmetine vermek amacıyla onları iktidardan uzaklaştırmak isteyen usta işçiler sınıfının

1. Helga Grebing, Peter Brandt, Ulrich Schulze-Marmeling (ed.). **Sozialismus in Europa, Bilanz und Perspektiven,** Festschrift pour les 70 ans de Willy Brandt, Essen 1989'dan alınma.

politik iradesi;

-Diğer yandan, açlık koşullarındaki ücretlerle fabrikalardaki acı çeken kadın, erkek ve çocuklardan oluşan ezilen bir kitlenin direnişi.

El emeği proletaryasının ve niteliksiz işçilerin baskıdan kurtulma şansı ancak usta işçilerle ittifaktır. Ancak öte yandan usta işçiler de, potansiyel olarak yönetici devrimci sınıf yasallıklarını, kapitalist egemenliğin yıkılmasını bir yaşam sorunu olarak gören proleterleşmiş kitlelerin dayanılmaz sefaletinden alıyordu. Ama bu yasallığın ikinci bir kaynağı da vardı: İşçi -özellikle profesyonel işçi- insanın doğa üzerindeki egemenliğini maddileştiriyordu. Sadece "üretken kolektif emekçi" olarak değil, aynı zamanda, yeri doldurulamaz bir beceri ve yeteneğin bireyselleşmiş sahibi olarak bu egemenliğin fiili öznesiydi.

2. Bununla birlikte, sosyalizmin anlamı, bu sınıf uzlaşmazlığının politik, toplumsal ve tarihsel içeriklerini aşıyordu. Proleterleşmiş kitlelerin direnişi ve profesyonel işçilerin hegemonya arzusu sadece kapitalist üretim ilişkilerinin değil, aynı zamanda, "pazar yasaları"nda, meta ve rekabet ilişkilerinde kendini ifade eden ekonomik rasyonalitenin de radikal bir eleştirisini içeriyordu.

Bir faaliyet, uygulamaya koyduğu unsurların verimliliğini azamileştirmeye çalıştıkça ekonomik olarak rasyoneldir. Oysa bu azamileştirme ancak iki koşulda mümkündür.

1. Çalışma verimliliği hesaplanabilir olmalıdır; bu, emekçinin tekil kişiliğinden bağımsız, niceliksel bir büyüklük olarak kendi başına ölçülebilmesini gerektirir;

2. Ekonomik azamileşme ilkesi ekonomik olmayan (toplumsal, estetik, etik, dinsel) hiçbir ilkeye bağlanmamalıdır; bu ilkenin ilerleyişi hiçbir şey tarafından engellenmemelidir. Sadece serbest bir pazardaki rekabet, azami verimlilik arayışına olanak tanır, hatta bunu dayatır. Ekonomik rasyonalitenin, kapitalist olmayan bütün toplumlar tarafından benimsenen politik istekler karşısında özerkleşmesini, her türlü toplumsal denetimin dışına çıkmasını, hatta

toplumu kendi hizmetine sokmasını sağlayan şey sadece liberal "pazar ekonomisi"dir.

Sosyalist işçi hareketi, kapitalist gelişmenin olumlu yadsıması olarak oluştu. Verimliliğin azamileştirilmesi ilkesine karşı, herbir emekçi tarafından üretilen çalışma miktarının zorunlu olarak kendi kendine sınırlandırılması ilkesini getirdi. Ve bireylerin serbest rekabeti ilkesine karşı da, dayanışma ve karşılıklı yardımlaşma ilkesini çıkardı; bunlar olmadan, kendi kendine sınırlama pratik olarak imkânsız kalacaktı. Dolayısıyla sosyalist işçi hareketi, ekonomik rasyonaliteye sınırlar koymak ve sonunda, onu insancıl bir toplumun hizmetine vermek için mücadele ediyordu.

Sosyalist hareketin geliştiği merkezi çatışma, ekonomik rasyonalitenin kendini özgürce ifade edebileceği sınırlara yöneliktir. Bir toplum, verimlilik özlemiyle ifade edilen ekonomik rasyonalitenin toplumsal ilişkiler, değerler sistemi, gündelik hayat ve politika üzerinde uyguladığı önemli etkiden dolayı kapitalist olarak adlandırılır. Sosyalist hareket, verimlilik ve kârlılık arayışının niceliklendirilemeyen hedeflere ve değerlere bağlı olacağı bir toplum projesi ile buna karşı çıkar. Böyle bir toplumda, ekonomik rasyonalitenin yönettiği faaliyetler, toplum hayatında ve her bir bireyin hayatında tali bir konumdadır. Kendisini ekonomik rasyonalitenin *aşılması* olarak tanımlayan sosyalizm, bununla birlikte, ekonomik rasyonalitenin, üretimin ve değişimin gelişimi içinde kendini *önceden* ifade edebileceğini varsayar. Eğer durum böyle olmazsa, hiçbir sosyalist aşama, ekonomik aygıtı toplumsal hedeflerin hizmetine sokamaz. "Sosyalizm" henüz var olmayan modern bir ekonominin planlı gelişimi olarak kavrandığında, kaçınılmaz olarak kendi karşıtına dönüşür: Toplumu, sermaye birikiminin hizmetine sokar ve ekonomik rasyonalizasyonu, toplumsal hayatın yeniden örgütleneceği hedef olarak koyar. Böyle bir toplum, ekonomik rasyonalite karşısında özerkliğini onaylamaktan yoksundur; tamamen "ekonomikleştirilmiş"tir.

3. `Ekonomik rasyonalitenin kendini ifade etmesı gereken sınırlar konusundaki çatışma şiddetinden bir şey yitirmedi. Eğer sosyalizm, ekonomik rasyonalitenin gereklerinin toplumsal ve kültürel gerekliliklere tabi olduğu bir toplum biçimi olarak kavranırsa, sosyalizmin güncelliği her zamankinden fazladır. Bununla birlikte, somut tarihsel içerikler ve merkezi çatışmanın aktörleri değişmiştir. Çatışma alanı, çalışma yerlerinden kolektif hayatın daha geniş ve daha hareketli "cephelerine" doğru adım adım yer değiştirdi. Canlı çalışma ile sermaye arasındaki uzlaşmazlık, farklı düzeydeki çatışmalar tarafından örtüldü ve görece bir duruma geldi. Kendi hayatının efendisi olma, özgürce seçilmiş faaliyetlerde kendini geliştirebilme arzusu; çalışmayı dönüştürmek için kolektif mücadeleler olmaksızın sonuca ulaşamaz ve en azından eşit önemdeki farklı alanlar üzerinde eylemleri de gerektirir. Sonuç olarak, toplumun sosyalist dönüşümünü gerçekleştirebilecek "özne" sorunu, sınıf analizinin kullanılan kategorilerine göre çözülemez.

4. Marksist teoride, usta işçiler sınıfı, üretici güçlerin büyük çoğunluğunu denetlemek durumundaydı; bu da, insani yeteneklerin toplamının her bir işçide gelişmesini sağlamalıydı. Sonuç olarak, tümüyle gelişmiş bireyler, her türlü egemenliğe karşı çıkacaklar, üretim sürecinin efendisi olmak için birleşecekler ve üretken işbirliklerinde ve boş zamanlarında "bireyselliklerin özgür gelişimini" hedef olarak seçeceklerdi.

Oysa reel gelişmeler bu öngörüleri doğrulamadı. Gelişmiş sanayilerde karmaşık bireysel görevlerin yeniden oluşturulması mümkün ya da zorunlu olsa bile, bu sanayilerin birden çok iş gören işçileri üretici güçlerin toplamını denetlemedikleri gibi çalışmalarında da insani yeteneklerinin tamamını geliştiremezler. Üstlendikleri karmaşık görevler hiçbir zaman nihai ürünü oluşturan malları üretmekten (örneğin, krank mili, motor kapağı, komuta tablosu, vs.) ya da bunların montajını ve denetimini yapmaktan öteye geçmez. Toplumsal üretim süreci, büyüyen karmaşıklığı ne-

deniyle, bütün alanlarda görevlerin işlevsel uzmanlaşmasını gerektirir ve uzmanlaşma inisiyatif, sorumluluk ve kişisel katılım istese bile, insan yeteneklerinin bütünlüklü gelişimine her zaman karşı koyar. Bir enformatik uzmanı, bir bakım teknisyeni, bir kimya endüstrisi operatörü ya da PTT memuru işini, insanın duyumsal dünyayı besleyip dönüştürdüğü yaratıcı faaliyet olarak yaşayamaz.

Uzmanlaşma, yani bir ekonomik uzam ölçeğindeki işbölümü, üretim sürecini yaşayan deneyden koparır: Üretim kararlarının ve nihai ürünlerin doğası, hedefi, kullanım değeri, toplumsal yararlılığı, çalışmasının *bağrındaki* emekçi tarafından ne anlaşılabilir ne de etkilenebilir. Sürekli akış halindeki bir işyerinin emekçisi, diye yazar Oskar Negt, "Kısmi ve önceden oluşturulmuş görevlerin anında yerine getirilmesinden bir yönetim biriminde sorumlu olan bir görevliden hiç farklı değildir." O, "genel kural olarak, işleyişini bilmediği sektörlerin iyi bir biçimde işlemesine katkıda bulunur."[2]

Hegel tarafından geliştirilen ve Marx'ın da tekrar ele aldığı çalışma kavramı, çalışmayı insanın, kendisini, yaşam çevresinin ve kendisinin üreticisi yaptığı duyumsal dünyanın maddi dönüşümü olarak ele alır. Yetmiş yıl önce bu kavram, kişisel beceri, fizik güç ve görevlerin dağılımının öz-örgütlenmesi ve planlanması gibi yetenekler gerektiren işlerde çalışanlara, işçilerin çoğunluğuna uygulanabiliyordu. Buna karşılık günümüzde, faal nüfusun büyük çoğunluğu, bireysel verimliliğin ölçülemediği ve çalışmanın maddesizleştirildiği yönetim, bankalar, ticaret, ulaşım, bakım ve eğitim hizmetleri gibi alanlarda kullanılmaktadır.

Geçmişin usta işçilerinin yerini almış olan çok çeşitli işler yapan emekçiler, çalışmalarının ve bunun verdiği gücün sezgisel kavrayışından yola çıkarak üretimlerinin toplumsal anlam ve hedefini tartışacak durumda değillerdir.Üretim sürecinde uygulanan teknik gücün, toplumda ve toplum üzerinde uygulanan politik güce dönüşümü, emekçinin üretim işleviyle özdeşleşmesi yoluyla artık gerçekleşemez. Üretime karar veren, onu yönlendiren, örgütlendi-

2. Oskar Negt, **Lebendige Arbeit, enteignete Zeit**, Frankfurt/Main, 1984, s. 188-189.

ren ve komuta eden ekonomik ve toplumsal güç, üretim sürecinin dışına taşındı ve emekçiyi, Oskar Negt'in dediği gibi, kendisini aşan bir örgütlenmenin "memuru" yaptı. Üretim kararlarının ve bunlar üzerinde bir güç elde etmenin politik gerekliliği sorununun ortaya çıkışı, günümüzde, emekçilerin üretken işlevleriyle özdeşlemelerini değil, kendilerine yüklenmiş görev karşısında *geri çekilmelerini*, bu görevi toplumsal sistem bağlamına yerleştirme yeteneğini gerektirir. Bu geri çekilme yeteneği, güncel toplumsallaşma kipine en azından potansiyel olarak içkindir. Gerçekte bu yetenek, esas olarak mesleki formasyonla garanti edilmemektedir ve dahası, bu formasyon emekçilerde, çalışmalarında kullanılmadan kalacak yetenekler de geliştirir. Bu çalışmanın gerektirdiği sorumluluk ve özerklik düzeyi ne olursa olsun, hedefleri her zaman önceden oluşmuş olacaktır: "Heteronominin bağrında özerklik"[3] ister.

Geri çekilme ve kapitalist egemenlik ilişkilerini sorgulama *yeteneği*, bununla birlikte, henüz bu tartışmanın *imkânını* hazırlamamıştır. Bu yetenek, çalışma alanlarında, çalışma süreçlerinin içinde, emekçi olarak yer alan emekçiler (özellikle otomatik düzenekli işletme teknisyenleri, kimya sanayii ya da nükleer santral operatörleri düşünüldüğünde) tarafından uygulanamaz; sadece, yurttaş, kullanıcı, tüketici, kiracı, anne-baba, yani mesleklerinden ya da işlerinden daha geniş bir topluluğun ya da kolektivitenin üyesi olarak emekçiler tarafından uygulanabilir.

Sonuç olarak sendikal çalışma, daha geniş aidiyet, sorumluluk, dayanışma duygusunu geliştirmek ve somutlamak hedefine sahip olmalıdır. Mesleki çalışma karşısındaki geri çekilme, böylece güçlenecektir. Elbette bu, yeni bir sendikalizm düşüncesini gerektirir. Bu düşüncenin amacı, sadece emekçi olarak emekçilerin çıkarlarını savunmak olmayacaktır; aynı zamanda onlara, mesleki faaliyetlerini, pazar rasyonalitesinin gerektirdiği politik ve ekonomik gelişmeler bağlamına yerleştirebilecekleri bir çerçeve ve yer de -teknik yeniliklerin toplumsal ilişkiler, gündelik hayat ve çevre üzerindeki etkileri konusunda tartışma çevreleri, halka açık konuşmalar, kolektif düşünmeler ve soruşturmalar- sağlamalıdır.

3. Bu konuda bkz. A.Gorz, **Métamorphoses**...., **op.cit.**, bölüm 7.

Hinrich Oetjen şöyle yazar:

> Bir işletmedeki ücretliler için avantajlı olan şeyler, başka ücretliler için dezavantaj ya da gelecekteki handikapları içerebilir. Bu tür çıkar çatışmaları, en azından, sendikalar tarafından yerel düzeyde örgütlenen halka açık tartışmaların konusu olmalıdır. Yoksa, ücretlilere çıkarlarını değerlendirme imkânı sunan başka hareketler, onlar için sendikalardan daha ilginç olacaktır. Sendikaların, günümüze gelinceye kadar kanıtladıkları hareketsizlik, ücretlileri, giderek daha sıklıkla, eylem komitelerinde (*Bürgerinitiativen*) toplanmaya yöneltmektedir, çünkü sendika çerçevesinde bu tür bir tartışma örgütlemeye çalıştıklarında karşılarına çıkan güçlükler onların cesaretini kırmaktadır[4].

Önemli olan nokta şudur: Kapitalist rasyonalite eleştirisi ve sosyalist duyarlılık, modern sektörlerdeki ücretlilerde, çalışma hayatlarından ve sınıf bilinçlerinden kaynaklanmamakta; daha çok, kapitalist gelişmenin onları doğal ve toplumsal hayat alanlarından kopardığı bir noktadan, bir mahallenin ya da bir şehrin sakini olarak, yurttaş, anne-baba, tüketici olarak yaptıkları keşiflerden kaynaklanmaktadır. Bu mülksüzleşmeye karşı direnişleri, kökünü mesleki yeteneklerinden ya da meslekleriyle özdeşleşmelerinden değil, meslekdışı hayat ve deneyimlerinden almaktadır.

Burada karşımıza Alain Touraine'in tezi çıkmaktadır[5]; bu teze göre, merkezi çatışma artık canlı çalışma ile sermayeyi karşı karşıya getirmemekte, ama bir yanda bilimsel, teknik, bürokratik büyük aygıtları (Max Weber ve Lewis Mumford'un anısına, bürokratik-endüstriyel megamakine diye adlandırıyorum)[6] ve diğer yanda, çevrenin teknikleştirilmesine, gündelik hayatın karar ve edimlerinin profesyonelleştirilmesi ve sanayileştirilmesine, ihtiyaçlarınızı, arzularınızı kendinizin belirleme ve sağlığınıza karar verme, hayatınızı yönlendirme imkânını elinizden alan patentli uzmanlara isyan eden kitleleri karşı karşıya getirmektedir. Bununla birlikte, bürokratik-endüstriyel megamakinede ve yöneticilerinde,

4. Hinrich Oetjen, **Krise der Gewerkschaften**, Hattingen, 1989. Yazar, Hattingen'deki Sendikalar Birliği Formasyon Merkezi (DGB Bundesschule) müdürüdür.

5. Özellikle A. Touraine tarafından, **Le retour de L'acteur,** Paris, Fayard 1984'de geliştirilen tez.

6. Bkz. A. Gorz, **Métamorphoses...**, **op.cit.**, s. 53-55, 60-61, 219-220.

kapitalizmi niteleyen ve büyüyen sermaye kitlesinin değerlenmesini, faaliyet alanlarının giderek daha tam bir biçimde sanayileşmesini, parasallaşmasını ve profesyonelleşmesini gerektiren ekonomik rasyonalitenin bu yayılmacılığının ifadesini görmeyi hiçbir şey engellemez.

5. Bununla birlikte, J. Habermas'ın "yaşanan dünyanın kolonizasyonu" diye adlandırdığı şeye karşı yeni toplumsal hareketlerin kültürel direnişiyle yetinmek imkânsızdır. Çünkü bu direniş, toplumsal değişime itkisini, temalarını ve motiflerini gerçekten verse de, sermayenin isteklerinin içinde kökleşen ekonomik rasyonalitenin emperyalizmine bilinçli ve somut olarak saldırmaz. Toplumsal hareketler, kuşkusuz anti-teknok-ratiktir, yani A. Touraine'in gösterdiği gibi, egemen sınıfın yönetici tabakasının kültürel hegemonyasına yöneliktir, ama yönetici tabakanın egemenliğine sadece kültürel temellerinde ve toplumsal sonuçlarında saldırır, maddi temelinde, ekonomik matrisinde değil.

Yeni toplumsal hareketler ancak hem gelişmiş sektörlerin emekçileriyle, hem de "sanayi-sonrası proletaryası"[7] diye adlandırdığım, ne çalışmalarıyla ne de üretimin toplumsal sürecindeki konumlarıyla özdeşleşemeyen işsiz, yarı-işsiz, geçici işçi, "yarım günlük" çalışan herkese eş olan geçici işçilerin ve dışlanmışların kitlesiyle ittifak yaparsa toplumun sosyalist dönüşümünün aktörleri haline gelebilir. Birkaç yıl önce Wolfgang Lecher ve Peter Glotz tarafından yapılmış öngörülerin gerçekçi olduğu bugün ortaya çıkmaktadır[8]: Geçici işçilerin ve/veya yarım gün çalışanların 1990'lı yıllarda ücretlilerin yarısını temsil edeceğini ve faal nüfusun üçte birinin (kısmi işsizlik, çalışma sözleşmesinin geçiciliği, vs. nedeniyle) (haksız yere) "normal" kabul edilen hayat tarzından ve ücret ilişkilerinden dışlanacağını tahmin ediyorlardı.

7. Bkz. A. Gorz, **Adieux au prolétarlat**, III. Kısım, bölüm 1 ve 2, Paris Galiée, 1980.

8. Bkz. Peter Glotz, **Manifeste pour une nouvelle gauche européenne**, Aix-en-Provence, 1987 ve **Métamorphoses...**, **op.cit.**,in 6. bölümü, Wolfgang Lecher'in bir incelemesinin özeti.

Bununla birlikte, faal nüfusun sürekli, dengeli ve tam gün işi olmayan %30 ile %50'sinin tam gün bir iş bulmaktan daha önemli arzuları olmadığını sanmak yanlış olacaktır. Otuz beş saatlik iş haftasına yönelik daha yeni bir araştırmada, Fiom-Cgil (İtalyan metalurji sendikası), aynı konu üzerine Almanların ve Belçikalıların çıkardıkları sonuçların aynısına varmaktadırlar. 1 Temmuz 1989 tarihli *Il Manifesto*'da Bruna Vecchi şu raporu vermektedir:

> Fiom belgesi kişilerin hayatında çalışmaya önemsiz bir yer bırakan bir değişim süreci yaşadığımızı göstermektedir. Dahası: Ücretli çalışma söz konusu oldukça, çalışma, merkezi yerini kaybetmektedir. Çalışmanın geri çekilmesinin, çalışmayı reddetme olarak değil, bir toplumsallaşma unsuru olarak söz konusu olması ihtimal dahilindedir. Artık çalışma, özerk bir yaratıcı faaliyet niteliği taşıdığı için arzulanmamaktadır. Tersine, bir gelir garanti etmenin aracı ya da kadınların durumunda, aileden bağımsız olmanın aracı olarak kabul edilmektedir.

Rainer Zoll, 1988'de daha derin bir uluslararası araştırma çerçevesinde aynı sonuca varıyordu: "Eski özdeş yapıların [çözülüşünün]... [gençleri,] kimlik arayışında [nasıl] kendilerine geri döndürdüğünü" gösterir. Babadan oğula, anneden kıza aktarılan geleneksel mesleklerin sağladığı dengeli, sürekli, aşılamaz kimlik onlar için erişilmez bir şeydir; "iletişimsel" ilişkilerden yola çıkarak kendilerine bir kimlik oluşturmaları gerekir ve "kendini gerçekleştirme" üzerinde kurulacak bu kimlik her zaman açık ve gözden geçirilebilir olacaktır. Gençlerin seçebilecekleri profesyonel faaliyetler yelpazesi hiç olmadığı kadar geniştir.

> Ama gerçekten aradığını -yani yaratıcı, toplumsal olarak yararlı, insanın kendini gerçekleştirebileceği bir çalışma- bulma şansları olağanüstü azdır. Bertrand Schwartz, işlerin sadece %5'inin bu profile uygun olduğunu tahmin etmektedir. Dolayısıyla, birçok gencin böyle bir iş bulma umudunu baştan terk etmeleri anlaşılabilir. Bu durumun sonucu, bireyler kişisel özlemlerini mesleki çalışmanın dışındaki alanlara taşırlar[9].

9. Rainer Zoll, **Nicht so wie unsere Elteen**, Opladen, 1989. Finansman eksikliği nedeniyle Fransız kanadının gerçekleştiremediği bu uluslararası inceleme üzerinde durur.

Dolayısıyla, görece eski bir İtalyan anketinde (1981), "gençlerin sıklıkla sınırlı süreli ya da kısmi zamanlı geçici işleri tercih etmeleri ve sık sık iş değiştirme ya da değişik işleri sırayla yapma ihtimalini tercih etmeleri" sonucunun ortaya çıkmasına şaşırmamak gerekir; ve hatta "çok az maddi kaynağa sahip öğrencilerin bile", "kendilerine kültürel faaliyetleri için daha çok zaman bırakan işleri tercih ettikleri" ortaya çıkmaktadır[10].

Toplumsal sistemin, faal nüfusun yaklaşık yarısı için dengeli, tam gün, toplumsal olarak yararlı ve ekonomik olarak rasyonel işler bulma imkânsızlığı, sonuç olarak, gençlerin çoğunluğunun, kişisel yeteneklerinin çok ender olarak gelişebileceği tam gün bir işin ya da hayat boyu sürecek bir mesleğin tutsağı olmama arzusu ile çakışır.

Sanayi sonrası proletaryası ile gelişmiş sektörlerin birçok işi birden yapan ve kalıcı ücretlilerini birleştiren şey, çalışmanın bireysel verimliliği üzerinde temellenen ücretlilik ilişkisinin temel olarak çöktüğünü her iki tarafın da gözlemlemiş olmasıdır. Sadece kısmi süreli ya da yılın bir bölümü için iş bulan geçici işçiler gibi, düzenli işleri yerine getiren birçok işi birden yapan işçiler de bilirler ki, toplum onların çalışmasına, çok önceden belirlenemeyen sınırlı dönemlerde ya da günde birkaç kez ortaya çıkabilecek (arıza, hasar, iş kazası) veya tersine, çok geniş zaman dilimlerinde ortaya çıkabilecek hiç beklenmedik durumlarda başvurur. Özellikle sürekli akış halindeki sanayi emekçileri ya da bakım teknisyenleri, aynı zamanda güvenlik ya da bakım servisi görevlileri, sürekli kullanıma hazır ve ihtiyaç durumunda hiç durmadan yirmi saat çalışmaya hazır olmak zorundadırlar. Fiili olarak gerçekleştirdikleri çalışma için değil, kullanıma hazır olmaları ve yetenekleri nedeniyle ücret alırlar. Oskar Negt'in ifadesine göre, "*çalışmada*" değil, "*hizmette*"dirler[11]. Geçici işçiler ise, tersine, sanayi ve hizmetler için ihtiyaç durumunda kullanılabilecek el emeği olarak kaçınılmaz olsalar da, sadece fiili olarak gerçekleştirdikleri çalışma için ücret alırlar.

Bu yüzden, geçici işçilerin (yılda en fazla altı ay çalışan) yap-

10. Sergio Benvenuto, Riccardo Scartezzini, "Verso la fine del giovanilismo", **Inchiesta**, Bari, Kasım-Aralık 1981.
11. O. Negt. **Lebendlğe Arbeit...**, **op.clt.**, s. 188.

tığı gibi, çalışmaya hazır olma durumlarının kendilerine, ekonominin onların çalışmasına ihtiyaç duymadığı dönemlerde de ücret alma hakkı verdiğini öne sürmek tamamıyla meşrudur[12]. Öz olarak, sadece çalışmanın kendisinden değil, çalışma *süresinden* de bağımsız bir gelir sağlamak söz konusudur. Bu talep tamamıyla rasyoneldir, çünkü, üretimdeki sürekli artış nedeniyle, toplumsal üretim süreci giderek daha az çalışma gerektirir. Bu koşullarda, dağıtılan ücretlerin global hacmini yapılan çalışma hacmine bağlamak ve kişisel geliri her bir kişinin çalıştığı saat toplamına bağlamak saçmadır.

Çalışma süresini, ücretlilerin (merdivenin en altındakiler elbette) hakkı olan toplumsal olarak üretilmiş zenginlik payının ölçüsü yapmakta ısrar etmek, temelde politik nedenler içindir -emekçilerin sermaye iktidarına bağımlılığını sürekli kılmak için. Böylece, geçici işçilerin ve "kısmi süreli işçilerin" sanayi-sonrası proletaryası için, ücretlilik ilişkisi özünde bir egemenlik ilişkisi olarak ortaya çıkar. Ama bu egemenlik ilişkisi, geçmişte temel hizmet gören her bir emekçinin kişisel verimlilik ölçüsünden çıkarılabilecek yasallık görünümünden artık yoksundur. Bu egemenlik ilişkisinden özgürleşebilmek; sanayi-sonrası proleterlerinin ve gelişmiş sektörlerin çok iş yapan düzenli işçilerinin ortak çıkarı artık budur. Ama her iki tarafın da, bu ortak hedefi aynı biçimde takip edemeyecekleri gerçektir. Sanayi-sonrası proletarya için, esas olarak, *ücretlilik ilişkilerinin sık meydana gelen kesintilerini yeni bir özgürlüğe dönüştürmek* söz konusudur: Çalışmaya mahkûm olmaktansa çalışmasız evrelere sahip olma hakkı; ve özgürce seçilmiş yeni hayat biçimlerine ve yeni faaliyet biçimlerine imkân tanıyan, toplumsal açıdan yeterli bir gelir hakkı. Buna karşılık, gelişmiş sanayilerin çok iş yapan işçileri ve tam gün düzenli iş sahipleri için, elde edilmesi gereken şey, daha çok, çalışma saatlerini seçme özgürlüğüyle birlikte, haftalık, aylık ya da yıllık çalışma süresinde indirimdir.

Demek ki burada, usta işçilerle vasıfsız işçiler arasındaki eski

12. Bu hakka karşılık olarak işsizlerin ve geçici işçilerin kendilerine sunulan bütün işleri kabul ettiklerini (gerçekte, kabul etmek zorunda kaldıklarını) öne süren bu talep Fransa'da, İşsizler ve Geçici İşçiler Birliği (ACP-CASH,BP 222, 75634 Paris Cedex 13) tarafından ortaya atıldı.

tabakalaşmanın yeni bir biçimini buluyoruz. Eskiden olduğu gibi, sanayi-sonrası proletaryası, temel olarak, -herkes için yeterince iş yokken bile işgücünün satışıyla yaşamasını sağlayan saçma zorunlulukta ifadesini bulan- keyfiliğe ve baskıya başkaldırmaktadır; bununla birlikte, çalışma hayatının içindeki ve karşısındaki özerklik, düzenli emekçilerin temel istemidir. Dolayısıyla, iki tabaka arasındaki sınır, ilk bakışta görülebileceğinden daha belirsizdir ve önemli oranda azaltılabilir. Gerçekten de, çalışma süresindeki adım adım ve genel azalma, çalışmanın önemli oranda yeniden dağılımına yol açmalıdır ve *kalifiye işleri çok daha fazla sayıdaki çalışabilir nüfus için erişilir kılmalıdır*; buna karşılık, *kesintili biçimde çalışma hakkı ve imkânı herkese açık olacaktır.*

Çalışma süresinin indirimi hedefine yönelik iki tabakanın ittifakı, bu hedefe yeni sınırlamalar ve yeni katılıklarla değil, tersine, çalışma hayatının içindeki ve dışındaki özerk alanı genişleterek yaklaşılması koşuluyla mümkün gözükmektedir. Tam bir gelire (ya da dört veya altı yılın bedeli olan çalışma miktarı) hak tanıyan ortalama yıllık çalışma süresindeki indirim, bu bakış açısından, en geniş tercih imkânlarını sunar. Örneğin, Avrupa'daki sol partilerin ve sendikaların çoğunluğunun hedefi olan otuz saatlik çalışma haftası, yıllık 1380 saatlik çalışma süresine denk düşer. Dört yılda bir çalışmama hakkıyla birlikte bu süre, yılda yaklaşık ortalama 1180 saate düşer. Bütün yıl boyunca herkesin çalışmasına ihtiyaç duymayan bir toplumda, çalışma süresindeki indirimin, çalışma hayatına görece önemli dönemler boyunca ara verme hakkı biçimini *de* alması öngörülebilir bir şeydir. XX. yüzyılın başına kadar, şirketler ve usta işçiler bu haktan her zaman yararlandılar. Onlara göre, iş değiştirme, seyahat etme, deneyim edinme hakları insan onurunun parçasıydı.

Dolayısıyla, çalışma süresindeki indirim, herkese çalışarak hayatını kazanma imkânı sağlayan daha adil bir çalışma paylaşımının teknokratik aracı olarak, sadece, kabul edilemez; çalışma süresindeki indirimin amacı, aynı zamanda, herkese daha çok boş zaman sunan toplumsal bir dönüşümdür. Bu boş zaman, herkesin isteğine ve koşullarına göre, öğrenim görmeye ya da öğrenimi tekrarlamaya, meslek değiştirmeye, başka hayat tarzları denemeye ya

da meslek-dışı "ikinci bir hayat" sürdürmeye hizmet edebilir. Her koşulda, ekonomik rasyonalitenin yönettiği alanı daraltır. Ekonomik hedefleri bireylerin ve toplumun özerkliğinin hizmetine veren bir toplum projesine bağlı olduğu ölçüde sosyalist bir anlamı vardır.

Çalışmada geçen zamanın, bireylerin hayatında işgal ettiği hızla azalan yeri dikkate alarak sosyalist hareket, çalışma hayatıyla, zevkleri, özlemleri ve düşünceleri oluşturan boş vakit ticareti ve kültür endüstrisi üzerinde, *en azından*, zafer kazanmak istiyorsa kültürel hayatın ve ilişkisel ve topluluk içi faaliyetlerin gelişimiyle ilgilenecektir. Meta rasyonalitesinden ve para ilişkilerinden bağımsız gündelik bir kültür ve kendi kendine örgütlenen kooperasyon biçimleri için büyüyen alanlar yaratmayı kendine hedef olarak seçmezse hiçbir şansı olmayacaktır.

6. Ekonomik kısıtlamalara ve hesaplara tabi alanların yayılması sosyalist ya da alternatif bir *ekonomi*nin, kapitalist ekonominin yerini alacağı anlamına gelmez. Kapitalist ekonomiden başka bir işletme ekonomisi -başka mikro-ekonomik rasyonalite- yoktur. Sadece, ekonomik rasyonalite ölçütlerinin diğer türdeki rasyonalitelere hangi ölçüler içinde tabi olacaklarını bilmek önemlidir. Sosyalizmi, ekonomik rasyonalitenin -dolaşan ya da sabit sermaye miktarıyla orantılı, gerçekleşen kârla ölçülen, azami kârlılığı her zaman arayan ekonomik rasyonalitenin- tamamen ekonomik ölçütlerin işyeri yönetimine uygulanmasını sınırlandıracak etkileri de elbette taşıyacak olan, demokratik olarak özümlenmiş toplumsal hedeflere sınırlayıcı anlamda bağlılığı olarak kavramak gerekir.

Dolayısıyla, sadece, işletmelere (kamusal ya da özel) maliyetlerini ve gerçek kârlılıklarını bilmelerini engelleyecek ve sonuç olarak ekonomik olarak rasyonel bir yönetimin engeli olacak koşulları dayatmak söz konusu değildir. Tersine, ekonomik açıdan rasyonel yönetim ekonomik olmayan (özellikle estetik, etik, sağlıkla ilgili, ekolojik, ilişkisel, vb.) koşul ve sınırlamalara tabi kılınacaktır.

Çalışma süresindeki indirim eğer genelleşecekse -adil olmak için bu zorunludur- bu, ne her bir işletme tarafından gerçekleştirilen çok değişken üretkenlik farklılıklarının, ne de sadece "rekabet edebilir" işletmelere yönelik üretkenlik vergisiyle finanse edilen gelişmelerin ürünü olacaktır. Sonuç olarak, çalışma süresindeki indirimin gelir kaybına yol açmadan finansmanı, ne reel maliyetlerin ne de rekabetin bilgisini ihmal etmeyen dolaysız bir vergilendirme olmalıdır. Ama bu, başka bir bölümün konusudur.

VIII. SOLA, AMA NEREDEN?[1]

Çalışma etiğinin sonu

İşçi hareketinde her zaman iki eğilim vardı: Çalışmanın yüceltilmesi ve daha az çalışma özlemi. Çalışmayı yüceltenler, bütün olarak, üretim alanlarında büyük bir gücü ellerinde bulunduran profesyonellerdi. Onların gözünde bu gücün, politik güce dönüşebilmesi gerekmektedir: Emekçiler üretim araçlarından kolektif olarak yararlanmalı, egemen sınıf olmalı ve ekonomik aygıtı herkesin yararına işletmelidirler. İşçinin çalışmasının yüceltilmesi, dolayısıyla, işçi sınıfının gücünü kabul etmenin bir biçimiydi.

1. İngiliz siyaset bilimci John Keane'ın sorularına cevap olarak **Lettre Internationale**'ın 25. sayısında (Yaz 1990) aynı adlı çıkmış metnin yeniden gözden geçirilmiş versiyonu.

İşçiler üretimdeki rolleriyle ne kadar özdeşleşirlerse, böylelikle, burjuva iktidarının sağlamlılığını ve yasallığını da o kadar sorgularlardı. Onların çalışması bütün zenginliklerin kaynağıydı, ekonomi bir ordu kadar geniş faal çalışanı olan (madenciler, demirçelik işçileri, bakırcılar, toprak işçileri, vs.) sanayiler ve meslekler üzerinde yükseliyordu.

Ama tüm bunlar tamamıyla değişti. Çalışmayla özdeşleşme, çalışmanın yüceltilmesi, günümüzde, işçi sınıfıyla özdeşleşme ve onun gücünün yüceltilmesi anlamına artık gelemez. Bu, sosyologların bir bölümünün ve özellikle çalışma sosyologlarının görmek istemedikleri bir olgudur: Analizlerinde, politik iktidarı uygulama ve üretim araçlarına sahip olma yönelimini teknik iktidarlarından alan bir işçi sınıfı düşüncesini, bilinçli ya da bilinçsiz olarak, kurtarmak isterler. Benim düşünceme göre, Piore ve Sabel'de ve Oskar Negt ya da Kern ve Schumann gibi yazarlarda, sorun ayrıca böyle de ele alınmaktadır.

Her şeyden önce, çalışmalarında özerk olan, çok iş yapan yeni profesyonel işçileri şu bağlama yerleştirmek gerekir: Çalışma temel üretici güç değildir; çalışma zamanı zenginliğin ölçüsü değildir. İşletmeler insan çalışmasının yerine, daha önce kullanılan faal nüfusun giderek düştüğü, daha esnek biçimde, daha fazla ve daha iyi üreten, bilgisayarlarla bütünleştirilen otomatik sistemleri koymuşlardır.

Yirmi beş yıl önce, sanayide çalışan fiili nüfus, Batı Avrupa sanayileşmiş ülkelerinin aktif nüfusunun yaklaşık %40'ıydı. Günümüzde, ortalama çalışma süresi yılda 1850 saatten yaklaşık 1600 saate inmiş olsa da, ancak %30'u temsil ediyorlar. Özelleşmiş işçiler, el emekçileri ve aynı zamanda, metalürjinin geleneksel meslekleri (avadancı, frezeci, tesviyeci), sanayiden adım adım elendiler. Mikro-prosessörlerin yönettiği el aletlerinin, taşınır atölyelerin artık bu tür uzmanlıklara ihtiyacı yok. Sanayinin, başlarında kendilerini denetleyen ya da emir veren insan olmadan özerk ekipler halinde çalışmaya, inisiyatiflerini, yeteneklerini koordine etmeye elverişli insanlara ihtiyacı var. Özellikle, en az güçlükle hemen bakım ve tamir gerektiren karmaşık bir makineler, robotlar sisteminden sorumlu olmaları gerekiyor. Bu yeni profesyoneller,

çalışmalarını ezbere bilmeli, hızla değişen tekniklerle değerlendirme yapmayı bilmeli, hem kafa hem de kol emeğine ilişkin yeni bilgiler edinmelidirler. Bunun için işletme onlara imtiyazlı bir mevki ve davranış hakkı sunmalıdır. Ve herkes, işçi sınıfı özgürleşme yolunda, sanayideki iktidarını -üretimi kendi kendine yönetme iktidarını- almak üzere diye haykırmalıdır. Bu bir şakadır.

Çünkü temeldeki sorun şudur: İşçi sınıfının ne kadarlık bir bölümü bu tür nitelik kazanımlarına ve mevkilere ulaşmaktadır? Günümüzde, %10'dan azı. Yarın, Kern'in ve Schumann'ın deyimiyle bu "modern profesyoneller" tabakası sanayide çalışanların %25'ine, hatta metalürjide çalışanların %40'ına ulaşacaktır deniyor. Mümkün; ama geri kalan %75'ler ya da %60'lar ne olacak? Bunu şimdiden biliyoruz: Geçmişte olduğu gibi, verimsiz, kalifiye olmayan, mesleki ilerleme şansı olmayan verimsiz işlerle uğraşan "periferik emekçiler" haline gelirler. Özellikle, dönemin ihtiyaçlarına göre işe alınan ve işten çıkarılan, geçici sıfatlı, dönemli işçiler olurlar.

Ama dahası da var. Periferik emekçilerin ve sanayinin imtiyazlı yeni profesyonellerinin toplamı giderek azalan bir sayıyı temsil ediyor. Uzun vadede sanayi, giderek daha az insan kullanma eğilimindedir. Demek ki, soru sadece, "İşçi sınıfının hangi bölümü imtiyazlı yeni profesyonelleri temsil etmektedir?" değildir. Sorulması gereken şu soru da vardır: Faal nüfusun hangi bölümü işçi sınıfını temsil ediyor? Diğerleri, sanayi çalışmasından kopuk - "özgürleşmiş" demek ne kadar hoş olur!- kadınlar ve erkekler ne yapıyor? Nasıl yaşıyorlar? Ne kadar kazanıyorlar?

Çalışmanın ve sanayideki evrimin herhangi bir anlamı olacaksa, bu soruları sormamak imkânsızdır. Ve eğer bu soruları sorarsanız, sanayinin bir bölümündeki bir bölüm emekçinin koşullarındaki düzelmeyle yetinemezsiniz. Yeni çalışma elitinin korporatist, tutucu, sadece ayrıcalıklarının savunması için endişelenen bir tabaka olmasıyla yetinmeniz imkânsızdır. Çalışmayı, bütün çalışmayı yüceltmek için bu elitin varlığını gerekçe göstermek imkânsızdır, çünkü çalışmanın, yani kalıcı, tam gün işlerin, işsizler ve geçici durumdaki emekçiler için niçin artık erişilmez olduğunu açıklayan işte bu tabakanın çalışmasıdır. Herkes için yete-

rince iş yokken bir işçi elitinin çalışmasını yüceltmek, işçi sınıfının gücünü yüceltmek değil, bu eliti işçi sınıfından ayrılmaya ve dayanışmadan kopmaya itmektir. Bu zaten, patron propagandasının yaptığı şeydir.

Elbette, bunlardan, sınıf birliği ve dayanışmasının artık olamayacağı ve çalışma çatışmalarının, bir toplumsal değişim stratejisi bakış açısından yoksun olduğu sonucu çıkmaz. Çalışma ve sendikal mücadele cephesi önemini korumaktadır, ama merkezi bir cephe yoktur. "Hareket" olarak adlandırılmaya layık bir sendikal hareket olmadan toplum değiştirilemez, ama yaratıcı itkiler genellikle başka yerden gelir. Merkezi çatışma, çalışma çatışmalarından daha derin bir yerde bulunur. Çalışma eliti, bu merkezi çatışmanın dikkate değer bir tarafıdır. Korporatist ve tutucu bir tabaka olduğunu söylemek istemiyorum. Sadece, çalışma ideolojisi ve verimlilik etiği, sürekli çağrıştırılırsa bu yöne doğru itilir. Margaret Thatcher, inandırıcı sonuçlarla, on yıl boyunca bunu yaptı. Sendikal ya da politik-sendikal hareketin amacı bu elite farklı bir yol, başka ufuklar açmaktır. Bu elite, özdeşleşilebilecek ilginç bir çalışma yaptığını söylemek yerine, bence, onun çalışmasının başkalarının daha az çalışmasına yol açtığını ve herkesin kimliğinin temel kaynağı olarak çalışmayı yüceltirken, çalışmayı ortadan kaldıran bir çalışmanın ciddi olarak yapılamayacağını da söylemek gerekir. Sanayinin yeni profesyonelleri için, meslekleriyle özdeşleşmek, geri kalan her şeye sağır ve dilsiz kalarak esnek atölyelerindeki işleriyle özdeşleşmeleri anlamına gelmez. Meslekleriyle özdeşleşmeleri, bunu, sorumlu biçimde uygulayacakları toplumsal bir yetenek olarak anlamaktır; üretimde yerine getirdikleri işlev karşısında geri çekilmektir ve bunun toplumsal, ekonomik, kültürel sonuçlarını sorgulamaktır ve özellikle, çalışmanın yeniden dağılımı ve çalışma süresinin azaltılması sorununu temel ve öncelikli olarak kabul etmektir. Dolayısıyla bu, çalışmayla özdeşleşme değil, sendikalizmin gücünü ve birliğini kurabilecek olan, çalışma karşısındaki geri çekilmedir. İşçi sınıfı ile geleneksel sendikalizm arasındaki temel fark budur.

Faal nüfusun çoğunluğu mesleklerine ilgi duyuyorsa ve hayatlarının anlamını orada buluyor ya da arıyorsa, çalışma karşısın-

daki bu geri çekilmeyi tavsiye etmek elbette saçma olur. Ama durum bu değildir. Çalışma karşısında geri çekilme artarak devam ediyor. Bu sorun üzerine periyodik anketlerin yapıldığı Batı Almanya'da, soru sorulan kişilerin sadece %15'i, günümüzde, meslek hayatlarına özel hayatlarından fazla önem verdiklerini açıkladılar. Kadro düzeyindekilerde bile bu oran üçte bir ancak geçiyordu.

On yıl önce söz ettiğim "emekçi olmayanların sınıf olmayan sınıfı", tanımlanabilir ve örgütlenebilir bir tabakayı belirtmiyordu, ama o zamandan bu yana büyümeye devam eden uzun vadeli kültürel bir dönüşümün başlangıcıydı: Bireyler yaptıkları işlerle, ilginç ve kalifiye olsa bile, artık özdeşleşmiyorlar, çünkü iş onlara genellikle, içinde yer almadıkları bir megamakinenin hizmetindeki işlevsel uzmanlaşma olarak geliyor. Toplumsal üretim sürecindeki yerleriyle artık özdeşleşmiyorlar ve bir sınıfa ait olma duygusunu artık bu süreçten almıyorlar. Toplumsal düzen çözüldü; sosyologların sağlam bir *kimlik*, insanların var oldukları durumun güvenlikli toplumsal imajı diye adlandırdıkları şeyi bireyler artık ne mesleki rollerinde, ne aile yapılarında, ne de hayat çevrelerinin uzamsal yapılanmasında buluyorlar. Kendilerinin dışına atıldılar ve önceden verilmemiş yollar ve araçlarla kendilerini aramak, kendilerini gerçekleştirmek zorundalar. Ücretli profesyonel çalışma, bu arayışta yalnızca başka boyutlar arasındaki bir boyuttur; ender olarak daha önemli görülür.

Bu temalar, değişik zamanlarda, Alain Touraine tarafından özellikle *Le retour de L'acteur*'de ("Aktörün Geri Dönüşü"), Ulrich Beck tarafından Batı Almanya'da, Yankelovich'in toprak araştırmaları ile ABD'de, Burkhard Strümpel ya da Rainer Zoll tarafından Batı Almanya'da, Jean-Marie Vincent tarafından Fransa'da, vs. farklı biçimlerde işlenmiştir. İtalyan Metalürji Sendikası Fiom-CGIL, yakın zamandaki bir raporunda şu sonucu çıkarmıştır: "Çalışmanın, insanların hayatında artık yalnızca mütevazı bir yer işgal ettiği bir toplumsal değişim süreci yaşıyoruz. Dahası, ücretli çalışma söz konusu olduğunda, çalışma, merkezi yerini kaybetmiştir. Yaratıcı bir özerk faaliyet biçimini aldığında ancak değer taşımaktadır. Tersi durumda sadece hayatını kazan-

manın basit bir aracı olarak kabul edilir." Frankfurt'taki IG Metall (Metalürji sendikası) Başkanı Franz Steinkühler ve CGIL Genel Sekreteri Bruno Trentin, en son dönemdeki yazılarında, hemen aynı kavramlarla, sendikal politikanın her bir bireye, ücretli olsun ya da olmasın, kendi tercihlerine uygun faaliyetlerde kendini gerçekleştirme ve gelişme, hayat tarzını ve çalışma saatlerini, elbette pazarlık konusu yapılan bir uzlaşma ve anlaşmanın sonucu olarak, seçme imkânını sağlayacak toplumsal koşulları sağlaması gerektiğini belirtmektedirler.

Çalışma karşısındaki bu mesafe koyuş, kalifiye olmayan işçilerle sınırlı değildir. En kalifiye işçilerde bile, özerklik ve inisiyatif kapasitesi, ne kadar karmaşık olsa ve sorumluluk gerektirse de, çalışmanın işlevsel uzmanlaşmasının gerektirdiği ve imkân tanıdığı özerklik düzeyini aşar. Geleneksel işçi hareketlerinden farklı olarak insanlar, üretimin failleri olarak değil, çalışmalarıyla özdeşleşmedikleri ve yetinmedikleri oranda tartışılırlar. Bir yurttaş, mahalle sakini, tüketici, birlik üyesi, anne-baba olarak ücretli çalışmalarını daha genel bir bağlama yerleştirirler ve yeteneklerinin daha iyi kullanılabileceği, sanayinin daha az kirletici teknikler daha az açgözlü enerjiler kullanabileceği ve ekonomik rasyonalitenin emirleri ekolojininkilere bağlı kılınırsa, üretim kararları mümkün olan en fazla sermaye miktarını en kârlı biçimde kullanmak amacıyla alınmazsa daha iyi yaşanabileceği sonuçlarını çıkarırlar.

Temel bir cephe yoktur

Demek ki, artık sınıf uzlaşmazlıkları kavramlarıyla tanımlanması mümkün olmayan ve megateknolojik aygıtların insanları yabancılaştırdığı bir yaşam ortamına uyarlamaya çalıştığı; sanayiye dayalı devletçi egemenlik aygıtının meşruiyet kazandırdığı uzmanlar sınıfının (*expertocraties*) ellerinden alınan uzmanlıklarına yeniden kavuşarak yeniden kendi hayatlarının efendisi olmak istedikleri çok boyutlu bir toplumsal hareket söz konusudur. Bu hareket, özünde, kişinin kendi kolektif ve bireysel kaderini tayin, bütünlük ve egemenlik hakları için bir mücadeledir. Bu mücadele

bütün ücretli tabakaları ilgilendirir, değişik alanlarda sürdürülür ve işletme alanı her zaman ve zorunlu olarak en önemli olan değildir; ve zaten bu nedenle, sendikal hareket işletme alanının sınırlarını aşarsa, B. Trentin'in "hareketin yapıları" diye adlandırdığı herkese açık kamusal alanlarla ilişkiye girer ve diğer hareketlerle tartışmaya, ortak eylemlere, ittifaka açılırsa ancak bir geleceğe sahip olabilir.

Ancak bu hareketlerin, özgül ya da sektörel çıkarlar arasında - "çalışma eliti"nin, işsizlerin ve geçici işçilerin örneğin- koalisyonlar ya da ittifaklar kurması değil, yeni özgürlükler, evrensel özü olan yeni haklar elde etmesi önemlidir. Haklar elde etmek ya da savunmak için harekete geçen insanlar ne koalisyonlar, ne de ittifaklar kurar: Kendilerine güzel gelen bir ortaklık için hareket ederler; hareketin birliğini oluşturan da budur: Kadın hareketinin, ırkçılığa karşı hareketin, sağlıklı bir yaşam ortamı için oluşturulan hareketin durumu budur. Çalışma süresindeki indirim için mücadele de aynı tarzda, biçimleri elbette çok farklı olabilen ama içeriği herkes için aynı olan haklar ve özgürlükler toplamı için mücadele olarak ele alınabilir: Bu ortak içerik, her yaşta sadece "iş değiştirmek" değil, öğrenim ve eğitim hakkı; çocuklarını eğitme, militan ya da kamusal faaliyetlerde bulunma, hasta ya da ölmekte olan bir dostun yanında kalma, vs. gibi haklardır. Marx'ın "bireyselliğin özgür gelişimi" diye adlandırdığı bu haklar sadece boş zamanı değil, oldukça esnek sınırlar içinde zamanı kendince kullanma hakını da varsayar.

Bu hakları elde etmek amacıyla bütün ücretli tabakaların dayanışma içindeki birliği, zamanın özgürleşmesinin koşulların farklılığına uygulanabilmesi şartıyla, aşılmaz güçlükler yaratmaz. Haftalık çalışma süresindeki indirim, zorunlu olarak, herkesin yararına değildir. Yaptıkları iş, çalışma alanında sürekli ve düzenli olarak var olmayı gerektiren düzenli ücretlilerin yararınadır, ama en kalifiye personelin önemli bir bölümü için, özellikle bilgi-işlem uzmanları, reklam danışmanları, montaj ve yeni işletmeleri deneyen teknisyenler için çalışma günü ya da haftasındaki lineer bir indirim hedeflenir bir şey değildir. Haftalık ya da aylık ek tatil biçimindeki yıllık çalışma süresi indirimi veya dört yılda bir yıl

tatil hakkı, çalışmaları hayal gücü, bilimlerarası bilginin yenilenmesi gibi şeyleri gerektiren, yani çalışma alanında edinilen bilgiden çok, tartışmalar, okumalar, yolculuklar, anlık görevler karşısında geri çekilme, faaliyetlerin ve ilgi merkezlerinin çeşitlenmesi özelliklerini gerektiren profesyonellere daha uygundur. Sadece kendi uzmanlığının gerektirdiğiyle ilgilenmek koşuluyla zirvede kalabilen uzman düşüncesi hiçbir gerçekliğe denk düşmez. Sadece, insanların yurttaş olarak, karar vericilerin hizmet olarak dayattıkları hedefleri sorgulamalarını engellemek için insanları kendi uzmanlıklarına kapatmayı hedefleyen bir egemenlik sisteminin çıkarlarına hizmet eder.

Nihayet, ekonominin anlık, geçici, az zamanlı işten başka bir şey sunmadığı işsizler ve geçici işçilerin aktif nüfustaki oranı %40 ya da %50'dir. Ekonominin ihtiyaç duyduğu ve herkes arasında paylaştırılırsa bir özgürlük kaynağı olabilecek yıllık çalışma hacmindeki indirim, aktif nüfusun bu bölümüne bir yoksunluk olarak dayatılır. İşletmelerin ihtiyaçlarına uygun olarak angarya usulü çalıştırılan ve işten atılabilen bu kesim, sadece gerçekleştirdiği iş karşılığı ücret alır, yoksa, bu çalışmanın kesintileri boyunca, kullanılabilirlikleri ve çalışma kapasiteleri nedeniyle değil. Dikkatle bakıldığında, onlar, nedeni temelde ideolojik olan bir ayrımcılığın kurbanıdırlar: Onların örneğinden yola çıkarak sadece fiili olarak çalışılan zamanın ücretlendirmeye hak tanıdığını ve çalışma zamanının zenginliğin ve toplumsal yararlılığın ölçüsü olduğunu kanıtlamak önemlidir. Oysa, kapitalist ideolojinin bu temel ilkeleri, gerçekte, düzenli işçilerin büyük çoğunluğu tarafından saldırıya uğramıştır: Bakım teknisyenleri, otomatik işletmelerin operatör ve denetçileri, bakım ve acil güvenlik personelleri, vs., fiili olarak gerçekleştirdikleri çalışmadan dolayı değil, kullanılabilirlikleri ve müdahale kapasiteleri nedeniyle ücretlendirilirler. Verimlilik ölçüsü üzerine dayanan verimlilik ve ücret ideolojisi, teknik evrim tarafından mahkûm edilmiştir. İşsizlerde ve geçici işçilerde bir kalıntı olarak varlığını korumaktadır.

Bu nedenle, bir Fransız grup olan, İşsizler ve Geçici İşçiler Birliği (ACP), tamamen kabul edilebilir ve yasal biçimde, geçici işçi sıfatıyla, geçici ve kesintili olarak kullanılan kişilerin, ücretli-

lik ilişkisinin kesintiye uğradığı süre boyunca, çalışmada kullanılabilirliklerini ücretlendiren bir gelire hakları olduğunu öne sürdü. Buna karşılık, kendilerine bir iş önerildiğinde belli bir yıllık çalışma hacmini yerine getirmeyi kabul etmeleri gerektiği de belirtildi. Gerçekte burda söz konusu olan, maddi olarak gelir kaybına uğramadan, yıllık çalışma süresinde indirim ve kesintili biçimde çalışma hakkı talebidir. Ücretlilik ilişkisinin kesintililiği, patron tarafından dayatılan boyun eğilecek bir kısıtlama olmak yerine, yeni bir özgürlüğe dönüşebilmelidir. Bu talepte, adil olmayan hiçbir şey yoktur. 1910'lu yıllara kadar, bir işçi için -özellikle iyi bir usta için- bütün yıl boyunca düzenli olarak çalışmak anormal bir şeydi. Sık sık iş değiştirmek, işsiz kalmak, yolculuk yapmak, aralıklı olarak çalışmak işçiler için patron ve ücret karşısında bağımsızlıklarını korumanın bir yoluydu. Bu değişiklik, bağımsızlık, özerklik sanki bir süreden beri, emekçilerin önemli bir kesiminde, özellikle düzenli ve tam gün bir iş yerine geçici çalışmayı tercih eden gençlerde yeniden ortaya çıktı. Bu onları, daha geliştirici faaliyetler için, hayatını kazanmayı sağlayan birçok işe oranla daha serbest kılmaktadır.

Kadınlar, erkekler, çocuklar

Bununla birlikte günümüzde, sınırlı süreli çalışmanın kişisel tercihlerle hiç ilgisi olmayan nedenlerle birilerine yasaklandığı ve diğerlerine dayatıldığı doğrudur. OECD ülkelerinde, yarım gün çalışan ücretlilerin %70 ile %90'ı 25-45 yaş arasındaki annelerdir ve genellikle geçici işçi sıfatıyla toprakla ilgili işlerde ve mesleki ilerleme şansı olmayan işlerde çalışırlar. Burada, çifte bir adaletsizlik ve çifte bir skandal vardır.

İlk bakışta ekonomik sistem, azalan oranda çalışma ile büyüyen oranda zenginlik üretmektedir. Ama aynı sistem, herkesin gelir kaybına uğramadan, daha az ve daha iyi çalışabileceği biçimde çalışmanın yeniden dağılımını reddederken nüfusun bir bölümünün tam gün çalışmasını, diğer bir bölümünün işsiz kalmasını, daha kalabalık üçüncü bir bölümünün ise daha az süre ve daha az

ücretle çalışmasını tercih eder.

Diğer yandan, tam gün işlerin çoğunluğu erkekler tarafından, az süreli işlerin çoğunluğu kadınlar tarafından yapılır. Bu da bir skandaldır ve ancak ücretli çalışma herkes için azaltılırsa ortadan kalkacaktır. Eğer normal çalışma haftası otuz saati aşmazsa - İskandinav ülkelerindeki, İtalya ve Batı Almanya'daki sol hareketlerin ve sendikaların hedefidir bu- o zaman, günümüzde var olan işler arasındaki cinsel ayrım ekonomik temelini kaybeder, bahanesi kalmaz.

Eğilim açıkça bu yöndedir. Her şeyden önce, giderek artan oranda genç baba, çocuklarıyla ilgilenebilmek için, daha az süre çalışmayı ya da ücretsiz bile olsa izin almayı talep etmektedir. Dört yıl önce, Amerika'da bu oran %12'ydi. Bir yıl önce %26'ydı ve Amerikan firmalarının yarısı erkek ücretlilerine daha az süre çalışma imkânı sunuyordu. Şimdi Fransız, Alman ya da İsviçre çiftlerinin yarıya yakını evlenmeden birlikte yaşamakta ve yine yarıya yakını birlikte oturmamaktadır. Çocuklar ya anneyle, ya babayla yaşamakta veya dönüşümlü olarak biriyle kalmaktadır. Bu durum, ücretsiz ev içi çalışmanın anlamını kökten değiştirir. Yalnız yaşayan kadın ve erkeklerin her biri, ev içi çalışmasını, çiftin en fazla çıkarı ya da rahatı için değil, kendi için gerçekleştirir. Demek ki, toplumun, ev işleri karşılığı ücret ödenmesi yoluyla ev işlerinde çalışmanın toplumsal yararlılığını tanımasını istemek, niyet olarak, artık anlamlı değildir. Ama bu, ücretli ana-baba izni, dört yılda bir izin ve çalışma süresi indiriminin diğer biçimleri için hak aramaya büyüyen bir güncellik ve meşruiyet kazandırır.

Bu tür bir hak genellikle, evde çalışan annenin -ya da babanın- çalışmasının "toplumsal yararlılığı" adına talep edilir. Ev işlerinde çalışmanın toplumsal değerinin ücretli çalışmanın değerine eşit kabul edilmesi gerektiği söylenir. Temel ölçüt olarak bireyin toplumsal yararlılığını alan bu yaklaşımı benimsemiyorum. Çünkü bu yaklaşım, bireyin özerkliğini ve toplum *üzerinde kayıtsız* haklarının varlığını örtük olarak reddeder. Bireylerin toplumu üreterek yararlı olabilecekleri ve sorunun kavramlarını tersine çevirebilecekleri bir ilk toplum düşüncesini terk etmek gerekir: Toplum, bireylere özgürce gelişme hakkını ve imkânını tanıdığı oran-

da daha iyi olacaktır. Annelik, babalık, vücudun ve oturulan yerin bakımı, "kendi için endişe duyma" ve komşusu için endişe duyma hakkı koşulsuz ve öncelikli olmalıdır. Toplum, bu temel üzerinde kendini üretecektir.

Öz-sınırlama

Bir yanda ücretli çalışma ve diğer yanda ücretsiz faaliyetler ve boş vakit arasındaki yeniden-dengeleme, toplumun ekolojik yeniden yapılanması için özellikle önemlidir. Gerçekten de, ücretli çalışmaya ne kadar zaman ayırırsanız meta ve ticari hizmet tüketmeye de o kadar eğilimiz olur, çünkü kendiniz için ve kendiniz tarafından bir şeyler yapacak zamanınız ya da gücünüz yoktur. Tam gün çalışma zorunluluğu, zengin kapitalist toplumlarda ekonomik büyümenin anahtarıydı. İsveçli ekonomist Gunnar Adler-Karlsson, sanırım bu konuyu, *The Unimportance of Full Employment* ("Tam-gün Çalışmanın Önemsizliği") adlı eserinde ele alan ilk kişiydi. Çalışma zamanımızı gerçekten hissettiğimiz ihtiyaçlara kullanırsak kaç saat çalışırız?

Ama bu "seçilmiş zaman" imkânı bize sunulmamıştır. Bu yüzden, kullanılabilir zaman, daima çalışmadan sonra kalan kısa bir süredir, çalışma zorunluluklarıyla çevrili zamandır. Hiçbir girişime hizmet etmez ve bu yüzden, esas olarak tüketim ve dinlenme zamanıdır. İnsanlar genellikle gerçekten hissettikleri ihtiyaçlarının ötesinde çalışmak ve kazanmak zorunda olduklarından sanayi ve ticaret onları ihtiyaçlarının ve hatta arzularının ötesinde tüketmeye ve harcamaya ikna edebilir: Eğer para kazanmak için zamanımı harcamak zorundaysam, "paramı da zamanım için harcayabilirim". Bu konuda Gunnaz Adler - Karlsson, en büyük Amerikan firmaları yöneticileriyle yapılan bir araştırmaya değinir. %90'ı, yeni bir ürünün reklam kampanyası olmadan satılamayacağını kabul etmektedir; %85'i, reklamın insanları kullanmak zorunda olmadıkları şeyleri satın almaya "sık sık" ikna ettiğini söyler; ve %51'i, reklamın insanları gerçekten satın almak istemedikleri şeyleri satın almaya ikna ettiğini söyler.

Çalışma süresinin öz-sınırlanışıyla "seçilmiş zaman", herkesin gerçekten hissettiği ihtiyaçlara ve arzulara göre gelirin ve meta tüketiminin öz-sınırlanmasını mümkün kılar. Çalışma ve çalışma-dışı dönemlerin, saatlerin, ritmin seçilmesi imkânı, haftalık ve yıllık çalışma süresi ne kadar az olursa o kadar büyük olur. Zaman politikası, meta tüketiminin ekolojik olarak gerekli indirimini ve herkesin, kendi hayatını sürdürmede mümkün en büyük özerkliği elde etmesi için en iyi kaldıraçtır.

Ekolojik önerme, ekonomik büyümenin düşmesini gerektirir, ama bu düşmenin *fedakârlık*ları gerektirmesi zorunlu değildir; sadece *gönüllü vazgeçişleri* gerektirir. Burada, bir yandan politik ekoloji ve diğer yandan, çevreyi koruma ve düzenleme kaygısı arasındaki temel farklılığa geliyoruz. Yaşanabilir bir çevrenin düzenlenmesi ya da yeniden-üretimi bir *eko-business*'in, bir eko-sanayinin ve hatta bilimkurgunun tanımladığı tekno-eko-faşizmin gelişimiyle mükemmel biçimde sağlanabilir. Kapitalizm, çok kârlı bir silah sanayiini nasıl geliştirdiyse, kamu isteklerine cevap verecek çok kârlı bir *eko-business* de geliştirebilir. Ve kirlenmenin yeni normlarına cevap olarak, fiyatları yükseltecek ve eşitsizlikleri büyütecek biçimde, sanayi artıklarını daha iyi ortadan kaldırabilir ve yeniden kullanıma sokabilir, sermaye açısından daha pahalı değişik teknolojiler benimseyebilir. Günümüzde bu yönde ilerlemekteyiz: Yoksulların artan yoksulluğu ve refaha ermişlerin büyüyen zenginliği.

Anglosakson'ların *environmentalism* diye adlandırdıkları şeyden farklı olarak ekolojizm, var olan üretim sisteminin çevre üzerindeki olumsuz etkisini azaltma isteğiyle sınırlı değildir. Belli bir teknik, üretim ve tüketim miktarının ilk ortaya çıkış nedenlerine karşı çıkar. Bu nedenler, kapitalist birikimin mantığında vardır: Büyüyen oranda sermayenin kârlılıkla yatırıma ayrılabilmesi gerekir ve bu da, büyüyen oranda bir meta ve ticari hizmet akışının tüketimini gerektirir. Dolayısıyla, nüfusu ihtiyaçlarını azami tüketimle tatmin etmeye yöneltmek ve azami meta tüketimi ihtiyacını kışkırtmak gerekir. Oysa, ihtiyaçlar, daha iyi ve daha dayanıklı, en az ürün akışıyla daha iyi tatmin edilebildiğinde tüketim ihtiyaçlarının kendisi, daha gevşek ve birlikte yaşamaya uygun bir hayat

tarzı tarafından, daha çok boş zaman bırakarak, azalabilir. Başka türlü tüketmek koşuluyla, daha az tüketerek daha iyi yaşayabilir ve çalışabiliriz. Teknikler, toplumsal ilişkiler, tüketimin modeli ve doğayla ilişkisi bu durumda aynı kalamaz.

Demek ki, "çevreci" ve ekolojist yaklaşımlar kökten farklıdır. "Çevreci" yaklaşım, kapitalizm tarafından geliştirildiği biçimiyle ekonomik rasyonalitenin serbest oyununa yeni kısıtlamalar ve sınırlamalar dayatır. Ama bu kısıtlamalar ve sınırlamalar, ekonomik rasyonalitenin ve büyüyen sermaye oranlarının değerlendirilme alanını genişletmeye yönelik sistemin temel eğilimini ortadan kaldırmaz. Toplum, endüstriyalist paradigmanın hizmetindeki bu temel eğilim tarafından yönetilmeye devam eder. Buna karşılık ekolojist yaklaşım, "daha az ama daha iyi" sloganıyla özetlenebilecek bir paradigma değişimi içerir. Ekonomik rasyonalitenin ve meta değişiminin geliştiği alanı daraltmayı ve bunu, ölçülebilir olmayan toplumsal ve kültürel hedeflerin hizmetine, bireylerin örgürce gelişiminin hizmetine vermeyi amaçlar. Alman ve Hollanda sollarında, İtalyan aşırı solunda tartışılan ekonominin ekolojik yeniden yapılanmasının zorunlu olarak anti-kapitalist ve sosyalist bir anlamı vardır. Yatırımın amacı artık ekonominin büyümesi değil, sadece verimliliğin ve kazancın değerlendirilmesi ve araştırılması tarafından yönetilmeyen faaliyetlerin yayılması için ekonomik büyümenin azalmasına yönelmektir.

Evrensel ödenek

Özellikle Hannah Arendt'in öğrencileri, yurttaşlık ücretinde, çalışmanın kamu alanı üzerindeki hegemonyasını ortadan kaldırmanın ve Yunan *polis*'inde sahip olduğu önemli konumda politikayı yeniden inşa etmenin yolunu gördüler. Ülkedeki bütün yurttaşlara ve yabancılara garanti edilen bir gelir düşüncesi bütün Avrupa'da ve özellikle bütün sol hareketler ve etkili kişiler tarafından desteklendiği İskandinav ülkelerinde başarıya ulaşmaktadır. Almanya'da ve İtalya'da tartışılmakta ve Fransa'da RMI'de boy göstermeye başlamaktadır.

Oysa bu yurttaşlık geliri düşüncesi -başka deyişle evrensel ödenek- bence bir kötüye gidiştir. İki temel kötülüğü içerir.

Birincisi, böyle bir ödeneğin, insanları her türlü ücretli çalışmadan uzak tutarak, ekonomik-olmayan faaliyetler için bir kamu alanı yaratmamasıdır. Günümüzde ekonomik faaliyet kamu alanını ölçüsüz biçimde işgal etmektedir ve Arendt, "geneli", politikayı ilgilendiren faaliyetler yararına onu ortadan kaldırmak istemekte haklıdır. Ama, ekonomik alanın dışında, yani günümüzdeki en önemli kamu alanı boyutunun dışında kalanları bir ödenek yoluyla bundan uzaklaştıramayız. Tersine, ekonomik alandaki bütün çalışmayı dağıtan bir ödenek, toplumdaki kopukluğu derinleştirir. Ekonomik faaliyet, kârlılık manyaklarının ve kazanç tutkunlarının alanı olur. Bunlar, kamu alanını kendilerine mal edecek ve özel faaliyetlerle toplumsal hiçliğe özgü faaliyetsiz ödenek alanlarını marjinalleştireceklerdir. Kamu alanındaki başka faaliyetlerin çalışmanın yerine geçmesi isteniyorsa, ekonomik amacı olmayan faaliyetlere kamu alanını açan ve orada yerleşmelerini sağlayan kamusal ve örgütlü bir eylemi çalışmanın yerine koymak gerekir. Bu nedenle, benim düşünceme göre, sorunu "aşağıdan" ele almak gerekir, yani bir ölçü değil, hem sendikal hem idari bir uygarlık projesi, uzun vadeli ve bütünlüklü bir politika, çalışma süresinin sınırlandırılması olarak. Sendikal eylem -yönetimlerinde oldukça geniş bir kavrayış ve özellikle Batı Almanya'da Negt'in ve İtalya'da Trentin'in istediği farklı bir yapı bulunan sendikaların eylemi -bu amaç için zorunludur. Çünkü, öncelikle, yenilenmiş bir sendika, halkı çalışmanın kamusal alanında örgütleyebilir ve bu kamu alanını çalışma dışındaki kamusal faaliyetlere açabilir. Ayrıca, çalışma süresinin geri çekilmesi somut olarak tanımlanmalı ve kolektif bir eylem ve pazarlıkla bütün düzeylerde uygulanmalıdır. Biraz önce bundan söz ettim. Bu, toplumsal ilişkileri değiştirmek için yerine konulması gereken "toplumsal bir sözleşme"dir. Bir yasayla kurumlaştırılan, bir yönetim organınca uygulanan evrensel ödeneğin böyle bir hedefi yoktur.

Çalışma hakkı şu bağlamda anlaşılmalıdır: Günümüzde kamusal alanın temel faaliyetine girmek ve böylece elde edilebilecek iktidarlara ulaşmak olarak tanımlanabilecek *politik* hak: Özellikle,

ekonomik faaliyetin örgütlenmesi ve toplum içindeki yeriyle ilgili kararlara katılma, bu iktidara ulaşma hakkı. İşsizlerin, kendi öz örgütleriyle birlikte, sendikal politikanın hazırlanmasına tam yetkiyle katılmalarını hayal etmek elbette mümkündür. Ama bu durumda, işsizliği, ekonomik faaliyete hiç katılmama tercihi olarak değil, ekonomik faaliyete katılımın geçici ve kısmi kesintisi olarak anlamak gerekir. Bu katılmama hakkına neden olan evrensel ödenek, gerçekte iki tür yurttaş yaratır ve topluma, toplumsal dışlama biçimlerini kalıcılaştırma hakkı verir.

Evrensel ödeneğin ikinci kötülüğü, eğer sorun öbür ucundan ele alınırsa ortaya çıkar. Toplumun ve toplumsal bireylerin var olması için belli bir miktar çalışma kaçınılmazdır. Bu gereklilik, toplumsal bir zorunluluktan değil, nesnelerin doğasından kaynaklanır. Antik *polis*'te, ekonomik açıdan zorunlu çalışma, özel alanla sınırlıydı ve kadınlara ve kölelere ilişkindi. Özel alan, otoriter sınırlamanın alanıydı. Kamusal alan ise, tersine, zorunluluğun yükünden kurtulmuş özgür yurttaşların alanıydı. Özgürleşme, bu politik düzeni tersine çevirdi. Çünkü bireylerin eşitliği ve özgürlüğü, kamu alanındaki zorunlu çalışmanın, herkesin katılımıyla birlikte, toplumsal örgütlenmesini gerektirir. Kimse zorunlulukların yükünü başkasının adına taşımak zorunda değildir ve kimse, kendi payını taşımaktan muaf tutulamaz. Oysa evrensel ödenek, muafiyet hakkına yol açar. Yükün eşit dağılımıyla toplumun ilgilenmemesine imkân tanır. Bu konuda, idealizm yoluyla, çalışma ideolojisinin ekmeğine yağ sürer: Çalışmayı, sevenlerin yapması için ayrılmış, seçilmiş, yeteneğe göre bir faaliyet olarak kabul ettirir. Oysa çalışma, başlangıçta, sevilsin ya da sevilmesin, yapılmak zorunda olan bir şeydir ve ancak zorunluluğunun bilincinden yola çıkarak onu mümkün olduğunca zevkli ve geliştirici kılmaya, yükünü ve süresini hafifletmeye çalışılabilir.

Elbette, gerekli çalışmanın tümü toplumsal olarak kamu alanında örgütlendirilemez ve böyle olması da gerekmez. Bireyin, her türlü toplumsal denetim ve kuraldan uzakta, ait olması gereken ve kendini başına buyruk olarak üretebileceği bir alan vardır. Bu, özel alandır. Bu alandaki gerekli çalışma, kamu alanındaki çalışmayla aynı statüde olamaz. Bunu "kendi için çalışma" diye adlan-

dırıyorum. Bunun ikili bir görünümü vardır, koşullara göre hem yaşam deviniminin yükü hem de serpilmesidir veya ya biri ya da diğeridir. Bu yükten kurtulmak, onu hizmetçilerin sırtına yüklemektir. Çünkü çalışma özellikle insanın kendi bakımına ilişkin bütün faaliyetleri içerir. Gün, hafta ve yıl ölçeğinde kullanılabilir zaman ne kadar bol olursa bu da o kadar az ağır ve o kadar çok ödüllendirici olur.

Demek ki, geliri her türlü çalışmadan bağımsız kılmak yerine, çalışma *süresinden* bağımsız kılmak tercih edilebilir. Bu şekilde, sadece çalışmanın toplumsal gerekliliği değil, toplumsal olarak belirli görevleri yerine getirmenin bireylere sağladığı toplumsal yararlılık ve aidiyet duygusu da dikkate alınacaktır. Bütün nüfusa sağlanan bir ödenek bu aidiyet duygusunu yaratamaz: Emeklilik hakkı ve aile ödenekleriyle kıyaslandığında yalnızlık ve işten atılma durumlarında daha iyi bir koruyucu değildir. Başkalarının bana ihtiyacı olduğuna ve kolektif işlerin gerçekleştirilmesine onlar kadar katkıda bulunabileceğime eminsem eğer, o zaman bir topluma ait olduğumu hissederim. Toplum *üzerindeki* hakkımı, özellikle, toplumun benden katılmamı istediği görevleri tartışma hakkı da dahil, bu yetiyle -kolektif işlerin gerçekleşmesine katkıda bulunma yeteneği- kazanırım. Toplumsal olarak ücretlendirilmiş (örneğin aile ödenekleri ya da ev işleri karşılığı ücreti) olsa bile, özel alanda gerçekleştirilen çalışma, haklarımı ve aidiyetimi bu kadar tartışmasız biçimde oluşturamaz.

Toplumsal olarak belirlenen ve ücretlendirilen çalışma, herkesin temel uğraşı olarak kalmak zorunda değildir. Bu tür çalışmanın hacminin sürekli azalması zaten bu imkânı ortadan kaldırır. Çalışma hacminin azalması eğer işten kovulmaya, nüfusun büyük bir bölümü için toplumsal yararsızlık ve güçsüzlük duygusuna yol açmayacaksa, toplumsal olarak gerekli çalışmayı herkesin çalışabileceği, ama kendi zamanlarına giderek daha fazla sahip olarak ve giderek daha az çalışarak bunu gerçekleştirebileceği biçimde yeniden paylaştırmayı öğrenmek gerekecektir. Reel gelir (bu konuya ileriki bölümde döneceğim) bu kadar daralmak zorunda değildir. Tam tersine, gelecekte, hayatın akışı içinde sağlanacak ve bugünkü miktardan çok az olacak belli bir çalışma saati karşılığında,

herkese, hayatı boyunca tam bir geliri garanti edecek bir sistem öngörmek gerçekçidir. Gerçekte, *böyle bir sisteme doğru ilerliyoruz,* ama onu tanımaya ya da ona akla yatkın bir biçim vermeye cesaret edemeden.

Böyle bir sisteme karşı yapılan ekonomik itirazlar, genellikle, pazar tatili ya da sekiz saatlik işgünü konusundaki işçi taleplerinin karşılaştığı itirazları düşündürür. Yüzyılın başında bu taleplere "yıkıcı" damgası vurulmuştu. Bugünkü toplumsal güvenlik sistemi yetmiş yıl önce tamamen gerçekdışı olarak gözüküyordu. Yüzyılın başında, tam gün bir iş, yılda 3000 saatten fazlaydı. 1960 yılıda, 2100 saatti. 1985'te 1600 saatti ve %25 azalmış bu çalışma hacmi, yine de, yirmi beş yıl öncekinden 2.5 misli fazla GSMH yaratıyordu. Jacques Delors son kitabında[2] 1946 yılında, yirmi yaşındaki ücretli bir işçinin, uyanık geçen hayatının üçte birini çalışarak geçireceğini belirtir; 1975'te sadece dörtte biri; günümüzde, beşte birinden azı. Bu evrimin durmayacağını ve "başka üretim ve değişim mantıklarını da peşinden getirmesi gerektiği"ni ekler. Gerçekten de, ücretli veya tazminatlı değişik tatil tiplerini dikkate alırsanız, tam gün çalışma şimdiden kesintili bir çalışmadır. Herkesin, tam bir gelir elde etmekten asla vazgeçmeden birçok yaşam tarzını, mesleği, kariyeri, faaliyet tarzlarını sırayla benimsemesini sağlayan yılda bin saatlik -XVIII. yüzyıl başına kadar kural buydu- ya da hayat boyunca 20.000'den 30.000'e çıkacak ortalama çalışma süresine adım adım geri dönmemek için neden yoktur. Kullanılabilir zamanın çalışmadan sonraya kalan tali bir zaman değil, hayatımızın asli bir zamanı olmasını istemeye alışmamız gerekir. Kendi içinde ilginç profesyonel bir faaliyet yürütenlerin çoğunluğu için bile, ikinci önemde olması gereken ücretli çalışma zamanıdır. Gerçekte de böyledir zaten. Formasyon düzeyi ne kadar yüksekse, sadece yarım gün çalışmak isteyen, yani insani yeteneklerin bir bölümünün ya da hatta tamamının gelişimine olanak tanıyan değişik ilgi merkezleriyle renkli bir hayat arzulayan insan oranı o kadar yüksektir.

Evrensel ödenek (yurttaşlık ücreti) yandaşları, genellikle, tüm hayat boyunca belli bir çalışma miktarının yerine getirilmesi üze-

2. Jaques Delors, **La France par L'Europe**, Paris, Grasset, 1988.

rinden hayat boyu tam gelir hakkı verilirse, "çekilmez bürokratik denetimler"e zorunlu kalınacağı biçiminde itirazda bulunurlar. Çünkü yıllık 1000 saatlik çalışma süresi, sadece haftalık 20 saatlik çalışma süresine değil, örneğin yedi ya da sekiz ay ücretli izin hakkına yol açacak 200 saatlik beş aya da denk düşebilir. Ya da dahası, hayat boyunca süren 20.000'den 30.000 saate kadar çalışma süresi, alışılmış gelirin elde edilmeye devam edileceği, profesyonel faaliyetteki uzun kesintiler içerebilir: Örneğin, hayat boyunca birçok kez, çocuğu üç yaşına kadar yetiştirmek için üç yıllık ücretli izin, yeni bir meslek öğrenmek için, ev yapmak için, hasta ya da başı dertte bir dost ya da akrabayla ilgilenmek için, bir orkestrada çalışmak vs. için izin. Birçok ay ya da yıl çalışmaya ara verdikten sonra insanları yeniden çalışmaya nasıl zorlayabiliriz? Ağır bürokratik denetimler ve kısıtlamalar gerekmez mi?

Elbette hayır! Hayat boyunca, birçok kesintiyle birlikte yapılan çalışmanın denetim ve hesap edilme sistemi, şimdiden vardır. Emekli sandıklarımız çalıştığımız hafta ve ay sayısının ve hayatımız boyunca kazandıklarımızın tam hesabını tutmaktadır. 55 ya da hatta 50 yaşından sonra ölümümüze kadar sürecek bir faaliyetsizlik dönemi için ücret almak yerine, ekonomik olarak -toplumsal olarak değil- faaliyetsiz bu dönemi niçin bütün hayatımıza yayma hakkımız olmasın? Bunu bilgisayarla halletmek artık güç değildir. Her çalışma dönemi belli bir puanla hesaplanır ve önceki çalışmalarınız da kazandığınızın ortalama tabanı üzerinden belli bir dönem ücretli izin hakkını size verir. Eğer uzun süre çalışmadan kalırsanız, bilgisayar size bir mektup gönderir ve bir iş bulmanız için, diyelim üç ayınız kaldığı konusunda uyarır. Ayrıca bu sistem, düzenleyici teşviklerle de birleştirilebilir. Eğer, nedeni ne olursa olsun, aniden daha fazla hastabakıcı ya da duvar ustası gerekirse, izin hakkı askıya alınabilir ve izindeki kişiler yeniden çalışmaya teşvik edilir: Bunun için onlara daha yüksek puan verilebilir. İsveçli ekonomist Gösta Rehn, insanların emeklilikleri üzerinden her yaşta borç alabilmelerini sağlayan, bol teşvikli böyle bir sistem öneren ilk kişi oldu. Başka türlü yarım düzine sistem hayal etmek ve her birine itirazlar yöneltmek mümkündür. Ben, şu ya da bu sistemi savunmuyorum: Savunduğum, ekonomik

hedefi olmayan, kamusal ve özel, toplumsal ve kişisel faaliyetlerin esas olacağı bir topluma geçmek için "çalışma toplumu"ndan çıkışı hayal etme gerekliliğidir.

Kapitalizmin yok olması

Bu yönde bir evrime girişmek için tutarlı bir zaman politikası bana belirleyici gözükmektedir. Bu politikanın finansmanı konusunda, ilk bakışta çelişik gözüken üç tarzı bağdaştırmak burada yeterli olacaktır:

Birinci olarak, çalışma süresi kısaldığında reel gelirlerinin de azalmasını istemeyen insanların meşru çıkarı;

İkinci olarak, ancak reel maliyetlerini, esas olarak ihtiyaç duydukları reel çalışma hacmini bildikleri takdirde etkili ve öngörülü biçimde yönetilebilecek olan -dolayısıyla insanlara yapmadıkları iş için ödeme yapmayı dışlayan- kamusal ya da özel işletmelerin meşru çıkarı;

Üçüncü olarak, öncelikler oluşturması ve ihraç ürünlerinin muaf olduğu caydırıcı vergilerle bazı tüketim ve üretimleri engellemesi gereken topluluğun meşru çıkarı.

Dolayısıyla, çalışma gelirlerini ve işletmelerin üretim maliyetlerini yükümlülük altına sokmayacak bir finansman sistemi tasarlamak gerekir. Buna örnek, göreli maliyet fiyatları düşmeye devam eden sanayi ürünleri üzerinden çok yüksek olarak alınabilecek, katma değer tipindeki tüketim vergisidir. Bu vergiler, çalışmadıkları dönemlerde insanlara gelir sağlayacak olan bir fonu besleyecektir. Ama başka para kaynakları da hayal edebilirsiniz, örneğin biriktirilemeyecek bir dolaşım parası, dolaşıma giremeyecek hizmet değişimleri için "komşuluk parası" vs. Kısacası, Jacques Delors'un deyişiyle, "başka değişim ve üretim mantıkları".

Toplumun bağrındaki dengesizlikleri ortadan kaldırmak için bir zaman politikası temel kaldıraçtır. Söz konusu olan, ekonomiyi "ortadan kaldırmak", sanayiyi, işletmelerin özerkliğini ve sermayeyi yıkmak değildir. Sadece, sermayenin özerkleşmiş istemleri içinde tam anlamıyla ifade edildiği biçimiyle ekonomik rasyonali-

teyi yerine koymak -bu, tabi bir yerdir- söz konusudur; ekonominin politika üzerindeki egemenliğine son vermek söz konusudur. Başka deyişle, sınırlı olsa bile tartışmasız bir geçerlilik alanına sahip olan *sermayenin* özerkliğini ve mantığını ortadan kaldırmadan kapitalizmin çökmesini gerçekleştirmek söz konusudur. Kapitalizm ile sermayenin mantığı arasındaki ayrımı bilmemiz gerekir. Kapitalizm, ekonomik rasyonalite tarafından düzenlenen ve sermayenin değerlendirilmesini hedefleyen ilişkilerin hayatı, faaliyetleri, bireylerin ve toplumun değerler ve hedefler dizgesini belirlediği bir toplumsal sistemdir. Sermayenin mantığı ise, yalnızca saf ekonomik rasyonalite biçimidir. Bir işletmeyi idare etmenin, kapitalist yönetimden başka ekonomik olarak rasyonel biçimi yoktur. Bu, sonunda kendini her yere dayatan bir gerçekliktir. Ama bu, bütün işletmelerin ve faaliyetlerin kapitalist yönetime tabi olduğu ve bu yönetimin ifade ettiği saf ekonomik rasyonalitenin işletme ve toplum ölçeğinde her türlü başka düşünceye egemen olduğu ve olması gerektiği anlamına gelmez. Ekonomik etkinlik ölçütü, -pratiktecanlı ya da ölü çalışma birimi başına mümkün en büyük verimlilik arayışını gerektirir: Azami kâr. Ama bu ölçüt, sadece Marx'ın "doğa ile olan değişim" diye adlandırdığı alana uygulanır. Dolayısıyla, ölçülebilir verimlilik ölçütünün uygulanmasını tamamen farklı doğadaki ölçütlerin uygulanmasıyla sınırlamak gerekir. Bu ölçütler, kamusal kararlarda ve bireysel davranışlarda sermaye mantığına egemen olduğunda ve ekonomik rasyonaliteye, ekonomik olmayan hedefler için, tabi, aracı rolünü verdiğinde, o zaman kapitalizm, farklı bir toplum, hatta uygarlık tarafından aşılmış olur.

Elbette, kapitalistler vahşice direnecektir ve onların direnişini kırmak gerekir, diye buna itiraz edebilirsiniz. Nasıl? Kimle? Bu bizi biraz önceki soruya geri götürür: Merkezi bir çatışma vardır, ama merkezi bir cephe yoktur, sınıf mücadelesine benzer uzlaşmazlıklar vardır, ama hegemonya yeteneğine sahip sınıf yoktur. Avusturya'da, Batı Almanya'da, İtalya'da bu mükemmel politikmali gücü, elektronükleer sanayisini kim başarmıştır? Türlerin yok edilmesini, tropikal ormanların tahribini, ozon deliğini, iklim değişikliklerini, toprak-altı su örtüsü kirlenmelerini, tarım ve hay-

van yetiştiriciliğini bütün Avrupa'daki tüm politik güçlerin katıldığı ve sadece teknokratik önlemlerle değil, radikal yapı reformları başlatmayı vaat eden bir tartışmaya kim dönüştürdü?

Sınıflar arası sınırları aşan bir hareket, bir değişim ve kesişen ittifaklar vardır. Kişi olarak, yaptıklarından kuşku duyan ve ölüm döşeğindeyken hayatını nasıl yargılayacağını, torunlarının torunlarının kendisi hakkında ne düşüneceğini kendisine soran herhangi bir kapitalisti ya da örneğin bir kimya sanayisi yöneticisini her birimiz tanırız. Kültürel değişimin ve düşüncelerin, çıkarlarını rahatsız ettiği insanlar üzerinde bile kendine özgü bir gücü vardır. Kapitalist mega-makinenin yöneticileri, ekolojik öz-sınırlamaya ve sosyalist demokrasiye elbette kendiliğinden geçmeyeceklerdir. Ama, kamuoyu baskısı ve yasa koyucular onlardan, insanların sağlığının ve hayatın niteliğinin zararına kârın azamileştirilmesinden daha savunulur hedeflere hizmet etmelerini istediklerinde içlerinden azımsanmayacak bir bölümü buna destek verecek, hatta işbirliği yapacaktır.

IX: TOPLUMSAL SÖZLEŞME OLARAK ÇALIŞMA SÜRESİNİN AZALTILMASI[1]

Giriş

İki Almanya'nın kaynaşması, çalışma süresinin azaltılmasına (ÇSA) ilişkin ateşli bir politikanın uygulanmasını hiç olmadığı kadar güncelleştirmiştir. Ve bu, Almanya'nın her iki bölümündeki ücretliler için de geçerlidir. Gerçekte, Prognos Enstitüsü'nün çok iyimser öngörülerine göre, on yıl boyunca yılda %3.1'lik bir büyü-

1. İşsizler sendikasının aylık gazetesi **Partage**'de Ekim 1989'da çıkan bir makelenin gözden geçirilmiş versiyonu. İki Almanya'nın birleşmesinden sonra güncellik kazanan bu metin Sozialistisches Büro'nun Eylül 1990'daki üç yayınının eki olarak ve daha sonra **Neve Gesellschaft/Frankfurter Helfe**, 11, 1990'te yayımlandı. Önsöz, o dönemde, Alman Kamu Hizmetleri ve Taşımacılık sendikasının kültür sorumlusu olan Martin Jander'le birlikte yazıldı.

me bile Batı Almanya'daki işsizliği ememez. Prognos'a göre, Batı Almanya'da, 2000 yılında resmi olarak 1.3 milyon işsiz olacaktır. Bu öngörü, şu üç varsayıma dayanmaktadır:

- Cesaretini kaybederek iş aramayı bırakmış kişiler çalışma pazarına geri dönmeyecektir;
- Sadece 1.4 milyon Alman, Doğu'dan Batı'ya göç edecektir;
- Kimya ve otomobil sanayisi alışılmış belirleyicilik rolünü üstlenmeye devam edecektir ve çevre yıllık %3.1'lik büyümeye on yıl boyunca dayanacaktır.

Bu varsayımlar en az riskli olanlardır. Batı Alman kaynaklı resmi tahminlere göre, Doğu Alman işletmelerinin sadece %30'u büyük kamu desteği olmadan rekabet edebilir hale gelebilir, %20'si ise bütün varsayımlara göre yok olmaya mahkûmdur. Eski Doğu Almanya'nın işletmelerinin ve faal nüfusunun büyük çoğunluğu sanayi sektöründedir. Batılı tahminlere göre, bunların üretkenlikleri Batı Almanya'daki işletmelerle kıyaslandığında yaklaşık üç misli zayıftır. Doğu Alman sanayisinin, rekabet edebilir hale gelerek etkinliğini koruyabilmesi için üretimini üç kat artırması gerekir. Bu üç kat artırın ise söz konusu bile değildir: Sanayi yatırımcıları için Doğu Almanya, daha uzun süre Batı Almanya'dan daha az çekici kalmaya devam edecektir. Zaten Batı Almanya, Doğu Alman talebini karşılayacak yeterlilikte üretim kapasitesine sahiptir. Bu, sanayi için olduğu kadar, tarım için de geçerlidir. Sadece ticari hizmetler, inşaat ve kamu yatırımları büyük oranda artan el emeğine ihtiyaç duyacaktır. Bununla birlikte, bu alanlarda çalışan sayısındaki artışın, yönetim ve kamu hizmetleri alanındaki işten çıkarma sayısını aşacağı kuşkuludur.

Gelecek yıllar için şu gelişme tahmin edilebilir: Batı Alman sanayisi ve tarımı, Doğu Almanya'nın dayanıklı mallarının ve tüketiminin büyük bölümünü karşılayacaktır. Bunun sonucu olarak yeni iş alanları Batı Almanya'da ortaya çıkacaktır. Bunların sayısı, yine de, eski - Doğu Almanya'da ortadan kaldırılan iş alanlarının sayısından çok daha az olacaktır. Ülkenin bütününde işsizlik büyük oranda artacak ve Doğu'dan Batı'ya önemli göç akımlarına yol açacaktır. Bu işsizliğin önemli bir bölümünü ortadan kaldırmak için kişisel hizmetlerin gelişimine güvenmek imkânsızdır;

bu, en azından, "ikili toplum"un özelliği olan, statü ve hayat düzeyindeki eşitsizliklerin fazlasıyla artışını kabul ederek mümkün olabilir. Daha ileride bu sorunu ele alacağız.

Acil önlemler, işsizliğin artışını engellemeye yetmez. Bu nedenle, herkes için toplumsal açıdan gerekli çalışma hakkını, yeteneklerini geliştirme hakkını, gelir kaybına yol açmadan çalışma süresinin indirimi ve kendi zamanını büyüyen oranda kendisinin örgütlemesi hakkını garanti eden orta ve uzun vadeli bir sendikal politika hazırlamak önemlidir.

Bundan sonraki sayfalarda böyle bir politikanın anahtarları çizilmektedir. Bunları, bir tartışmaya ve düşünmeye davet olarak ele almak gerekir; bu, aynı zamanda, demokratik reformları gerçekleştirmektense var olan örgütsel yapıları ele geçirmeye önem veren ve batılı sendikaların uzun süredir başarıyla kullandığı Doğu Alman sendikal bürokrasisinin demagojik söylemlerini tartışmaya bir davettir.

Bu metin, köken olarak, bir seminer sırasında, yeni iş alanlarının açılması isteniyorsa, gelir kaybına yol açmadan çalışma süresinde indirim yapılamayacağını savunan Fransız sendikalistleri için yazılmıştır: Ücretli çalışma daha çok sayıda insana dağıtılırsa, herkesin ücreti azalmayacak mıdır? Hiç de böyle olmadığı görülecektir. Olayları gereksiz yere karmaşıklaştırmamak için bu bölümün birinci kısmını, makro-ekonomik bir kanıtlama ile sınırlayacağız, ama ÇSA'nın olanaklı kıldığı makinelerin kullanım süresinin yükselmesine ve sermaye- yoğun işletmelerde meydana gelebilecek birim başına masraflardaki düşüşe ilişkin kanıtlamaları bir yana bırakacağız.

Çalışma süresi, ücretler ve iş

ÇSA, hem arzulanır hem de gerekli bir şeydir. Herkese kendi zamanını daha az zorlayıcı bir biçimde örgütleme olanağı, daha çeşitli uğraşlar ve daha zengin bir hayat sağladığı oranda arzulanır bir şeydir. Üretkenlik artışları, daha az çalışmayla daha çok üretmeye imkân tanıdığı ölçüde gereklidir. Herkes iş bulabilecek-

se, herkesin gerçekleştirdiği çalışma miktarı giderek azalmak zorundadır. Bu noktada, hemen herkes hemfikirdir.

Ama, genel ilkeler alanı terk edilince, koşullara ve araçlara ilişkin öyle bir bulanıklık başlar ki, ÇSA, birleştirmek yerine insanları karşı karşıya getirir; bir yanda, düzenli işe sahip olanlar ve diğer yanda, işsizler ve geçici işçiler. Gerçekte, bir ÇSA politikasının bütün yandaşları, sol alternatifler de dahil, çalışma süresi indirildiğinde alım gücünü bütünlüklü olarak korumanın söz konusu olmadığını söylemeye devam ederler. Bu önerme, kesin olarak işçi hareketinin ve solun dışında yer alan yeşil militanlardan geldiğinde anlaşılır bir şeydir. Onlara göre, kendi için yapılan zanaat üretimi ve hizmetlerin ticari olmayan değişimi yararına sanayi üretimini ve ticareti *eksiltmek* gerekmektedir. Dolayısıyla ÇSA'nı, ücretlerdeki oranlı bir indirimle birlikte teleffuz etmektedirler. Onlar açısından bir seçim söz konusudur: Daha az çalışıldığında geçmişteki kadar kazanmanın imkânsız olacağını söylemiyorlar; bunun, arzulanır bir şey olmadığını söylüyorlar.

Buna karşılık, alternatif sol da dahil, ekonomistlerin büyük çoğunluğu için alım gücünün elde bulundurulması ekonomik olarak imkânsızdır. Örneğin ekonominin sıfır büyümesinden (ya da, *a fortiori* düşüşünden) yana olmayan Alain Lipietz, daha az çalışılan saatler için sadece %70 ödemeyi önermektedir; ilk kez SMIC* kazanan ücretlilerin alım güçlerini ellerinde bulundurmaları garanti edilmek isteniyorsa, "bu, ayda 8000 F'dan başlayan daha sert bir indirim anlamına gelir" demektedir. Bu, başlangıçta, ücretli faal nüfusun en eğitimli ve etkili kesimi ÇSA politikasının karşısında olacak demektir.

Ama, doğrusu, ekonomistler çalışma süresi azaltıldığında alım gücünü de azaltmak gerektiğini niçin ileri sürmektedirler? Bunda hiçbir bilimsel gerçeklik yoktur. Yüzyılın başına göre yarı yarıya az çalışıyorken, reel gelirimiz yarı yarıya daha az değil, en az beş misli daha yüksek değil midir? Üretkenlikten doğan kazançlar henüz yok olmamışken, güncel alım gücümüzü niçin gelecekte de korumayalım?

Bir süre önce sendikalistler bana şu itirazda bulundular:

* SMIC: Mesleklerarası Büyüme İçin Asgari Ücret. (ç.n.)

"Tamam, üretkenlik kazançları, gelir kaybına yol açmadan çalışma süresindeki indirimi finanse edebilir. Ama, işsizliği azaltacak şekilde ek işler yaratmak istersen, ücretleri de azaltmak gerekir."

Yanılıyorlar, bunu birazdan kanıtlayacağım -yeter ki, sıfır büyüme varsayımında yer almayalım. Tersine, sadece üretkenlik değil, üretim de artmaya devam ettikçe, artış çok az bile olsa, her şeyi birlikte yapmak mümkündür: Çalışma süresini azaltmak, işsizliği azaltmak ve gelirleri korumak, hatta yükseltmek.

Bu imkânı kabul etmekte -ve istemekte- bu kadar güçlük çekiyorsak bu, ekonomistlerin dediği gibi her zaman *ex-post* düşünmemizdendir; yani *geçmişteki* bir gelişmenin sonucu olan bir durumdan yola çıkarak. Bu bakış açısında, kâğıtlar her zaman önceden hazırdır: Ekonomik büyümenin ürünleri ve üretkenlik kazançları, her zaman *önceden bölüştürülmüştür*. Önceden yararlananların payı azaltılmadan, daha çok sayıda insan üzerinde ikinci bir kez bölüştürülemez.

Ama, iş olup bittikten sonra imkânsız gözüken şey, *gelecekteki* gelişmenin meyvelerini en iyi biçimde paylaştırma yolu üzerinde *ex ante* düşünürsek mümkün olur. O zaman, bu paylaşım bir politik tercih işidir, öngörülmesi ve istenmesi mümkün olan şeyin sınırları içinde gerçekleşmesi gerekmektedir.

Bu durumda, bize sorulacak sorular şunlardır: Gelecek dört ya da beş yıl içinde hangi üretkenlik kazançları öngörebiliriz? Bunları, a) çalışma süresinin indirimi; b) ek iş yaratma; c) ücretlerin ve toplumsal hizmetlerin artırılması, arasında nasıl paylaştıracağız?

Öz olarak, buna hizmet ettiğini düşündüğümüz amaçları önceden seçerek, akış halindeki bir gelişmeyi yönetmek söz konusudur. Politika, ya bu tercihler bütünüdür ya da hiçbir şeydir.

Şimdilik, önümüzde açılan politik tercihler dizisine bakalım. Başlangıç olarak, temel veri niteliğinde, bu son yıllardaki ekonomik büyüme oranlarını ve üretkenlik kazançlarını, gelecekteki dört yıla uzatarak ele alacağım. Muhtemel rastlantılar ve gerçekdışılık suçlamaları karşısında kendimi korumak için bunları değerinden biraz düşük göstereceğim. Önce şu evrimi öngörelim.

A. Dört yıl içinde, üretim %8 ve üretkenlik %12 artmış olacak

Başka deyişle, bugünkü kullanılabilir zenginlik hacminin %108'ini üretmek için, %96 (100+8-12)'lik bir çalışma hacmi gerekir.

Dört farklı tercih teorik olarak önümüze çıkar.

1. Bugünkü çalışma süresini koruruz

O zaman fiili çalışan sayısının önceki düzeyinin %96'sına düşmesi için %4 düşmesi gerekir.

Fiili çalışan sayısı = -%4

Dolaylı ve dolaysız ücretler %12 artabilir; yani kullanılabilir zenginlikler (%8), önceki fiili çalışan sayısının %96'sına paylaştırılır.

Ücretler = +%12

Yeni dönemde sanayide ana hatlarıyla gerçekleşen budur.

2. Fiili çalışan sayısını bugünkü düzeyinde tutarız

%4 daha az çalışma saatinde %8 daha fazla üretileceğinden ücretler, %4 azalmış bir çalışma süresi için %8 artabilir. Kimi idari alanlarda ve "gelişmiş" işletmelerde olan budur.

Ücretler = +%8 Çalışma süresi = -%4

3. Ücretleri bugünkü düzeyinde tutarız

Bu durumda (teorik olarak) %8 daha fazla ücretli kullanabiliriz, çünkü dağıtılacak daha %8 vardır; ve çalışma süresini %12 azaltabiliriz (haftada 34 saat), çünkü %4 daha az çalışma yapmak için %8 daha fazla insan olacaktır.

Fiili çalışan sayısı = +%8 Çalışma süresi = -%12

4. Ücretleri ve fiili çalışan sayısını yükseltirken çalışma süresini azaltırız.

Örneğin, %5 daha fazla faal nüfus kulanabilir, ücretleri ortalama %3 arttırabilir ve çalışma süresini %9 azaltabiliriz (haftada 35.5 saat). %6 daha fazla insan kullanırsak, çalışma süresi %10 (35 saat) azalabilir ve ücretler %2 yükselebilir.

Fiili çalışan sayısı = +%5 Ücretler = +%3 Çalışma süresi = -%9

Burada, ücret indirimiyle beşinci bir senaryo hayal etmek gereksiz olur. Çünkü sabit ücretlerle bile, fiili çalışan sayısı %8 artacaktır (yani, dört yılda 1.8 milyon kişi). Değerlenmiş ve karmaşık bir ekonomide, özelleşmiş işçiler için daha çok iş ve küçük işler sağlamak gerekmedikçe -ki hedef bu değildir- daha iyisini yapmak pratik olarak imkânsızdır.

Bununla birlikte, şunu da belirtmek gerekir ki, dört yıl içinde üretkenlik ve üretim aynı tempoyla %12 artarsa, %8 azalmış bir çalışma süresi için (haftada 36 saat) ücretler %4, fiili çalışan sayısı da %8 artabilir. Ama bu, üzerinde durulmaması gereken bir varsayımdır. Üretim hacmindeki belirgin büyüme, günümüzde bütün sanayileşmiş ülkelerde gündemde olan ekolojik yeniden yapılanmaya uygun değildir. Daha fazla üretmekle daha iyi yaşamak arasındaki bağ kopmuştur.

Daha iyi yaşamak için, artık, başka türlü üretmek ve tüketmek gerekmektedir; başlangıç olarak savurganlık kaynaklarını (örneğin: kayıp ambalajlar, kötü termik izolasyon, karayolu taşımacılığının üstünlüğü, vs.) ortadan kaldırarak ve ürünlerin dayanıklılığını yükselterek daha azla daha iyi ve daha çok yapmak gerekmektedir.

B. Ekolojik yeniden yapılanmanın, savurganlığı ortadan kaldırarak, ürünlerin hayat süresini uzatarak, verimliliği artırarak, üretim yöntemlerini değiştirerek, kaza ve hastalık nedenlerini ortadan kaldırarak ekonomik büyümedeki bir duraklamayla ortaya çıktığını varsayalım. Üretkenliğin, dört yılda ancak %9 arttığını da varsayalım. Sıfır büyüme, bize açık kalan tercihleri nasıl değiştirecektir? Bu tercihler üçten fazla değildir:

1. Bugünkü çalışma süresini koruruz

Bu durumda fiili çalışan sayısı %9 azalır, çünkü aynı üretim %9 daha az çalışma gerektirir ve işlerini koruyanlar %9 daha fazla kazanabilir. Diğerleri için durum kötüdür.

2. Fiili çalışan sayısını bugünkü düzeylerinde tutarız

%9 daha az çalışmayla aynı üretim yapıldığından, ücret indiri-

mi olmadan çalışma süresi %9 (yaklaşık 35 saatte) indirilebilir. Ya da, aynı anlama gelmek üzere, sabit ücretlerle, çalışma süresi %9 indirilebilir.

3. Fiili çalışan sayısını %4 yükselterek çalışma süresini azaltırız

%9 daha az çalışma isteyen bir üretimi sağlayacak insan sayısı, bu durumda, %4 daha fazla olacaktır. Demek ki çalışma süresi %13 azaltılabilir (haftada 34 saat). Ama, aynı zenginlik hacmi %4 daha fazla çalışan insan arasında dağıtılacağından ücretlerin %4 azaltılması gerekir.

Şunu belirtmek gerekir ki, ücretler çalışma süresiyle *orantılı olarak* asla azaltılmayacaktır: Önceki düzeyinden %87 azaltılmış bir çalışma süresi için, ücretler, önceki düzeylerin %96'sı kadar olacaktır. Bu, Alain Lipietz'in varsayımına göre, serbest kalan saatlerin %70'ini telafi edecektir: Ama *bu varsayım ancak sıfır büyüme durumuna uygulanabilir*. Bu yüzden şu soru sorulur: Ekolojistlerin düşündüğü gibi, sıfır büyümeyi (ya da hatta negatif büyümeyi) hemen tercih etmek mi gerekir?

Ekolojik yeniden yapılanma politikasının dayanabileceği ittifaklar sistemi ve toplumsal kabul edilebilirlik şansı seçilen cevaba bağlı olacaktır. Gerçekten de, sıfır büyümeyi tercih etmek, ücretlilerin üçte birinin -merdivenin tepesindekilerin-, ki bunlar politik ve kültürel olarak en etkin olanlardır, sadece merdivenin altındaki ücretlilerin reel gelirini korumak ya da hatta yükseltmek gereğinden değil, dahası nitelikli işlerin genel düzeyini yükseltmek ve yüksek nitelikli işlerin oranını artırmak gereğinden dolayı, alım güçlerindeki indirimi kabul etmeleri gerektiğini varsayar. Gerçekten de, güçlü bir ÇSA'nın ardından en fazla büyümesi gerekenler yüksek nitelikli işlerdir. Yüksek nitelikli işlerin sayısını yükseltirken ücretlerin düzeyini düşürebilir miyiz? ÇSA politikasının, *avantajlarını keşfetmeden önce*, sakıncalarını tek başına en nitelikli emekçilerin taşımasını bekleyebilir miyiz?

Sanmıyorum. "Güçlüler"in "zayıflar"la dayanışma içinde ol-

ması isteniyorsa; ÇSA'nın hem çalışma elitlerinin hem de işsizlerin ve geçici işçilerin çıkar ve özlemlerine cevap vermesi isteniyorsa, o zaman, *ilk önce*, ekonominin, çalışma süresini azaltarak, işsizliği emecek ve ücretleri yükseltecek biçimde ağır ağır büyümeye devam etmesi -yapılageldiği gibi- gerekmektedir (bkz. senaryo A.4) Daha sonra, dört yılın ikinci döneminde her şey daha kolay olacaktır: Haftada 32 saat çalışmaya geçiş, geri kalan işsizliğin büyük bölümünün emilmesi, daha az ama daha iyi tüketerek, üreterek ve çalışarak daha iyi yaşamayı sağlayacak bir ekolojik yeniden yapılanmanın hızlanması.

EKONOMİ POLİTİĞİN ÖTESİNDE

Günümüzde toplum, mümkün olduğunca daha fazla zenginlik üretmek için değil, herkese, toplumsal uyumunu ve kişisel gelişimini sağlayan üretken ve para karşılığı olmayan faaliyetlerde bulunma imkânı verecek şekilde örgütlenmelidir...

Politik iktidar, ücret toplumunun tıkanışını kabul ediyorsa, bu para karşılığı olmayan faaliyetlerin gelişimindeki kendi sorumluluğunu anlamalıdır. Herkes, kendi çalışması dışında kişisel gelişme projeleri yapabilirse çalışmanın paylaşımı daha gönüllü olarak kabul edilmiş olacaktır. Para karşılığı olmayan projeler ne kadar çekici olursa gelirlerin aynı düzeyde kalması ya da çok az artması da o kadar rahat kabul edilecektir.

Guy Roustang, **L'emploi: un choix de société**, Paris, Syros, 1987.

Herkes için eşit bir ÇSA'yı kim finanse edecek?

Buraya kadar, makro-ekonomik planda, gelir kaybına yol açmadan çalışma süresinin ve işsizliğin genelleşmiş indiriminin mümkün olduğunu ilke olarak gösterdim. Ama, böyle bir ÇSA politikasının işkolları ve işletmeler planında nasıl ifade edileceği sorusu olduğu gibi kalmaktadır. Gerçekten de, söz konusu olan, çalışma süresindeki indirimleri her bir işletme ya da işkolu düzeyinde gerçekleşen üretkenlik artışlarına bağlamak değildir. Böyle bir politika, örneğin bankada haftada 28 saat ve hastanelerde

56 saaat çalışarak aynı ücretin alınması sonucunu doğuracaktır. Ücretlerin ve çalışma koşullarının eşitlenmesi eğilimi kaçınılmazdır. Bu eşitlik eğer iş pazarının işleyişinin sonucu olmazsa, sınıf mücadeleleri sonucunda kendini dayatır. Çalışma süresinin, herkes için eşit, genelleşmiş bir indirimini öngörmek hem gerçekçiliğin hem de adalet duygusunun isteklerine denk düşer. Şunu da hemen eklemeliyim ki, *herkes için eşit bir ÇSA hiçbir şeyi engellemez, tersine, "seçilmiş zaman" politikasını kolaytırır*; yani gün, hafta, ay ve / veya yıl ölçeğinde çalışma saatleri ve sürelerinin bireyselleşmesini kolaylaştırır.

Bununla birlikte, herkes için eşit bir ÇSA'nın, örneğin dört yılın sonunda %12'lik bir azalmanın, üretkenliğin ve büyümenin ürünlerini çok daha fazla sayıda çalışana gerçekten pay etmesi nasıl sağlanacaktır? Gerçekte, %12'lik bir ÇSA, üretkenliğin çok daha hızlı büyüdüğü işkollarında (metalürji, kimya, bankacılık, PTT, SNCF, vs.) fiili çalışan fazlalığını engellemeyecektir. Buna karşılık, üretkenliğin daha ağır büyüdüğü faaliyetlerde ilave personel katılımının kendiğilinden ve aritmetik olarak görülür oranlarda üreme şansı azdır. Bunun birçok nedeni vardır.

Öncelikle, emek fazlası olan işkollarında uzmanlaşma tarzı, durağan üretkenlikteki işkollarındaki uzmanlaşmaya denk düşmez. Ayrıca, örneğin normal çalışma süresi %12 azaldığında, bu dallardaki fiili çalışan sayısı yaklaşık %14 artmak zorundadır (basitleştirmek için ÇSA'dan kaynaklanan üretkenlik artışlarını hesaba katmıyorum). Dolayısıyla, ücret bedelleri orantılı olarak artacak ve sonunda, genellikle, caydırıcı bir hal alacaktır. Örneğin, tamir ve bakım hizmetleri yok olmaya devam edecektir: Tamir etmek yerine, kaldırıp atılacaktır; yeter ki ürünler, kolay tamir edilecek biçimde olmasın. Diğer yandan, sağlık, otelcilik, restorasyon, bakım hizmetleri yoğunlaşır ve iki büyük kategoriye ayrılır: Yüksek ücretler ödeyebilecek durumdaki az sayıda müşteriye kişiselleşmiş hizmetler sunan zanaatkârlık hizmetleri; ve herkese, kalitesi düşük, standartlaşmış hizmetler sunan sanayileşmiş hizmetler.

Bu ikinci kategorideki hizmetlerin gelişimi, kuşkusuz iş alanları yaratır; ama, hizmet fiyatlarının göreli düşüşü yeni bir müşte-

ri kitlesine ulaşmayı olanaklı kıldığında yeni iş alanlarının yaratılması kaçınılmazdır. Bu görece fiyat düşüşünün kendisi de ancak, zanaatkârlık faaliyetlerini üretkenliği yüksek, ücretlendirmesi ve uzmanlık düzeyi düşük işlere dönüştüren çalışmanın sanayideki rasyonalizasyonu ile mümkündür. Amerika'da meydana gelen de budur. Ortalama ücret eşit ya da yüksek düzeyli, düzenli iş sayısının azalması, ortalama ücretin çok altında ve genellikle yasal asgari ücret düzeyinde ödeme yapan geçici faaliyetlerin artışıyla birlikte gelişti. Amerikalı faal nüfusun yarıya yakını, bu tür geçici, sınırlı zamanlı işlerde çalışmakta ve bütün bir yıl çalışmamaktadır. Toplum, hemen hemen eşit önemdeki iki bölüme ayrılmıştır.

Sorun ortadadır. Amerika'da olduğu gibi, ticari hizmetlerde çok sayıda iş yaratmak ve işsizlik azaltılmak isteniyorsa, "ikili toplum"u kabul etmek gerekir. Nüfusun büyüyen bir oranı düşük-ücretli ve kalifiye olmayan işler yapacaktır ve bu da, genellikle, üretken sektörde düzenli ve tam gün işlerini koruyan faal nüfusun hizmetinde olacaktır. Bunun tersine, "ikili toplum" ortadan kaldırılmak isteniyorsa, -Gay Roustang'ın mükemmel biçimde gösterdiği gibi[2] - kişisel hizmet işlerindeki artışla işsizliğin emilmesi beklenemez. Bu işler kalifiye, normal ücretli ve ekonominin geri kalanındaki çalışmayla aynı toplumsal güvencelere sahip ise, o zaman sayıları, Amerika, Japonya ve hatta İsveç'tekinden zorunlu olarak daha az olacaktır.

Bir ÇSA politikasından yana tercih yapmak, aynı zamanda, hem "ikili toplum"a hem de hizmet işlerinin belirsiz artışına karşı tercihte bulunmak demektir. Çünkü, bu işler sanayideki işlerle aynı toplumsal güvencelerden ve aynı ÇSA'dan yararlanacaksa, bu işlerin pahalanmaları ve çoğalmaları kaçınılmaz olacaktır. Bunda bir kötülük görmemek gerekir: Çünkü ÇSA, *özgür bıraktığı zaman sayesinde kişilere, eşlere, topluluklara hedefi ücretlilik olmayan faaliyetler geliştirmeyi sağladığı oranda anlamlıdır: Bu faaliyetler arasında, diğerlerinin yanı sıra, her bireyin ya da topluluğun dolaysız çevresinin, varlığının, arzu ve özlemlerinin gelişimiyle giderek daha fazla ilgilenen faaliyetler de doğal olarak bulunur.*

2. Bkz. Guy Roustang, **op.cit**.

Kültürel düzey, yaşam düzeyi ve herkesin keyfince kullanabileceği zaman oranı yükseldikçe profesyoneller ve/veya kurumlar tarafından *üstlenilme* arzusu geriler. Bu gerileme kişisel egemenlik arzusu lehine gerçekleşir. Kişisel egemenlik arzusu, özellikle profesyonellerin, üreticilerin, tekniklerin ve kurumların, kişilerin davranışlarını, ihtiyaçlarını, zevlerini, tasarılarını, boş vakitlerini programlayarak onlar üzerinde uygulama eğiliminde oldukları korumacılığın eleştirilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Ortalama çalışma süresinin haftada 30 saate eşit ya da daha az olduğu (yani yılda yaklaşık 1100 saat) serbest zaman uygarlığında, *zaman kazandırmak* ya da zaman eksikliğini tamamlamayı amaç edinen hizmetlerin önemi, tüketilen ve alınandan çok yapılan ve verilenden zevk alarak *zaman harcamayı* hedef alan faaliyetler yararına *gerilemelidir*.

Bir ÇSA politikası, nesnel olarak, kişilerin özerkliğine daha fazla imkân tanır; bunu bilinçli olarak kışkırtmalıdır, yoksa boşalmış zamanı ticari tüketim yararına sömürgeleştirecek biçimde boş zamanı programlamamalıdır. Bir ÇSA politikası, ücretli çalışmanın esas olarak kalifiye, iyi ücret alan, ekonomik anlamda üretken ve toplumsal anlamda yararlı bir personel tarafından yerine getirilmesini içerir; başkaları için, onların aynı sürede kendileri için yapabilecekleri şeyi yapmaktan başka hedefi olmayan hizmetlilerin çalışmasının genişlememesini de içerir.

Demek ki, bir ÇSA politikası, gelişimini desteklediği hizmet tiplerine ilişkin olarak seçici olmak zorundadır. Kişisel yeteneklerin gelişimine ve bireylerin kendi hayatlarını, varoluş sorunlarını, sağlıklarını, vs., özerk olarak üstlenme yeteneklerinin gelişimine yönelik geniş anlamda hizmetlerle, ticari tüketimi ve bağımlılığı artırmaya yönelik esas olarak kazanç getirici hedefi olan hizmetler arasında özellikle ayrım yapacaktır.

Hizmetlerin gelişimindeki bu seçicilik, ÇSA'nın finansman tarzından yola çıkarak elde edilebilir. Gerçekten de, çalışma süresi azalırken alım güçlerini (en azından) korumak için bütün işletmelerin, ücretlilerinin çalışma saatlerini artırmaları gerekmemektedir. Üretkenliğin artmayacağı faaliyetlerde bu, çalışma süresi dörtte bir azaltıldığında (haftada 30 saate indiğinde), personel

sayısının ve ek ücret bedelinin %33'ünü gerektirir. Fiyatı azalması gereken çok sayıdaki sanayi ürünüyle kıyaslandığında, durağan üretkenlikteki hizmetlerin fiyatları, artış eğilimi taşıyacaktır. Bu, her şeyden önce, imalat fiyatlarını yükseltmeyen bir ücret denkleştirme sistemine yol açması gereken fiyatlar sisteminin (ve bunun sonucu olan sanayi ürünleri israfının) benzer biçimde bozulmasını engelleme kaygısıdır. Ücretlilere, çalışma süresi azaldıkça azalacak dolaysız bir ücret dışında (kolektif pazarlıkların konusu olan çalışma saati oranları yükselebilse de), toplumsal ödenek tarzında, kamusal ya da yarı-kamusal ayrı bir sandıktan gelen dolaylı bir ücret ödemeyi de kapsayacaktır. Örneğin, %12 azalmış bir çalışma süresi için, dolaysız ücretler öncekinin %12 daha azı olacaktır, ama ücretliler %12'lik "ikinci bir çek" alacaktır - Guy Aznar'ın sevindirici ifadesine göre[3]. Demek ki, ÇSA, verimliliği düşük faaliyetlerin imalat fiyatlarını artırmaz - toplumsal yararı olmayan faaliyetleri (örneğin: kumarhaneler, kişisel hizmetliler, lüks otelcilik) dışlayacak biçimde ücret denkleştirmesinde bir geçiş hâlâ hayal edilebilir. Zanaatkârlık faaliyetleri ve ücretli hizmet işleri, fiili olarak, tarife temelinde ikinci çek hakkına elbette dahil olurlar.

İkinci çek, çalışma gelirlerine dayalı bir payla finanse edilemez. Bu, bir elle verileni öteki elle geri almak anlamına gelir. Üretkenlik kazançlarına dayalı bir vergiyle de finanse edilemez ("Makinelere ödetmek" sloganında olduğu gibi): Bu, herkesin ikinci çekini, üretkenlik çabasında bulunan işletmelere ödetmek anlamına gelir. Vergilendirme bu işletmeleri, elde edebilecekleri avantajlardan yoksun bırakıyorsa, bu çabayı sürdürmelerinin bir anlamı kalmaz. Dolayısıyla, ikinci çekin finansmanı işletmeler ve faal kişiler için vergilendirme açısından nötr olmalıdır. Tek bir önlem, uzun vadede bu ikili koşulu tatmin edebilir: Katma değer vergisi ya da özel vergiler (yakıtlardan, motorlu taşıtlardan, kayıp ambalajlardan, alkollü içkilerden, vs.) biçimini alan tüketim vergisi. Bu finansman biçiminin, uzun vadede, imalat fiyatı hızla düşen ama artan tüketimi ne toplumun, ne kişilerin, ne de çevrenin korunma-

3. Bkz. Guy Aznar, **Le travail c'est fini et c'est une bonne nouvelle**, Paris Belfond, 1990.

sının çıkarında olan sanayi ürünlerin pahalanmasını sağlamak gibi ek bir avantajı olacaktır. En azından uzun vadede, işsizliğe karşı toplumsal mücadele bütçesinin bir bölümünün yeniden ayrılmasıyla ikinci çekin finansmanı sorunu kendiliğinden çözümlenebilir, güvence altına alınabilir.

Alman Yeşilleri ya da Bernard Guibert tarzında, çalışma gelirini ve her yurttaş için gerekli temel toplumsal ödenekleri bir araya getiren daha karmaşık formüller elbette düşünülebilir. Alman formülü 3500 F'lık sabit bir bölümü, artı, 20 saatlik haftalık çalışmanın normal gelirini içeren iki terimli bir geliri özellikle över. Bernard Guibert'in formülünde, evrensel bir ödenek (ya da "yurttaşlık ücreti") ve yapılan çalışmanın niceliğine ve niteliğine bağlı gelirler içeren üç terimli bir gelir bulunur. Bununla birlikte, yapılmaması gereken bir çalışmanın fiyatına denk düşen ikinci bir çek, başlangıçta en çekici formül olacaktır.

Gelirleri ve işleri yeniden nasıl dağıtmalı?

Bununla birlikte, en karmaşık sorun finansman sorunu değildir; bu verimliliğin ve büyümenin ÇSA biçimindeki, ek iş ve ücret artışı yaratmasının meyvelerini yeniden dağıtma sorunudur. Örneğin, A 4 senaryosunda olduğu gibi, iş düzeyinin otomatik olarak %6 ve ücretlerin %2 artması için yasa koyucunun %10'luk bir ÇSA'ya karar vermesi yeterli değildir. Bu senaryo, matematik bir kesinlikle asla gerçekleşmeyecektir. Açılan yeni iş alanları sayısı her zaman %6'dan aşağı olacaktır, çünkü daha fazla zaman alan "ev işleri" için profesyonel hizmet verenlerden daha az hizmet alma eğilimi içinde olunacak ve ÇSA, devamsızlık durumunu gerileterek bile olsa, çalışmanın saat başına verimliliğinin büyümesini hızlandıracaktır.

Demek ki, verimliliğin artmasını kesin bir biçimde öngörmek ve bundan türeyecek bir ÇSA seçmek pratik olarak imkansızdır. Ama bu imkânsızlık tamamıyla olumsuz değildir: Ekonominin ve toplumun, sadece teknokratik ölçütlere göre yönetilemeyeceği ve bir ÇSA tercihinin *öncelikle* politik bir tercih olacağı anlamına

gelir. Bağımsız değişken olarak ele alınması gereken bu tercihtir. Ve bu tercih, ekonomiye uyarlanacaktır - ekonominin hafta sonu tatiline, 8 saatlik iş gününe, 40 saatlik iş haftasına, ücretli izinlere, vs. uyarlanması gibi.

Bununla birlikte çalışma ve gelirler, verimliliği yüksek faaliyetlerden, verimliliğin yavaş yükseldiği ya da hiç yükselmediği faaliyetlere doğru dağıtılabilirse ÇSA, yeni iş alanlarının kesin olarak yaratılmasına yol açacaktır. Değişik tipteki faaliyetler için, büyüme (ya da düşüşler) ve verimlilik evrimi yaklaşık olarak öngörülebilirse, ancak o zaman, bu yeniden dağıtım mümkün olacaktır. ÇSA'nın yürürlüğe girişiyle faal nüfusu, yeni iş alanlarına doğru yöneltmek sadece bu koşulda mümkün olacaktır.

Bununla birlikte bu öngörüler saf anlamda istatistiki olamaz. Ekonomi, kesin bir determinizme göre işleyen bir makine değildir. Tasarıların, niyetlerin, programların bileşkesidir. Öngörülerin ve hedeflerin niteliği, niyetlerin ve üstlenilen tasarıların, program sözleşmelerinin, verimlilik sözleşmelerinin, kolektif anlaşmaların ve işletme uzlaşmalarının ifadesine bağlıdır. Bir sözleşmeyle bağlanmak, terslikten çok avantaj sunar (özellikle İsveç örneğinde görüleceği gibi). Belirsizlikleri azaltır, öngörüler yaratır. Birçok yılı kapsayan programlar ve yükümlülükler, her biçimde, yatırımlarını ve fiili çalışan sayısındaki değişimleri birkaç yıl önceden programlamayı üstlenen idari kurumlar ve kamu hizmetleri için bir zorunluluktur. "Kapitalist" işletmelerin büyük bölümü için de durum böyledir. Bir planlama örgütlenmesinin hedefi, özellikle sektörel programları karşılaştırmaktan, uyumlu kılmaktan, globalleştirmekten ve onları, politik iktidar tarafından belirlenmiş öncelikli hedeflere yöneltmekten oluşur. Öngörü, düzenleme, uyumlu kılma ve yönlendirme, karşılıklı olarak yükümlülükler üstlenilmesi olarak ifade edildiğinde, düzenleyici ve dengeleyici bir işleve sahiptir.

Ancak, bu tür sözleşmeler zirvedeki anlaşmalarla sınırlanamaz. ÇSA'nın yürürlüğe gireceği sürenin belirlenmesinden itibaren sendikalar, kullanıcı ve tüketici birlikleri, öngörülerin, öncelikli program ve yönelimlerin hazırlanmasına, her düzeyden, tam yetkiyle katılırlarsa bu sözleşmelerin önemi ortaya çıkacaktır. Bu,

en azından kırk yıl boyunca bütün sol hareketlerin programına yazılmış olan "ekonomik demokrasi" adına İtalya'da savunulagelen ve Federal Almanya ile İngiltere'de savunulmaya başlanan sendikal yaklaşımların genişletilmiş bir ifadesidir.

KİMİN YERİ DOLDURULAMAZ?

Bir kişinin yeri doldurulamazlığı - "yaratıcı dâhi"nin ender karşılaşılan durumu hariç - geçicidir: Belirli bir dönemde yeri doldurulamaz olarak değerlendirilen bir kişinin yerine, normal olarak, bir formasyon ve deney aktarımı döneminin ardından başka biri geçebilmelidir. Mantıklı bir demokrasi, herkesin yetenekli olmasına imkân tanıyarak, başkasının yerine geçme imkânlarını hızlandırmak ve toplumsal görevlerin dağılımındaki katılıkları ve kaçınılmazlıkları reddetmek zorundadır.

Jean - Baptiste de Foucauld, **La fin du social - colbertisme,** Paris, Belfond, 1988.

Gerçekten de, gelecekteki teknik değişimlerin doğası ve sonuçları, bunların kullanıma sokuluş biçimleri, öngörülecek formasyon programları, çalışma amaç, koşul ve ilişkilerinin, çalışma saatlerinin, verimliliğin ve fiili çalışan sayısının evrimi üzerine işkollarında ve işletmelerde kolektif pazarlıklar olmadan çalışmanın yapısının ve düzeyinin, üretimin öncelikli yönelimlerinin, verimliliğin ve mesleki eğitimin nasıl evrileceğini öngörmek imkânsızdır.

Bir ÇSA politikasının hedeflerinden biri, özellikle bu tür kolektif pazarlıkları zorunlu kılmaktır. İşletme ve işkolları düzeyinde, ÇSA'nın ertesindeki fiili çalışan düzeyini içeren anlaşmaları ve verimlilik anlaşmalarını kapsayan birden fazla yıllık kolektif sözleşmelere ulaşılmak zorundadır. Bunun birkaç yıl önceden bildirilmesi hem bir meydan okuma, hem ele geçirilecek bir fırsat, hem de yeni değişimlere doğru bir hedef ve sıçrama tahtası olan bir süreyi öngörerek toplumu harekete geçirmek için olağanüstü etkili bir kaldıraç sunar. Bu sürenin hazırlanmasında emekçilerin çıkarları ve öne sürdükleri şey kalite çemberlerinden çok daha farklı bi-

çimde seferber edicidir. Çalışma ilişkisinin bütün yanları tartışma konusudur. "Haftada ortalama 35 saatlik (ya da 32 veya 30) bir çalışma süresiyle atölyeniz, büronuz, servisiniz nasıl işleyecektir? Gelecekteki teknik değişimleri dikkate alarak hangi saat düzenlemelerini öngörüyor, görevinizin ne şekilde düzenlenmesini tercih ediyorsunuz?" vs. Bu tartışmalar ve pazarlıklar çerçevesinde, "emekçilerin kendilerini ifade etmek hakkı" bütün anlamını bulacaktır. Bunlar, elbette güçlü bir sendikalizmi varsayar. Ama tersine, bu sendikalizm inanılırlığını ve gücünü bu tartışma ve pazarlıklardan alır - İsveçliler, Alman metalürji işçileri ve İtalyan CGIL'leri bunu kısmen bilir.

Birçok soru cevapsız kalmış olmasına rağmen, bütün aşamalı değişimlerin ortaya koyduğu sorunlara ilişkin iki soruyu ele alacağım.

1. ÇSA'nın yürürlüğe girişiyle ek iş alanları kullanılabilir olacaktır. İşsizleri hazırlayıcı formasyonlar ve stajlar sayesinde bu alanlarda çalışılacaktır. Bu kullanılırlık, yine de öngörülen ÇSA'ya eşit ya da ondan yüksek oranda verimlilik artışıyla karşı karşıya olan işletmelerin sorununu çözmez. Fiili çalışanları çok kalabalık olacaktır ve normal düzeylerine ancak süre bitim tarihinde ulaşacaklardır. Dönemin sonunda, ihtiyaçlarını örneğin %10 aşacak bir personelle ne yapacaklardır? Cevap oldukça bellidir: Personel, ÇSA yakınlaştıkça artacak olan saat sayısı süresince, çalışmasına bağlı olsun ya da olmasın, kendi tercihine uygun formasyonlar edinme hakkına sahip olacaktır. Bu (mesleki, sanatsal, el emeğine dayalı, psikolojik ya da sağlıkla ilgili) formasyon saatleri kullanılabilir zamanın genişlemesi üzerinden ödünç alınan bir tür süreyi temsil edecektir ve bu sürede insanlar kendilerini hazırlayacaktır. Bu saatlerin tam ödemesinin ikinci bir çek tarafından mı, yoksa personel giderlerinin genellikle birim harcamalarının küçük bir bölümünü oluşturduğu işletmeler tarafından mı karşılanması gerektiği sorusunu açık bırakıyorum.

2. ÇSA'dan önceki dönem boyunca, önceden kullanılan faal nüfusa, zamanı geldiğinde ek faal nüfusun çalıştırılmasında yararlanılacak imkânlar yüklemekten kaçınmak gerekir. Demek ki, ücretler, yeni iş alanları yaratan bir ÇSA'nın yokluğundaki

PAZARLIK ALANINI GENİŞLETMEK

Çalışma süresini azaltmak için öne çıkan sorunlar, aynı anda birçok düzeyde ortaya çıkan bütün toplumsal taraflar arasındaki geniş bir pazarlık yolundan başka biçimde ele alınamayacak kadar geniş ve çoktur...

Önemli olan, indirimin somut biçimleri, çalışmanın verimliliği ve örgütlenmesi (özellikle aletlerin kullanım süresi), ücret ve toplumsal bedellerin evrimi ve yeni iş alanları yaratma takvimi üzerinde pazarlık yapmaktır.

Tüm bunlar, ulusal planda, hükümet tarafından pazarlığa davet edilmeyi, asgari yönelimi, sonra profesyoneller arası bir anlaşmanın sonucunu içerir. Bu anlaşmanın hedefi, toplumsal tarafların dinamik bir perspektif içinde pazarlıkları sürdürmeye teşvik edildiği genel bir çerçeve belirlemektir...

Kullanılan aletlerin süresinin nasıl korunacağı, çalışmanın nasıl yeniden örgütlendirileceği, ortaya çıkan eğilimlere gelirlerin nasıl uyarlanacağı, yeni iş alanlarının nasıl yaratılacağı ve çalışma koşullarındaki bir bozulmanın nasıl ortadan kaldırılacağı gibi soruları tek tek incelemek için, kesin olarak, haftalık çalışma süresi düzeyinden ve işletme işletme yapılan pazarlıklardan yola çıkmak gerekir... Bu, daha güçlü ve daha iyi örgütlenmiş sendikaları, yaşanan dönemde özel yeteneklerinin belirtisi olarak kabul ettikleri konular üzerinde pazarlık yapmaya ve tartışmaya hazır işyeri yöneticilerini gerektirir. Bu, özünde, 1969 ve 1972 arasında başlamış olan ve tamamlanması gereken, endüstriyel ilişkilerin dönüşümündeki yeni bir evredir.

Değişimler ve Tasarılar, **La révolution du temps choisi**. Jacques Delors'un önsözü, Albin Michel, 1980.

kadar hızlı yükselemez. Ücret artışlarındaki bu ılımlılığı ya da sınırlamayı elde etmek için, kolektif pazarlık alanını otoriter biçimde daraltmak gerekmemektedir. Zaten, sendikal özerkliği sınırlandırmaya yönelik otoriter denemeler asla kalıcı başarılar elde edemedi. Ücret taleplerinin ılımlılaştırılmasının sonucu, daha çok, henüz istihdam edilmeyen ve formasyon stajlarının, ardından

YENİ BİR SENDİKA KAVRAMI İÇİN

Toplumun yenilemesiyle ilgili bütün tabakaları birleştirmeyi sağlayacak, ama aynı zamanda yeni toplumsal öznelerin özlemlerini de tanıyan bir politik toplum projesine ihtiyacımız vardır. Sendikanın önündeki görev, ücretli ya da işsiz, bağımlı emekçilerin birliğini gerçekleştirebilecek hedefleri sınıf mücadelesinin merkezine yerleştirme yeteneğidir...

Bu amaçla, marjinalleşmiş tabakalara, eyleme katılmalarını ve seferber edilmelerini sağlayan demokrasinin ve sendikanın yatay yapılanmasının habercisi olan yeni örgütlenme biçimleri sunmak gerekir...

Sendikanın içinde yer alan Genç İşsizler Birliği, çözümlerden biri olabilir. Ama, özellikle gençlerin sadece hak talep etmekle kalmayıp okulla iş arasında yeni bir ilişki kurabilecekleri bütün eylem ve birlik biçimleri ve başka teşebbüsler düşünülebilir: Formasyon programlarını ve görevlerin içeriğini kendileri belirleyerek, kamuya sağlayacak hizmetleri kendi ellerine alarak...

Hiçbir durumda, geleneksel işçi hareketinin *uydu*-örgütleri söz konusu olmamalıdır. Yeni örgüt biçimleri, ancak işçi sınıfının güncel örgütlerinin dönüşümüyle birlikte ilerliyorlarsa bağımlı işçilerin birliğine katkıda bulunurlar. Gerçekte, sendikanın yapısında bir değişim ve işlevine ilişkin temelde yeni bir düşünce söz konusudur. Ancak bu şekilde, sendika, "korunan" emekçilerin birliği olmayı reddettiğini ve düzenli bir işi olan emekçileri temsil etmekle yetinmediğini kanıtlayacaktır...

Sendika, sanayi sendikaları ve yatay yapıları mahallelerde, şehirlerde ve bölgelerde sendikanın *bağrında* işsiz, geçici işçi ve öğrenci-emekçi bütün güçleri örgütleyen ve sanayi sendikalarında ve mahalle konseylerinde, bütün olarak sendikal politikanın hazırlanmasına içeriden etkin olarak katılabilen "hareket yapıları" gerçekleştirmelidir...

Il Sindacato dei Consigli'den alıntı. Roma 1980, CGIL'nin bugünkü Genel Sekreteri Bruno Trentin.

pratik stajların ÇSA'nın kullanılabilir kıldığı işlerde çalışmaya

hazırladığı insanları yavaş yavaş pazarlık alanına çekmeye kararlı sendikalardan kaynaklanacaktır. Başka deyişle, *iş bekleyen insanlar sendikal hayatın ve kolektif pazarlığın önemli bir tarafı olmak zorundadır.* Kolektif pazarlık onların haklarına, ücretlendirilmelerine, formasyolarının doğasına ve süresine uzanmalıdır. Sürenin bitiminde iş sahibi olacaklarına dair güvence verilen ya da formasyon halindeki kişilerin alışılmış toplumsal ödeneklerle, ikinci çekle ve/veya işverenlerin ve ücretlerin aidatlarıyla hangi ölçüler için ücretlendirilmeleri gerektiği sorusunu açık bırakıyorum. Aynı kuralların ve oranların bütün işkollarına uygulanması zorunlu değildir.

Dolayısıyla burada hedeflediğim, sendikanın talep edici özerkliğinin sınırlanması değil, tam tersine ekonomiye, vergilere dair, iş alanlarıyla, önceliklerle, tüketim modeliyle, hayatın niteliği ve ortamıyla ilgili *sendikal bir politikadır*; tabii eğer sendika karşılıklı zenginleşerek yozlaşmıyorsa; ve eğer işletmeler ve işkolları düzeyindeki mücadelelerin mesleki olmanın ötesinde bir anlamı olacaksa. Göstermiş olduğum gibi sendikal politika, sendikalizmi kurumsal bir işlevde hareketsizleştirmenin ötesinde, tabanın, denetimini çalışma ilişkilerinin bütününe yaymak için sahip olduğu özerklik alanını genişletebilir.

SONSÖZ: BİR AVRUPA SOLU OLACAK MIDIR?

Otto Kallscheuer

Ren kökenli filozof Otto Kallscheuer, 1991 başına kadar Rotbuch Verlag der Berlin'in birçok dizisini yönetti. Benim kadar çok dil bilen, ama benden daha bilgili olan Kallscheuer, başka düşünürlerin yanı sıra Norberto Bobbio, Licuano Canfora ve Michael Walzer'i Almanca'da "keşfeden" kişidir ve Fransız, İtalyan, Amerikan ve doğal olarak Alman entelektüel üretimini sürekli izlemiştir. İlgilenmem gerektiğini düşündüğü ya da okuduğumda, Almanya sınırlarını aşan düşünce tartışmalarına katılmama yol açacağını umduğu yazılarla (diğer düşünürlerinkinin yanı sıra Charles Taylor, K.O. Apel, J. Habermas, O. von

Nell-Breuning'in yazılarıyla) yıllar boyu beni besledikten sora bu kitabın hazırlanmasını tasarlamış olan odur.

Bununla birlikte, Otto Kallscheuer'in düşüncesine göre bu kitap önermelerle başlamalı ve Avrupa'nın müstakbel geleceğinde solun (özellikle Alman solunun) sorumlulukları üzerine bir düşünceyle bitmelidir. Gerçekte, bu konuyu ele almakta o benden çok daha fazla yeteneklidir. Rolleri değiştirerek, bu kitabın Almanca baskısına nihayet ondan uzun bir sonsöz aldım. Aşağıdaki bölümler, Fransız okurun da bütün dikkatini hak etmektedir.

Çünkü Otto Kallscheuer'in Avrupa soluna yönelttiği eleştiriler, Alman sosyal demokrasisinden çok daha fazla Fransız ve İngiliz sollarını ilgilendirmektedir. Jacques Delors çapında özgün biçimde Avrupalı büyük şahsiyetlere sahip olmayan Alman sosyal demokrasisi, ulus-devleti başlangıçtan itibaren yanlış bir yol olarak kabul eden en azından birkaç üst düzey yöneticiye (Oskar Lafontaine ve Peter Glotz bunlar arasındadır) sahiptir. Her ülkedeki ulusal azınlıklara insan ve yurttaşlık haklarını garanti etmekte kökensel olarak güçsüz olan ulus-devlet, dünya çapındaki stratejileri ulusal çıkarlarla alay eden sermayeler ve firmalar karşısında da güçsüzleşmiştir. Günümüzde, sanayi ve finans sermayelerine kurallar, sınırlar, öncelikler koyabilecek, insan varlığının ortadan kaldırılamaz haklarına ve halkların haklarına devletlerin saygı göstermelerini sağlayabilecek tek güç uluslarüstü güçlerdir[1].

Avrupa'yı oluşturan uluslardan birinin diğerleri üzerinde egemenlik kurmasından ya da onların zararına olmak üzere üçüncü güçlerle ittifak yapmasından duyulan endişe arttıkça, demokratik meşruluğu ulusal

1. Bu konuda Edgar Morin ve diğer yazarların hayran olunacak eseri **Un nouveau commencement**, Paris, Le Seuil, 1991'e bkz.

devletlerin çıkarlarından bağımsızlaşmış ulaslarüstü kuruluşlara doğru egemenlik transferi giderek daha arzulanır olmalıdır. Otto Kallscheuer'in bu mesajı, Avrupa'nın iki eski imparatorluk gücünün politik sınıfları için özellikle geçerlidir.

A.G.

1 Bir "demirperde" Avrupa'yı ikiye bölerken sadece sanayileşmenin neden olduğu yıkımlar sınırları özgürce geçebiliyordu. Çernobil'in radyoaktif bulutu, Çekoslovak ya da Alman termik santrallarının neden olduğu asit yağmurları İtalyan sebzelerini ve Güney Fransa'nın kekiğini kirletti, Karaorman'ı, Avusturya ve İsviçre ormanlarını mahvetti. Ama "komünizm"in çöküşüyle birlikte, bütün Avrupa'yı ilgilendiren tek sorun artık ekolojik sorun olmaktan çıktı: Toplumsal sorunun da Avrupa çapında bir sorun haline dönüşme sırası gelmiştir. Demokrasinin geleceği, her şeyden önce, bunun çözümüne bağlıdır.

Bu sorunu en keskin biçimde ortaya atan kişilerden biri, "komünist" rejim döneminde cezaya çarptırılmış, 77 Bildirgesi sözcüsü olduğundan mesleki yasağa uğramış ve bugün Çek ve Slovak Federal Cumhuriyeti'nin Dışişleri Bakanı olan Jiri Dienstbier'dir[2]. J. Dienstbier, "Doğu'da bütünlüğün parçalanması" tehditlerine karşı, "yeni demokrasilerin, ekonomilerinin çöküşünün ardından tıkanmaları"na karşı uyarıyordu: "Orta ve Doğu Avrupa'da, insanların en azından adım adım bir iyileşme ve Batı'dakine yakın bir yaşam düzeyi umut etmelerini sağlayacak ekonomik koşulları gerçekleştirmeyi başaramazsak, o zaman, yeni bir totalitarizm ya da yeni diktatörlerin doğması tehlikesiyle karşılaşırız."

Yeni tipteki "halk demokrasileri" (bunlar, Max Weber'in tanımladığı "plebisit demokrasiler"e benzemektedirler) Romanya'da ve Sırbistan'da şimdiden mevcuttur. Jiri Dienstbier, Avrupa'nın

2. Komünist devletlerin çöküşünden sonra demokratik sorunun güncelliği en iyi U. Rödel, Günter Frankenberg, Helmut Dubiel, **Die Demokratische Frage**, Frankfurt/Main, 1989; Thomas Schmid, **Staatshegrabnis. Von ziviler Gesellschatf**, Berlin, 1991'de incelendi. Ayrıca bkz. "Osteuropa - Übergange zue Demokratie?", **Transit - Europaische Reuwe**, 1, 1990.

Doğu bölümü Avrupa Topluluğu'na politik ve toplumsal olarak bağlanma imkânına sahip olmaz ve yeterli ekonomik yardım almazsa politik gerilemenin iki biçim alabileceğini düşünmektedir. Birinci biçim, "adım adım bir parçalanma, Avrupa'nın zengin ve yoksul ülkeler olarak yeniden bölünmesi ve sonunda, totalitarizm ve diktatörlük tehdidi" olarak ifade edilir. İkinci ve daha tercih edilir ihtimalde, "bu ülkeler Batı'ya sürekli bir göçmen ve mülteci akını yolluyorlar, ve bu, Batı toplumlarını zayıflatarak yeni ve tehlikeli kötülükler yaratır"[3]. Bu iki eğilimin, birbirlerini dışlamanın ötesinde, karşılıklı olarak birbirlerini güçlendirebileceklerini eklemek gereksizdir. Şimdi olan da işte budur.

"Avrupa" artık "Brüksel" değildir. Avrupa, Doğu'dan Batı'ya, AET'nin zengin ülkelerine doğru akan göçmenlerin kıtası haline gelmiştir. Bu bölge zaten uzun süredir, Güney kaynaklı göçlere açıktı. Giderek daha az aşılmaz olsa da sadece Doğu Avrupa, Elbe'den Atlantik'e kapitalist-demokratik ulusları koruyan bir siperi (neredeyse) sonuna kadar oluşturuyordu.

XXI. yüzyılda insanların, düşüncelerin, malların ve paraların akışını artık Sovyet tankları engellemeyecektir. Halk milislerinin oluşmasını beklerken (bu gecikmeyecektir) şimdiden mahalli polisler göreve çağrılmıştır: Leipzig'de ya da Hamburg'da Vietnamlılara ve Afrikalılara karşı; Marsilya'da ya da Paris'te Kuzey Afrikalılara karşı; Berlin'de Polonyalı "uyuşturucu kaçakçılarına" ya da Londra'da Pakistanlılara ve Hintlilere karşı; Sırbistan'daki Arnavut "karışıklık yaratıcılar"a karşı ve nihayet bütün Avrupa'da "dilenci ve hırsız Çingeneler"e karşı.

Doğu'dan Batı'ya sürülmüş ve Alman birliğiyle şaşkına uğramış olan Berlinli şair ve denemeci Bernd Wagner "Demirperde arkasında imgelemlerde sürekli var olmuş olan şey, bugün olayların kendisindedir," diye yazıyor ve ekliyordu: "İsyanlar, pogromlar, savaşlar, devrimler. Bir kere daha herkes herkese karşı... Avrupa yoksullukla, hayata yönelik tehdit ve hayatın ayrılmaz parçası olan yoksullukla yeniden birlikte yaşamayı öğrenecek. Avrupa artık tek olmayacak, dünya artık tek olmayacak."[4]

3. Jiri Dientbier, **Träumen von Europa,** Vaclav Havel'in önsözü, 1991. s. 185.
4. Bernd Wagner, **Die Wut im Koffer Kalamazonische Reden.** Berlin, 1991.

Yaşlı kıta, iç ve dış sınırların -Balkan geçitlerinde, Rusya ovalarında, Akdeniz koylarında, Polonya, Etyopya, Uzak-Asya dolmuş uçaklarında- uzun süreden beri delik deşik olduğu göç-ötesi bir uzam, ekonomik ve toplumsal olarak aynı ve tek bir uzam haline geldi. Elbette, koruyucu bir devletin negatif hiyerarşileri olan sınır ve gümrük yetkilileri, Mülteci Büroları, Yabancılar Polisi hâlâ vardır. Oysa sığınma ve yurttaşlık haklarının ölçütlerine, kontenjanlarına ilişkin Avrupa çapında tartışılmış ve yasallaşmış bir tanım olmadan, göç dalgalarının ve kıyımların ülkelerinden, soylarından, ailelerinden kopardığı insanların gözünde ulusal egemenlik en güçlünün statüsünden başka bir anlama gelmez: Zayıf azınlıklara karşı güçlü uluslar, en zayıf zayıflara (kovulabilecek kaçaklar) karşı zayıfların en güçlüleri (avukat parası ödeyebilenler, dolaylı yollara başvurabilenler, rüşvet verebilenler).

İşte Avrupa'nın birliği. Ama doğal haliyle, *bellum omnium contra omnes** gibi. Uluslar-ötesi göçler -kıta boyutundaki toplumsal *sorun*dan başka bir şey değildir- "uygarlaştırıl"mazsa ulusal sınırlar yozlaşır ve bir kara pazarın doğmasına neden olur. Zenginleri yoksullardan, işi olan yerleşikleri göçebe yabancılardan, egemen ulusları kıyıma uğrayan azınlıklar ya da irredantistlerden** (onlar da sırası geldiğinde kendi azınlıklarını ezerler) ayırmak için filtre haline gelirler.

Avrupa nerede bitmektedir? Arnavut "boat people" akınına karşı Brindisi'de mi? "Gerçekten var olan sosyalizm" altında yetişmiş Alman neofaşistlerin, (nihayet) vizesiz girebilen Polonyalılara nefretle saldırdığı Neisse'de mi? Laik okulun cumhuriyetçi kalesinin türbanlı iki Faslı kız kardeşe karşı kendini koruduğu Creil'de mi? Tel-Aviv *yoluyla* gelmiş Sovyet Yahudilerin konaklama ve ikamet izni istedikleri Berlin mahallelerindeki bürolarda mı?[5]

Avrupa nerede konumlanmaktadır? Avrupa ülkelerinin, zorunlu

*Lat: "Herkesin herkese karşı savaşı". Genel bir kargaşa durumunu belirtmek için kullanılır. (ç.n.)

** Anayurt dışında kalmış dil ve töre bakımından aynı olan halkın yaşadığı toprakları anayurda katma doktrini yanlısı. (ç.n.)

5. Bu konuda (ve ilgili konularda) Claus Leggewie, **Multi Kulti. Reglas de jeu pour une République pluriethnique**, Rotbuch Taschenbuch 28, Berlin 1990, s. 74-87'ye bkz.

sanayileşmenin diktatörce teşebbüslerinin yenilgisinden kaynaklanan çokuluslu yoksullukla karşı karşıya olduğu anda, sanayi sonrası dönemin eşiğinde, bugün, şimdi, "uygun durumdaki", "Avrupa ideolojisi"[6] hangi kültürel, ahlaki, politik kaynaklara sahiptir? AET bir kale durumuna mı gelmektedir? Avrupalılar, kültürel kodlarının karmaşıklığını, çeşitliliğini ve çelişkilerini üretici, çatışmalı ama demokratik biçimde üstlenecek yetenekte midirler?[7]

Avrupa, Sezar-papacılığın *ve* kilisenin devletten ayrılmasının; Reform'un *ve* engizisyonun; Aydınlanma'nın *ve* Kutsal İttifak'ın; hikmeti" hükümetin *ve* insan haklarının; rasyonalizmin *ve* irrasyonalizmin; kapitalizmin *ve* sosyalizmin; "tek ve bölünmez ulus"un *ve* jus cosmopoliticum'un; demokrasinin *ve* totalitarizmin; ilerleme felsefesinin *ve* uygarlığın romantik tartışmasının beşiği oldu.

Avrupa'nın geleceğini sağlayan *kültürel anlaşma* neye benzeyebilir? Bu anlaşma tabii ki "ulus-devletin yol açtığı gerici sapmalardan," (Peter Glotz)[8] yani ekonomiler ve toplulukların uluslaraötesinde iç içe girmesinin ve insanların, metaların ve düşüncelerin kıtalararası hareketinin çoktan yok ettiği ulusal egemenlik safsatasından kendisini korumalıdır. Üstelik homojen *bir* Avrupa-kültür ideali uğruna feda etmeden, bunu yapmalıdır. "Özgürleştirmek ve federasyonlaştırmak". İşte basit, ama gerçekleştirmesi güç olan şey: "Etnik-kültürel özgüllüklerin ortaya konuluşu, yurttaşlık ve

6. Avrupa kültürünün evrensel içeriği konusunda parlak, bilgili ve yine de kuşkucu bir savunma Norberto Bobbio tarafından **Lettre Internationale,** 12. 1987 İlkbahar, "Avrupa ideolojisinin büyüklüğü ve çöküşü" makalesinde ve **Lettre Internationale**, 21, 1989 Yaz, "İnsan ve hakları"nda ele alınmıştır. Avrupa mirasının geleceği, "mümkün anlamı" (Gorza), evrensel yönelimi kökensel anlamlarına ve doğuşlarının tarihsel gerçekliğine denk düşen insanlık ve yurttaşlık haklarındadır. Bobbio'ya göre bu hakların dünyanın geri kalan bölümlerine yayılmaları ve art arda gelen "kuşakları", "tarihsel ilerlemenin en üstün göstergesi"ni temsil ederler. Bobbio, insan haklarının, modern zamanların büyük çatışmalarından veya büyük hareketlerinden kaynaklanan dört "kuşak"tan oluştuğunu saptar: 1) temel özgürlükler ve yurttaşın politik hakları; 2) yurttaşın toplumsal hakları; 3) tüketici haklarının, ekolojik hayat hakkının ve bilginin korunması hakkının heterojen kategorisi ve bunların ardında; 4) genetik miras saptırmasına karşı korunmuş hakları. (Bkz. N. Bobbio, **L'etá dei diritti**. Turin, 1990.)

7. Bkz. Edgar Morin, **Penser L'Europe**, Paris, Gallimard, 1987, ve Edgar Morin, Gianluce Bocchi, Mauro Ceruti, **Un nouveau commencement**, Paris, Le Sevil, 1991.

8. Peter Glotz, **Der Irrweg des Nationalstaats Euroäische Reden an ein deutsches Publikum,** Stuttgart, DVA, 1990.

insan haklarının evrenselliğinin fiili olarak tanınmasını engellememelidir" (C. Leggewie). Demek ki: "Ulusların Avrupası" değil, "Avrupa ulusu" da değil; "Avrupa'nın yeni Hıristiyanlaştırılması" (Papa Wojtyla) değil, getto ya da devlet dini mantığına götüren "cujus regio, ejus religio"* ilkesine göre ayrımcılık da değil. O halde, "Ne yapmak için Avrupa?"

2. Doğu blokunun çöküşü Avrupa kıtasını yeniden tek ve aynı toplumsal uzam haline getirdi. Ama Avrupa kıtası, politik yapıdan yoksun kalmıştır ve gözle görülür biçimde kurumsal bir kaosa ve bunun sonucunda toplumsal ve ekolojik bir tuzağa dönüşmektedir. En geç 1989'den itibaren demokratik, toplumsal, ekolojik ve kültürel sorunlar, sorumlu, yani etkili biçimde ancak Avrupa çapında ele alınabilir.

Ama bu plan henüz açıklık kazanmamıştır: Almanya duvarının yıkılmasından önce, sık sık, parlak bir biçimde "Avrupalı Avrupa" davasını savunmuş olan sol partiler, kendilerini öncelikle ulusal nitelikteki sevinç ve endişelerine adamak için demirperdenin ortadan kaldırılmasından itibaren Avrupa sahnesini terk ettiler. Batı bölümünde, uluslar Avrupası yeniden dirilişini kutlamaktadır; doğu bölümündeki uluslar ise eski iç düşmanlıklarıyla baş başadırlar. Soğuk savaşı kaybedenler kendileriyle haşır neşir olsunlar!

AET içinde politik birlik perspektifleri - ve bunun, Avrupa'nın diğer yarısına kaçınılmaz yayılışı- ulusal hükümetlerin ve merkez bankası başkanlarının yetkisi içinde kalmaktadır. Birliği, çıkmaz ayın son çarşambasına ertelemektedirler. O güne kadar, Brüksel Komisyonu ve Bakanlar Konseyi Avrupa Parlamentosu'nu bu ada layık bir yasama meslisine dönüştürmeyi sürekli reddetmektedir.

Şimdiye kadar, Doğu'daki yeni ve dayanıksız demokrasileri Avrupa birliğine katmaya yönelik hiçbir somut adım atılmadı. Tam tersine, demirperde sanki hâlâ -ya da yeniden- varmış gibi iki yanlı anlaşmalara eğilim duyulmaktadır. Örneğin, Batı'da ve Doğu'da, ekonomi ve enerji politikası konusunda üye ülkelerin

* Lat: "Kral kimse, onun dini geçerlidir," anlamında. (ç.n.)

"egemen" kararlarını ortadan kaldıracak bir Avrupa Çevre Ajansı'nın gecikmeden kurulmasına kim karşı çıkmaktadır? 1976'da resmen ilan edilen (ve 1989'da, Doğu Alman hükümetinin protestolarına rağmen, binlerce Doğu Alman yurttaşının çıkışına izin vererek duvarı yıkan dalgayı başlatan Macar hükümetinin başvurduğu) Uluslararası Yurttaşlık ve Politik Haklar Belgesi'nin tüm Avrupa'da kurumsallaşması için daha ne kadar beklemek gerekecektir?

Avrupa yurttaşlık hakları, Brüksel Komisyonu düzeyinde bile, hukuki bir belgeyle niçin düzenlenmemektedir? Bu haklar düzenlenirse, örneğin sığınma hakkı konusunda değişik üye ülkelerin yasa uygulamalarını denetlemeye ve düzeltmeye muktedir bir Avrupa Mahkemesi kurulabilir. Avrupa sol partilerinin en eski ve en zengin şahsiyeti, Nobel Ödüllü Willy Brandt, Sosyalist Enternasyonal'in lideri sıfatıyla, yeni dünya ekonomik düzeninin bağrında, nüfusla ilgili ve doğal felaketlerin tehdit ettiği üçüncü ve dördüncü dünya ülkelerinin dengeli ve dengeleyici gelişimi politikasına sadece toplumsal ve ekolojik bir Avrupa'nın katkıda bulunabileceğini -ve böylelikle, ulusal bencilliklerin ve toplumsal tutuculukların üstüne çıkılabileceğini-, duvarın yıkılmasından önce söylememiş miydi?

Ama, Avrupa'da komünizmin çöküşünün solu hazırlıksız yakalaması ve Avrupa projesinin, bugüne kadar, başarıdan başka her şeyle sonuçlanması, belki de basit bir tesadüf değildir. Çünkü, işçi hareketinin politik oluşumu olarak demokratik sosyalizm, her zaman ulus-devlet çerçevesinde gelişmiş ve yerleşmiştir. Stuttgart Sosyalist Kongresi'nin (1904) enternasyonalist bildirgeleri, 4 Ağustos 1914'te artık geçerliliği olmayan birer anlaşmaydı. "Avrupa'nın restorasyonu"ndan (Eduard Bernstein) ve demokratik ve serbest-değişimci Avrupa devletleri konfederasyonundan (Karl Kautsky) yana olan çağrılar Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra duyulmazlıktan gelindi[9].

Ya İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra? Avrupa solunun yenilikçi büyük şahsiyetleri - Palmiro Togliatti, Bruno Kreisky, Willy

9. Bkz. Edward Bernstein, **Sozialdemokratische Vötkerpolitik,** Leipzig, 1919 ve Karl Kautsky, **Nationalstaat, imperialisticher Staat und Staat enbund,** Nürnberg, 1915.

Brandt- kendi ülkelerinde, sadece yönetilen sınıfların *ulusal* sözcüleri değillerdi; "küçük adımlı" dış politikaları, iki kutuplu bir dünya düzenini aşma çabaları, aynı zamanda, ulusal sorumluluk duygularının izini taşıyordu. Bu durum, parti kongrelerinde, "ikinci kemanlar" arasında daha derin biçimde ortaya çıkıyordu: Alman sosyal demokrasisinin bağrında detantın baş savunucusu Egon Bahr ve IKP içinde bir Avrupa politikasının belli başlı avukatı Giorgio Amendola, güvenlik ve ekonominin Avrupa'nın iki bloka bölünmesindeki denge üzerinde temelleneceği bir "uluslar Avrupası"nı sorgulama konusundaki ortak yeteneksizlikleriyle kendi sınırlarını çiziyorlardı[10].

Çünkü, Sovyet imparatorluğu, "sosyalist" uydularıyla birlikte, soğuk savaş sırasında Batı'nın rakibi haline gelmiş olsa da, Avrupa solunun reformist büyük partileri için çalışan sınıfların ulusal ve sosyalist politikalarını sürdürebilecekleri temel üzerinde (bu, açıkça itiraf edilmiyordu) jeopolitik bir dengenin garantisini de temsil ediyordu. Koruyucu devlet ve gelirleri yeniden dağıtan Keynes'çi politika, sadece ekonomik evrimin önceden tahmin edilebilirliğini değil, öngörülebilir bir dış politikayı da gerektiriyordu - çünkü bu, istikrarlı bir temele dayanıyordu.

Batı Avrupa solu da, Yalta kararlarından kaynaklanan Avrupa'nın paylaşımını pekiştirdi- ulusal işçi sınıfının çıkarları uğruna ve Solidarnosc'a ya da 77 Bildirgesi'ne aldırış etmeden.[11]. Savaş sonrası düzenin dengesi üzerinde etkili olan tek belirsizlik, soğuk savaş nedeniyle çözümü engellenmiş Almanya sorunuydu. Bu, artık çözüldü. Ancak "Avrupa toplumsal uzamı" yönünde adım attık mı? Batı Avrupa solu, ulus-devleti aşan, adalet ve özgürlüğe ilişkin çok boyutlu bir toplumsal sözleşmenin öncüsü olmak yerine, halkı "birliğin bedeli"ne karşı uyarmadı mı?

10. Egon Bahr'ın "yeni Doğu politikası"nın üstü kapalı biçimde tarafsız-ulusal hedeflerine ilişkin bir düşünceye sahip olmak için bkz., **Zum europäischen Frieden. Eine Antwort auf Gorbatschow** (Berlin, 1988). İtalyan-komünist "sağ"ın belli başlı temsilcisi ve Avrupa Parlamentosu'nde IKP fraksiyonu lideri G. Amendola'nın Avrupa politikasının ve reformist projesinin ulusal sınırları üzerine bkz. Umberto Minopoli ve Umberto Ranieri'nin mükemmel bir (öz)eleştiri makalesi olan "Il riformisino dopo il PCI", **Micro Mega**, 1. 1991.

11. Bkz. Adam Michnik'in Willy Brandt'a çağrısı, "Rusya ile Almanya Arasında", A. Michnik, **La deuxléme révolution**. Paris, 1990, s. 177.194.

3. Avrupa ulusları, Amerika'nınn başından beri içinde bulunduğu duruma düşmek üzeredir: Avrupa, göçmenler toprağı haline gelmektedir; sınırlar, zayıflar arasında en güçlülerin yerlilerle giriştiği rekabete (hak olarak değilse de, fiili olarak) açıktır. Amerika'nın wetbacks'lerin Rio Grande'yi geçmesini engelleyememesi gibi, Avrupa sınırları da yasadışı göçü engelleyememektedir. Amerika'da olduğu gibi Avrupa'da da melting-pot eski ve yeni nüfusun toplumsal, ulusal, kültürel, dini kimliklerini ortadan kaldıramayacaktır, tersine bunları çoğaltacak ve sürekli çatışmalarına neden olacaktır.

Oysa -ve bu önemli bir farklılıktır- Avrupa Birleşik Devletleri yoktur, tek bir anayasanın bütün nüfusa garanti ettiği haklar ve özgürlükler temelinde kurulmuş ortak bir miras yoktur -ve yerli halk ve kültürleri kökünden silip atmanın imkânı da yoktur. Çünkü burada, göçmenler değil, yerliler en güçlüdür. Bir Avrupa Cumhuriyeti asla olmayacak mıdır?[12].

Yüzyılın başında Werner Sombart, "Amerika'da sosyalizm niçin yoktur?" diye soruyordu. Soruyu tersine çevirmeye çalışalım: İşçi hareketinin sendikal ve politik örgütlenmelerinin geliştiği ulus-devletin damgasını taşıyan Avrupa sosyalizmi[13], Avrupa Birleşik Devletleri'nin doğuşunun önündeki engellerden biri değil midir? Bu, ortadan kaldırılması gereken engellerden biridir; "ortadan kaldırma" (aufheben) terimini Hegelci anlamında *da* anlamak koşuluyla: Aşmak, korumak ve yok etmek olarak.

Ya sendikalar? Bütün açıklamalarına rağmen sendikalar da, toplumsal bir Avrupa uzamı yaratma amacıyla birleştirici bir rol oynamadılar. Avrupa sollarının "politik sınıf"ının içinde, sadece Brüksel'de sunulmuş en radikal politik birlik önermelerini değil, aynı zamanda "seçilmiş zaman"ın getirdiği yeni yoksulluğu ve yeni özgürlüğü toplumsallıkla birleştiren en radikal soruları borçlu olduğumuz kişinin Hıristiyan-sosyalist formasyonlu Avrupalı bir

12. Bkz. Etienne Balibar tarafından "Avrupa'da Göç ve Irkçılık (Hamburg, 27-30 Eylül 1990) üzerine yapılan kongrede sunulan uyarıcı tez: "Avrupa'da devlet yoktur. Günümüz Avrupa'sında ırkçılık ve politika."

13. Anarko-sendikalist sol şunu keşfetti: "Avrupa'daki politik işçi partileri, normalde, devrimci Marksizm'den esas olarak ayrıdırlar" (Arthur Rosenberg, **Demokratie und Sozialismus**, Frankfurt/Main, 1962, s. 251.)

politikacı olması tesadüf müdür?[14].

Öz olarak, Avrupa'nın yeni "Amerikan tarzı durumu" ile Avrupa sosyalizminin eski "genetik kodu" birbiriyle bağdaşır mı? Eski ve yeni çalışma elitine ve bunların ağır sendikal yüklerine takılıp kalmaya devam edersek bir Avrupa Yurttaşları Cumhuriyeti kurabilir miyiz? Eğer tercih sosyalist sol *ya da* yurttaşlık haklarının açık Avrupası arasında ise, o zaman, özgürlükçü bir sol, işçi hareketinin "kalesi"ne karşı[15] ve Federal Avrupa Cumhuriyeti'nden yana tercihini yapacaktır.

Elbette, bilerek basitleştiriyorum. Yine de orta bir yol olmayan, ama solun dönüşümü olan üçüncü bir imkân belki vardır. "Amerikan tarzı durum"u üstlenmeye karar veren bir sol, Andre Gorz tarafından önerilen yeni toplumsal sözleşmeyi ve tartışılacak değişik tiplerdeki sözleşmeleri, Ulrich Beck'in söz ettiği ekolojik sorumluluğa[16] kurumsal bir biçim vermek için hemen Avrupa uzamına yaymalıdır.

Benzer bir "Amerikan solu"nun Avrupa'da örneği ve öncesi yoktur. Ama tohumları çoktur: Doğu Almanya'daki temel özgürlükler için mücadele eden militanlar arasında; Yeşiller arasında; Lafontaine eğilimindeki sosyaldemokratlar arasında; eski IKP'nin içindeki ve dışındaki post-komünist solda; aynı zamanda, Bonn'daki Heiner Geisler, Leipzig'deki Kurt Biedenkoph ya da Palermo'daki Leolca Orlando gibi Hıristiyan-demokrat reformcularda.

Bunların politik hedefleri, Rönesans'ın eski sloganıyla özetlenebilir: *özgürleştirmek ve federasyonlaştırmak*. Avrupa federasyonunun "olası anlamı", -aşamalarla, yani bir geçiş evresi boyunca yürürlüğe konmuş- *ortak* bir hukuki temel üzerinde kurulmuş yurttaşlık ve toplum haklarını demokratik Avrupa'nın bütün yurttaşlarına yaymaktır[17]. Gorz'un söz ettiği "yeni çalışma elitleri" ve "sanayi sonrası proletarya" arasındaki toplumsal ittifak (bölüm 7

14. Bkz. Jacques Delors, **La France par l'Europe,** Paris Grasset, 1988.
15. Peter Glotz, **Manifeste pour une nouvelle gauche européenne.** L'Aube, Aix-en-Provence, 1987.
16. Ulrich Beck, "Die Grünen in der Weltrisikogesellschaft", Ralf Fücks (ed.), **Sind die Grünen noch zu retten?,** Reinbek, 1991'de
17. Claus Leggewie, **Multi Kulti, op.cit.**, s. 160 ve sonrasında "Avrupa Federasyonunda azınlıkların ve mültecilerin toplumsal ve kültürel hakları bildirgesi"nin önerilerine bkz.

ve 9), bu bakış açısıyla, göçmenlere, yani "henüz yurttaş olmayanların ulussuzları"na, Güney'den ve Doğu'dan gelmiş paryalara yönelik göçmenlik kotaları ve en düşük güvencelerle[18] tamamlanmalıdır.

18. Bundan dolayı, toplumsal sözleşmenin makro-ekonomik verileri çok daha karmaşıklaşır (en azından bu söylenebilir); bana öyle geliyor ki, Avrupa çalışma pazarında **yasal olarak** dolaşma ve iş bulma konusunda göçmenlere verilen hak, çalışma hakkı (ya da zorunluluğu) ile ya da olmaksızın, temel toplumsal gelir hakkının "liberal" versiyonu ile "sosyalist" versiyonu arasında Gorz tarafından altı çizilen farklılığın önemini uzun süre için ortadan kaldıracaktır. Claus Offe'un bir formülüyle söylenirse: en küçük Avrupa birimlerini oluşturmak, en büyük ulusal birimleri oluşturmaktan daha önemli olacaktır. Göçmenlere garanti edilmiş asgari bir gelir, yurttaşlık hakları ve iş arama hakları bence, -evrensel bir bakış açısıyla- hayat boyunca belli bir çalışma miktarını gerçekleştirmeye bağlı, "sosyalist" tarzdaki hayat boyu gelirin güvencesinden daha önemlidir. Hakların eşitliği ve toplumsal eşitsizlik arasındaki karşıtlık, çözümünü elbette benim formülümde bulmayacaktır: Sadece, çatışmalı bir ifade biçimi ve kamusal bir pazarlık olanı bulacaktır.
Bu gözlemlere Gorz'un cevabı şudur: Faal nüfusun büyümesi "tüm Avrupa çapında pazarlık edilerek üzerinde anlaşılmış göçmenlik ölçütleri ve kotaları"na (OK) göre düzenlenecekse, "makro-ekonomik veriler" niçin "daha karmaşık" olsun? Avrupa göçmenlik kotaları öngörülebilir bölgesel kapasiteleri toplamından başka bir şey olabilir mi? Göçmenlere sadece resmi olarak "Avrupa çalışma pazarında... dolaşım ve iş bulma" (OK) hakkı değil, bu hakkın gerçek **imkânını** garanti etmek için pazarın, üretkenliğin, eğitim istemlerinin evriminin işletmeler, işkolları ve bölgeler düzeyinde öngörülmesi zorunlu değil midir? Ve buna denk düşen bir mesleki oluşum uygulanmamalı mıdır? Ya da o zaman, sevgili dostlar Claus ve Otto, tamamen düzensizleşmiş bir pazarda göçmenler, yerli halkın talep ettiğinden düşük ücretleri, tarafsız sendikaların gözü önünde kabul ederek iş bulabilsin diye, garanti edilmiş bir asgari ücret için bütün kolektif anlaşmaları ve toplumsal güvenceleri ortadan kaldıran Freidman tarzı (neo)liberal bir politika mı düşüneceksiniz?
Niçin, göçmenlere sadece "asgari" ücretlerin garanti edilebileceğini düşünüyorsunuz? 9. ve 10. bölümlerde hedeflediğim "tam gelir" niçin değil? Bütün ücretli faaliyetin dönemsel kesintileri ve emeklilik dönemi boyunca tam geliri garanti eden toplumsal sözleşme göçmenlere de niçin uygulanmasın? Göçmenler, kolektif anlaşma pazarlıklarının tarafı niçin olmasın? Sadece asgari ücretin garanti edilmesinden ve bunun sonucunda ücret talebine yönelik mücadelelerin kolektif pazarlıkların ve ne kadar yaygın olursa olsun toplumsal korumanın durdurulmasından kim yararlanacaktır? Kapitalist bir toplum olduğumuzu, sendikaların bürokratikleşmiş ve gelişmiş sanayilerdeki işçi sınıfının korporatist ve tutucu olduğunu, ancak yine de çalışma ile sermaye arasındaki uzlaşmazlığın sürdüğünü unutuyor musunuz? Ve, bütün güvencelerin bir asgari ücrete indirilmesinin sadece kâr oranını, sermayenin güç ve eylem alanını güçlendirdiğini unutuyor musunuz? Avrupa çapındaki muhtemel asgari ücretler, her zaman ulusal asgarilere ve **azamilere**, dolayısıyla toplumsal güç ilişkilerine bağlı olacaktır.

4. Biraz daha çaba, yurttaşlar! Avrupa-ötesi göçlerin gelişimi, çevre ülkelerden (Kuzey Afrika, Türkiye, Balkanlar, Doğu Avrupa ve Yakın Doğu) ve Üçüncü Dünya'dan politik ve ekonomik göçmen akını, ulusal sınırlar içinde sürdürülen toplumsal mücadeleleri (sermayeye karşı çalışma, işsizler ve emeklilere karşı çalışanlar, vergi yükümlülerine karşı devlet memurları) giderek daha fazla içermektedir. Göç kıtası Avrupa, şu alternatifle karşı karşıyadır:

- Gorz'un deyişiyle, "Güney Afrikalılaşabilir". Bu durumda, "uluslar Avrupası"nın her bir üye ülkesi Doğu'dan ve Güney'den gelen nüfus baskısına karşı bir demirperdeyle donanır ve yurttaşlık haklarını yerlilerle sınırlar. Bunun üzerine sendikalar, demirperdenin aralıklarından karşı konulmaz biçimde sızmaya devam eden ve ikinci sınıf yurttaş olarak aşağılanan, çalışma pazarından ve her türlü toplumsal korumadan yoksun kalan yasadışı göçmenlerin kaçak çalışmalarına karşı milli gelirden daha fazla pay alabilmek için mücadeleye devam ederler. Böylece, aşağı ırkların ve hizmetliler sınıfının sömürgeci modeli Avrupa'nın göbeğine yeniden yerleşir;
- Diğer çözüm -Avrupa toplumsal uzamı yaratılması- ise tersine, "yabancılar"dan yana politik ve toplumsal yurttaşlık haklarının (örneğin, asgari güvence geliri) ayrımsız kabul edilmesi için ulusal ve etnik bağlılık ölçütlerinden kurtulmuş bir Avrupa yurttaşlık hakkını gerektirir.

Bütün toplumsal mücadelelerin öne sürdüğü şey, "yurttaşlık" tanımıdır: İşlere, kalifiye olmaya, toplumsal güvence sistemine, vs., katılma ve kabul hakkı. Uluslaraşırı hareketlilik büyüdüğünde, ulusal kimlik üzerinde yükselen ayrımcılık toplumsal çatışmaları etnik gruplar arası çatışmalara ve toplumsal tabakalaşmayı etnik tabakalaşmalara dönüştürür (mülteci kamplarında şimdiden gözlemlenebilecek bir hiyeraraşiye göre: Almanlar, Polonyalılar, Türkler, kara derililer...). Bu yüzyıl sonundaki toplumsal mücade-

---

Sonuç olarak, nesnelerin verili durumunu ileri sürenlere karşı her zaman, Kant'la birlikte söylemek gerekirse, ütopyayı (yani, mümkün olduğunca büyük adalet normunu) korumak gerekir. Bu olmadan her birimiz birer **migloristi** oluruz; yani, ellerinde olanı iyileştirmeye çalışan ve bunu yaparken, temel eleştiri yeteneklerini kaybeden insanlar.

leler "uluslar Avrupası"nın etnosentrik korumacılığına dönüşmeyecekse, Avrupa'da toplumsal sorun "yabancılar"ın yurttaşlık hakları sorununa dönüşmelidir.

Böylece, "yurttaş" ile "yabancı" arasındaki sınır, Avrupa yurttaşlığının uygar (ulusal değil) bir tanımının kozu haline gelir. Çünkü "yabancı" tanımı ve bunun yurttaşlar tarafından ele alınış biçimi sivil toplumun niteliğine bağlıdır ve sivil toplumu tanımlar. Duvarlarından ve dikenli tellerinden kurtulmuş bir Avrupa'da özgürlükçü bir solun, cumhuriyet için ulusal ölçütten başka ölçütleri olmalıdır.

Reel-sosyalizmin çöküşü ile solun kendini "yeniden tanımlama" süreci hızlandı... Bu sürecin yazarlarından olan André Gorz ise yeni bir sosyalizmin imkânlarını aktif bir biçimde düşünen, tartışan; klasik politika yapma kalıplarını sarsan biri...

Bu kitapta ise, "çalışanların" ve "çalışma"nın niteliğinin değiştiğinden hareketle yeni bir çalışma etiğinin oluşturulması gerektiğinden söz ediyor. Çalışmanın toplumsal bir kimlik oluşturmadaki rolünü reddederek yüz yıl önceki bir "düş"ü, "tembellik hakkı"nı gündeme getiriyor. Toplumsallaşmanın ve özgürleşmenin "boş zaman"a ihtiyacı olduğunu belirterek kendisini çalışmakla sınırlayan işçilerin talepleriyle sosyalist bir dönüşümün gerçekleşemeyeceğini söylüyor.

Ve sosyalizmi yeniden içeriklendirme çabasına girerek, onu "özgürleşme ve özerklik gereğinin ortaya çıkardığı anlam ufku olarak anlamak gerekir. Farklı bir ekonomik ve toplumsal *sistem* olarak değil, tersine, toplumu, bir sistem, bir mega makine yapan her şeyi ortadan kaldırmanın ve aynı zamanda, 'bireyselliklerin özgür gelişiminin' gerçekleşebileceği kendi kendine örgütlenmiş toplumsallık biçimlerinin pratik projesi olarak" tanımlıyor.

Verimlilik ve kârlılığın arttırılmasına yönelik olarak kurulan kapitalizmin söylemi olan "ekonomik rasyonaliteyi" reddederek "toplumsal ve kültürel" gereksinimlerin temel alındığı bir sosyalizmden yana oluyor.

"Ekonomik ve teknik" gelişimin "toplumsal ve ekolojik" bir temele oturması gerektiğini savunarak, yeni bir sosyalizmin, bireylerin "karşı-iktidarlar" olarak kendilerini örgütleyebildikleri oranda gerçekleşebileceğini söylüyor.

AYRINTI • İNCELEME
ISBN 975-539-046-4
9 789755 390468
03918